

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**ДИХОТОМІЯ «МОВА – ДИДАКТИКА»
У ПЕРСПЕКТИВІ СЬОГОДЕННЯ**

Тернопіль – 2021

УДК 811.161.2+811.133.1]’37

Д 50

Рецензенти:

- Любов Струганець** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка
- Руслана Мельник** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
- Ірина Заліпська** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»

Авторський колектив:

Дребет Віктор Васильович – доктор філологічних наук, професор кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Косович Ольга Василівна – доктор філологічних наук, доктор габілітований в галузі мовознавства, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Пежинська Ольга Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Бубняк Роман Антонович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Бубняк Ганна Миколаївна – асистент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Пермякова Ольга Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

*До друку рекомендувала вчена рада Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 3 від 26 жовтня 2021 року)*

Д 50 **Дихотомія** «Мова – дидактика» у перспективі сьогодення: Колективна монографія / Авторський колектив; за ред. Ольги Косович. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. – 174 с.

ISBN 978-617-7793-82-2

У фокусі наукового осмислення монографії постає, з одного боку, суто іншомовна проблематика, з іншого – мовленнєва складова, котра акцентує на індивідуальність та неповторність суб'єктів мовлення. Висвітлено основні процеси в лексико-семантичних системах німецької, французької мов.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів, учителів.

УДК 811.161.2+811.133.1]’37

ISBN 978-617-7793-82-2

© Колектив авторів, 2021

© ФОП Осадца Ю. В., 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
-----------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ У ФОРМАТІ ГЕРМАНСЬКИХ МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ ІМЕННИКОВОЇ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ).....	6
--	----------

1.1. Синергетика у вивченні мовних явищ.....	6
--	---

1.2. Синергетичне моделювання мовних процесів.....	8
--	---

1.3. Моделювання мовної самоорганізації за синергетичним принципом докладання найменших зусиль	11
---	----

1.4. Значення слова та ментальний лексикон людини: синергетичний підхід	13
--	----

1.5. Синергетичний підхід до вивчення кодованого і декодованого семантичного обсягу мовного знаку	17
--	----

1.5.1. Процедура отримання та інтерпретації головних номінацій полісемічної моделі слова:.....	20
---	----

1.5.2. Процедура отримання та інтерпретації похідних номінацій полісемічної моделі слова:.....	21
---	----

1.5.3. Процедура отримання та інтерпретації номінацій моносемічного іменникового потенціалу:	25
---	----

1.6. Процедура статистичних методів дослідження матеріалу. Інтерпретація статистичних обчислень.....	26
---	----

РОЗДІЛ 2. МЕТАФОРИЗАЦІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОЦЕСІВ НЕОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ	33
---	-----------

2.1. Тропонімія та родовидові відношення.....	33
---	----

2.1.1. Тропеїзація (розвиток полісемії). Неотропи	37
---	----

2.1.2. Система, що стосується тропу	43
---	----

2.2. Метафоризація в умовах інноваційних процесів мови	48
--	----

2.3. Концептуальні метафори і культурні моделі у новому мовному середовищі	58
---	----

РОЗДІЛ 3. ОНОМАСТИЧНА СИСТЕМА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ. ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВЛАСНИХ НАЗВ ТА ЇХ ТЕМАТИЧНОГО РОЗПОДІЛУ		73
3.1. Становлення і розвиток ономастичних наукових студій		73
3.2. Типологія ономастичної системи французької мови.....		76
3.3. Власні назви – топоніми з точки зору змісту.....		89
3.4. Класифікація за походженням.....		95
3.5. Тематична класифікація		101
 РОЗДІЛ 4. ЛІТЕРАТУРНА РЕЦЕПЦІЯ І ЛІТЕРАТУРНО- КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС (НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОМАНУ Е. ЗОЛЯ «ЖЕРМІНАЛЬ» У ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНІ)		106
4.1. Нові акценти у вивченні спадщини Еміля Золя		106
4.2. Франкова рецепція діяльності і творчості Е. Золя.....		117
4.3. Епістолярні вияви Франкової рецепції творчості Е. Золя ..		122
4.4. Плюралістична методологія розгляду цього твору «Жерміналь» Е. Золя в сучасній Франції та Україні.....		129
 РОЗДІЛ 5. ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСИМОЛОГІЇ ТА ПРАКТИКА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ УЧНІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ШКОЛІ		134
5.1. Історія дослідження оцінювання знань у Франції.....		134
5.2. Сучасні дослідження французьких науковців у галузі досимології		137
5.3. Основні положення щодо оцінювання знань учнів		145
5.4. Основні види оцінювання знань. Порівняльна характеристика		153
5.5. Оцінювання крізь призму освітньої політики та освітньої системи Франції.....		155
 ЛІТЕРАТУРА		160
 СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ		172
 ПРО АВТОРІВ.....		173

ПЕРЕДМОВА

Дана монографія висвітлює нові вимоги й основні тенденції як у сфері педагогічних наук, так і в галузі лінгводидактики, враховуючи соціально-економічні трансформації в країні та реформи системи вищої освіти. У сучасних умовах одним із основних завдань, що стоять перед педагогами, є розвиток креативної особистості, здатної до самовдосконалення під впливом різних зовнішніх факторів із урахуванням природних задатків і ціннісних орієнтацій кожного індивіда.

Таким чином, у фокусі наукового осмислення монографії постає, з одного боку, суто іншомовна проблематика, з іншого – мовленнєва складова, котра акцентує на індивідуальність та неповторність суб'єктів мовлення, мотиви їхньої професійної діяльності.

У монографії також досліджуються окремі приклади нового підходу до вивчення мовних явищ у лінгвосинергетичному форматі. Це започатковує новий напрям у лінгвістиці, який полягає у розробленні теорії про мовну самоорганізацію за синергетичним принципом збереження мовної енергії та докладання найменших зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на оптимальне декодування семантичного обсягу словесного знаку у певних контекстуальних оточеннях.

Автори доробку водночас висвітлюють особливості метафоризації крізь призму процесів неологізації сучасної французької мови.

Вартим уваги є внесок дослідників у проблему денотатно-номінативної структури онімного простору; функціональних, стилістичних та кодифікаційних особливостей власних назв, а також етимолого-словотвірних ознак значної частини топонімів. Науково доцільними є і висновки мовознавців у галузі літературознавства, методики оцінювання успішності (на прикладі Франції).

Сподіваємося, що наша розвідка сприятиме цілісному баченню сучасних досліджень мови у призмі наукових парадигм.

Дребет В. В.

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри німецької філології та методики навчання
німецької мови Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ У ФОРМАТІ ГЕРМАНСЬКИХ МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ ІМЕННИКОВОЇ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ)

1.1. Синергетика у вивченні мовних явищ

Синергетика як міждисциплінарна галузь дослідження вивчає й описує комплексну систему дії суспільних і соціальних процесів. На сьогодні синергетику розглядають як новий науковий напрям (О. М. Князева, С. П. Курдюмов, Д. С. Чернавський), нову наукову парадигму (Т. І. Домброван, С. В. Кійко, Л. С. Піхтовнікова, О. О. Селіванова, В. В. Тузов), як міждисциплінарне мислення (Г. Хакен), як дискурс в постнекласичній науці (В. Г. Буданов). Методологія вивчення спонтанного виникнення і динамічного розвитку складних систем збігається з традиціями вивчення у природничих, суспільних та гуманітарних науках, а тому синергетизм все успішніше знаходить своє застосування у різних галузях науки. Одним з основних понять тут є поняття самоорганізації. Н. Хакен бачить завдання синергетики у тому, щоб знайти універсальні закономірності поведінки та загальні закони самоорганізації складних динамічних систем (Хакен 1985: 361). Він виділяє такі етапи як: 1) хаотичний стан системи; 2) детермінований рух системи; 3) рівновагу і конфігурацію системи; 4) стійкість системи; 5) появу випадкових факторів, які знову викликають нестабільність у системі (детальніше див. (Хакен 1980: 226 і далі). У такий спосіб описується поява і

формування складних систем, детермінованих «масштабними переходами узгодження частин і цілого» (Тарасенко 2012: 111).

Отож сучасні дослідження у галузі синергетики пов'язані з вивченням процесів самоорганізації, упорядкування нелінійності і становленням порядку через хаос (пор. Кондрашов, Чекалов, Копорулина 2008: 618). Т. І. Домброван підсумовує філософські компоненти синергетики так: «Філософські складові синергетики утворюють основу так званого синергетичного стилю наукового мислення, що, у свою чергу, сприяє експансії синергетики в гуманітарні галузі знання. Тут, у гуманітарних науках, синергетика постає, скоріш, як міждисциплінарний методологічний підхід до вивчення складних систем різної онтології. У науці про мову синергетика набуває статус наукової парадигми» (Домброван 2014: 25).

Цілком природно, що синергетичний підхід стає більш затребуваним і для комплексного вивчення мовних явищ. Як зазначає С. В. Кійко, синергетична парадигма наукового аналізу дозволяє глибше заглянути в мовні і мовленнєві процеси, оскільки мова за своїми характеристиками є відкритою динамічною системою (Кійко 2014: 407). Р. Г. Піотровський також бачив можливість дослідження мови з позиції синергетизму, а комп'ютерне моделювання мови, автоматичний аналіз текстів і синтезу мовлення вказують на те, що мова є відкритою невірноваженою динамічною системою (Піотровський 1996: 3). Кожна мовна система піддається великим і не дуже великим впливам, які швидко змінюються. З часом у мовній системі виникають відхилення від усталених норм. С. В. Кійко пише, що за рахунок надходження в систему зовнішньої енергії, речовини чи інформації в системі виникають флуктуації – випадкові відхилення. Під впливом гетерогенних чинників такі відхилення можуть посилюватись і приводити стабільну систему до нестабільного стану (Кійко 2014: 405–406). Таким чином, мовна система проходить синергетичний цикл у формі спіралі: порядок – хаос – порядок (Кійко 2014: 409). У такому руслі синергетики вивчаються зміни й утворення певної парадигми

мовних правил. Стає очевидним, що відкритість і динамічність мовної системи передбачає наявність флуктуацій. Дослідженням явищ і процесів у їх залежності від випадковостей займається стохастика. Саме тому Р. Келер звертає увагу на необхідність стохастичного моделювання мови за допомогою квантитативних методів: «Синхронній, детермінованій системі правил потрібен певний метод для опису відповідних відхилень. Зміни у мовних системах не тільки є придатними до вимірювання, але й такими, що також підлягають певним (стохастичним) закономірностям» (Köhler 1986: 2). Звичайно, що такі дослідження пов'язані з певними труднощами. Серед іншого С. В. Кійко згадує й про те, що при становленні лінгвосинергетичної парадигми практично неможливо спостерігати механізми саморегуляції і самоорганізації мови через повільну трансформацію систем мови і що у ході еволюції мови змінюються межі лінгвістичних об'єктів (див. Кійко 2014: 410-411). Але оскільки методологія синергетики передбачає використання точних методів дослідження природних і соціальних явищ, то попри всі труднощі дослідниця бачить можливість відкриття нових мовних законів у руслі синергетичної лінгвістики. Вона розглядає мовні закони як характеристики стохастичних взаємозв'язків між певними мовними величинами (в її випадку це передбачає різні функціональні, стилістичні, морфологічні та інші характеристики омонімії) (Кійко 2014: 413).

Отож виправданим буде стати на позиції тих дослідників, які розглядають синергетику «як сучасну наукову парадигму, де об'єктом дослідження є складні відкриті системи в їх становленні та постійному розвитку» (Дребет 2017: 97).

1.2. Синергетичне моделювання мовних процесів

Моделювання мови у рамках синергетичної парадигми пов'язане з визначенням послідовності зміни станів мовної системи, через які ця система проходить під впливом зовнішніх факторів зміни. Т. І. Домброван перелічує основні стани системи,

які в її розвитку утворюють циклічну спіраль і включають таку лінійну послідовність: стан стійкості – втрата стійкості під впливом флуктуацій – зона нерівноважності системи з точкою біфуркації – перехід у новий стійкий стан. Якщо перехід у стан стійкості не відбувається, система може зруйнуватись (Домброван 2014: 122).

Синергетика є відкритою міждисциплінарною науковою парадигмою, а тому важливим є те, що синергетичний підхід до вивчення механізмів саморегуляції природних і суспільних явищ за допомогою точних методів дослідження можна перенести на побудову лінгвосинергетичної моделі.

Так, американський лінгвіст Дж. Ціпф екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці та діях людини на мову, внаслідок чого вчений довів тенденцію до рівності співвідношення між семантичним обсягом слова та частотою його вживання (Zipf 1949: 255). Звертається увага на те, що це не принцип економії згідно з теорією усвідомленої діяльності, направленої на оптимізацію використання коштів в економічних відношеннях, а принцип людської поведінки у вигляді антропологічної константи, що не пов'язано з можливостями свідомого регулювання процесом (Köhler 1986: 7). Усе це наводить на думку співвіднести лінгвосинергетичну модель оптимізації й саморегуляції з принципом дії мовного логіцизму.

Принцип дії докладання найменших зусиль постулює існування двох потреб мовців, які тією чи іншою мірою може задовольнити мовна система, а саме – мінімізація необхідних затрат пам'яті та мінімізація необхідних затрат продукування (Köhler 1986: 20). Можна говорити про те, що мінімізація затрат виявляє мовний логіцизм синергетичних процесів і є рушійним фактором мовного розвитку. Р. Келер розглядає мову як саморегулювальну систему і пише, що як така система «мова має механізми, які постійно намагаються оптимально пристосувати систему до необхідного стану, при чому необхідний стан може

інтерпретуватись як вектор у потребах системи» (Köhler 1986: 27–28).

Це означає, що система випрацьовує оптимальні мовні закони, які б відповідали необхідному стану певної мови на певному етапі її розвитку.

Мова представляє собою складну, динамічну систему, яка здатна до організації, до відбору найоптимальніших і найзручніших елементів мовленнєвого інструментарію до скарбнички мовного інструментарію, що у результаті веде до створення мовного логіцизму. Стає зрозумілим, що це співвідноситься також із синергетичним підходом до мови як до системи самоорганізації та оптимізації вибудовування мовних законів. Відповідно, синергетичний цикл спіралеподібного проходження етапів *порядок – хаос – порядок* дозволяє трактувати мовний логіцизм як прояв синергетики. Зазначається, що визначений мовною системою необхідний стан не є постійною величиною: «Суспільні умови, в які інтегрована мова, змінюються дуже швидко, так що навіть перед досягненням оптимального компромісу потреби знову можуть чітко виражатись.

Тому ми говоримо про динамічну рівновагу системних властивостей» (Köhler 1986: 29).

Іншими словами, мова ніколи не перебуває в такому стані, який відповідає всім його необхідним якостям, а перебуває у постійному динамічному русі. Для Р. Келера у цьому зв'язку фундаментальним є питання «про логічний зв'язок між існуванням потреби та її задоволенням за допомогою елемента або властивості системи» (Köhler 1986: 27).

Хоча термін «мовний логіцизм» тут не використовується, але він імплікується в завдання, якими повинна займатись лінгвосинергетика.

Виходячи з усього викладеного вище, можна вважати, що мовний логіцизм є проявом синергетики у мові як самоорганізованої системи, яка на шляху свого розвитку шукає і знаходить оптимальні способи для встановлення якомога більшої

рівноваги між потребами системи та їх вирішенням за допомогою відповідних мовних механізмів.

1.3. Моделювання мовної самоорганізації за синергетичним принципом докладання найменших зусиль

Моделювання мовної самоорганізації за синергетичним принципом докладання найменших зусиль вперше були проведені на матеріалі іменникової лексики у німецькій мові (див. Дребет 2017).

Почати потрібно з висвітлення питання співвідношення мовного та контекстуального значень словесного знаку з позицій лінгвосинергетики.

Мова представляє собою багатовимірну, відкриту функціональну систему. Особливо це відображається у лексичному складі мови. С. В. Кійко звертає увагу на те, що нелінійність мови передбачає її здатність до таких внутрішніх флуктуацій, які ззовні сприймаються як спонтанна поява нових значень, слововживань, смислів у різних культурних контекстах (Кійко 2014: 410).

Отож лексичні одиниці під впливом флуктуацій проходять етапи *порядок – хаос – порядок*, що може приводити до змін семантичного обсягу слова, до появи нових слів, якщо флуктуації мають достатню силу і нововведення приживаються у мові.

Мова як саморегульовальна система вимушена реагувати й оптимально пристосовувати лексичний склад до потреб системи. Особливо це стосується величини лексикону.

Р. Келер пов'язує величину лексикону безпосередньо з елементарною потребою системи здійснювати операцію кодування: «Це представляє потреба у вмінні виражати багато різних значень.

Що більше значень потрібно кодувати, то більшою повинна бути кількість лексичних одиниць мови» (Köhler 1986: 52).

Автор демонструє синергетичну модель, як код через оператор пропорційності V впливає на величину лексикону:

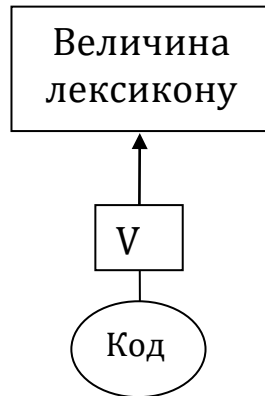

Рис. 1. Зв'язок між потребою кодування та величиною лексикону у мові за Р. Келером (Köhler 1986: 52)

Звичайно, що полісемія постає тут як універсальний механізм економії мовних знаків для позначення обмеженою кількістю мовних знаків необмеженої позамовної реальності. Потреба у кодуванні представляє собою потребу закріплення інформації та засвоєного знання про предмети, явища і процеси, які нас оточують, за певними мовними знаками та їх значеннями. Очевидно, потрібно звернути увагу на те, що багатозначність є механізмом мінімізації затрат у створенні відносної динамічної рівноваги між оптимальним числом значень слова та закріпленням за ним обсягом інформації. Багатозначність слова Р. Келер характеризує як полілексію: «Кількість різних значень, яку у певний час несе у собі лексична одиниця, повинна називатись полілексією» (Köhler 1986: 57). Отож модель взаємозв'язку потреби кодування та величини лексикону передбачає залучення полісемії до кодування знань у синергетичному циклі становлення мовних значень *порядок – хаос – порядок*.

Закономірною є необхідність пояснити зв'язок між мовним і мовленнєвим значеннями слова з позицій синергетики. Зв'язок мовного та контекстуального значень потрібно пояснити тим, що контекст реалізує різні ієрархічно структуровані значення, які містяться в слові як елементи мовної системи, і що робота

контексту зводиться до двох послідовних актів: відбору необхідного в конкретний момент потенційного значення та його актуалізації.

Якщо у синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні несуть у собі закодовану інформацію, то у цьому ж руслі потрібно розглядати реалізацію слова в одному зі своїх значень на мовленнєвому рівні як декодування інформації. Таким чином, можна говорити про те, що наявні на парадигматичній осі полісемічні та моносемічні моделі іменника як частини мови з найбільшою інформативністю підлягають декодуванню на синтагматичній осі.

1.4. Значення слова та ментальний лексикон людини: синергетичний підхід

Питання співвідношення значень слова з ментальним лексиконом людини у синергетичному розгляді дозволяє звернутись до когнітивної лінгвістики, яка, орієнтуючись на розкриття законів мовного пізнання і сприйняття, не могла залишити поза увагою ієрархічність відношень у структурі словесного знаку. Як складова науки когнітивістики, вона займається описом і поясненням мовних структур і процесів у ментальному відношенні. У центрі уваги когнітивної лінгвістики є при цьому вивчення взаємодії між репрезентацією й опрацюванням мовних знань. М. Шварц з цього приводу звертає увагу на цілу низку питань, які представляють особливий інтерес у сфері когнітивних досліджень мови: «Які знання повинна мати людина у своєму розпорядженні, щоб мати змогу виконувати таку складну діяльність як мислення і говоріння? Як ці знання організовані і представлені у пам'яті? Як ми застосовуємо ці знання і які когнітивні процеси відбуваються при цьому?» (Schwarz 1999: 16). Те, що когнітивна лінгвістика є міждисциплінарною і пов'язана з філософією і нейрологією, вивчає фізіологічні основи пізнання й аналізує структуру і функцію мозку, а з допомогою комп'ютерних наук досліджує можливості

штучного інтелекту, мабуть, і є поясненням того, що вивчення семантики стало посилено залучатись у когнітивні дослідження. Тому слушною є думка, що «суто формальну теорію без врахування змістових структур мови розглядають як рудиментарну й неадекватну» (Schwarz 1999: 42).

Насамперед у питанні змістової структури слова когнітивна лінгвістика дуже часто наголошує на ієрархічних відношеннях семантичних компонентів слова. Так, Р. Нюзе вважає за неприпустиме виділення у багатозначному слові одного «загального» значення і виступає за ієрархію значень у структурі багатозначного слова. Цей дослідник звертає нашу увагу на розрізнення головних і похідних значень слова, коли йде мова про модель полісемії. Головне, або центральне значення, як зазначає автор, є «тим значенням, яке найперше і частіше з'являється у свідомості людини; ... перше значення у структурному відношенні також є головним, оскільки друге може походити від першого, але не перше від другого. З цього погляду мова йде про модель полісемії» (пор. Nüse 1998: 121). Очевидно, що така модель полісемії у когнітивному трактуванні перегукується із психолінгвістичними вивченнями смислової структури слова, в яких доведено, що при ізольованому називанні слова частіше за інші значення у свідомості інформантів з'являється те значення, яке у словнику є головним.

Відповідно, таке когнітивне розуміння полісемічної моделі передбачає існування ієрархічно структурованої організації семемного складу у слові, яке має декілька значень на парадигматичному рівні. При цьому зазначається, що «у ментальному лексиконі також є свого роду список значень» (Nüse 1998: там само). Це означає, що на ментальному рівні ці слова мають значення, які існують поза контекстом у ієрархічному вигляді. Список значень служить, таким чином, резервом, до якого звертається людина з метою здійснити мовленнєві акти. З такої позиції Р. Нюзе пояснює механізм, у який спосіб залучаються значення з списку ментального лексикону для успішної комунікації: «І при розумінні таких слів потрібно

відшукати те значення, яке підходить, тобто значення, яке має на увазі мовець і, відповідно, вимагає контекст. З іншого боку це означає, що різні значення повинні бути «перевірені» на відповідність або невідповідність. А те, що існує центральне значення, означає у цьому випадку, що спочатку викликається або «перевіряється» це значення. І якщо воно підходить, то його приймають. Але у випадку, якщо воно не відповідає значенню, яке «мається на увазі» і яке вимагає контекст, то генерується і/або викликається друге значення, перевіряється на відповідність і так далі» (Nüse 1998: 122).

Це можна пояснити як відбір контекстом певного значення слова, яке на парадигматичній осі або на рівні *langue* представляє складну ієрархічну систему відношень між головними та другорядними значеннями у смисловій структурі багатозначного слова, внаслідок чого на синтагматичній осі або на рівні *parole* відбувається процес моносемізації слова-полісеманта.

Як зазначено вище, когнітивна лінгвістика займається питаннями репрезентації та організації знань у пам'яті. У цьому відношенні вказано на те, що «вся когнітивна діяльність людини вирішальним чином зумовлюється функціями пам'яті. Без звернення до знань, представлених у пам'яті, ми не можемо зрозуміти або утворити жодного речення» (Schwarz 1999: 79). Звісно, що у цьому випадку насамперед йде мова про знання слів, з яких утворюється речення.

Безперечно, що потрібно знати і синтаксичні правила утворення речень. Але слова як мінімальні значущі одиниці мови утворюють речення. На цьому етапі важливо вказати на те, що і когнітивна лінгвістика не заперечує факту, що з семантики окремих слів утворюється семантика речень. Все викладене вище потрібно розуміти як те, що людина звертається насамперед до значень слів, які представлені в її пам'яті. Тому М. Шварц поділяє когнітивні дослідження, які займаються питаннями репрезентації слів у пам'яті, на дві групи: «Дослідження стосовно семантичної пам'яті вивчають питання, як значення слів тривало зберігаються і як ці значення використовуються для вирішення

когнітивних проблем. Центром уваги у цій галузі дослідження є модель репрезентації, насамперед це стосується моделі мереж, в яких значення містяться збереженими вузлами у комплексних, ієрархічно організованих семантичних мережах. Процесуально зорієнтований напрям досліджень займається процесом лексичного доступу до збережених у довготривалій пам'яті знань і вивчає, як активуються і викликаються інформації слова у процесі мовного опрацювання» (Schwarz 1999: 84).

Таким чином, когнітивні дослідження займаються вивченням значення слів, які представляють собою у пам'яті складну організовану структуру. Відповідно, людина звертається до слів та їх значень для потреб комунікації, внаслідок чого активуються знання, які акумулювала пам'ять. З позицій когнітивізму пам'ять виступає у ролі ментального лексикону людини. Дослідниця дає ментальному лексикону таке визначення: «Ментальний лексикон притаманний частині нашої довготривалої пам'яті, в якій збережено знання про всі слова певної мови.

Основними елементами цієї ментальної підсистеми є внесення у лексикон, тобто лексичні одиниці, які пов'язані між собою фонологічними, синтаксичними та семантичними інформаціями слів. ... Таким чином, лексикон є точкою перетину формального і змістового структурного утворення» (Schwarz 1999: 125).

І тут простежується думка про те, що значення слів є величинами, які організовано у складну структуру відношень, тобто вони мають ієрархічний мовний статус: «Значення слів не є голістичними сутностями, які не піддаються подальшому аналізу, а складаються із семантичних коренів (ознак). Ментальний лексикон не є довільним накопиченням внесень у лексикон, він представляє свою структуровану систему, в якій кожне внесення визначається своїм рангом, тобто своїм відношенням до інших внесень у лексикон.

Так лексичні одиниці зберігаються у вигляді організованих взаємозв'язків» (Schwarz 1999: 126). З цим визначенням перегукується лінгвосинергетичне розуміння значення слова, яке А. В. Колмогорова зводить до наступних ключових факторів:

«Значення мовного знака можна розглядати як побудовану на принципах синергетичної системи структуру знань і досвіду, яка має відкритий і суб'єктивний характер, проте водночас виявляє ознаки передбачуваності і співвідносності з іншими подібними структурами знань завдяки розподіленому в соціумі й середовищі характеру когніції» (Колмогорова 2012: 61).

Відкритість мовної системи для отримання нових знань оптимально відображає сутність мовного знака.

Тому з погляду лінгвосинергетики можна говорити про те, що значення слова співвідноситься із знаннями, внесеними у ментальний лексикон людини.

Відповідним чином, у синергетичному розумінні доцільним бачиться проводити паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням внесень у лексикон, а представляє структуровану систему таких внесень.

1.5. Синергетичний підхід до вивчення кодованого і декодованого семантичного обсягу мовного знаку

Процес позначення змісту еволюціонує і накладає свій відбиток на лексичному складі мови, яка є відкритою для трансформацій під впливом інтра- та екстралінгвістичних чинників. Оскільки явища самоорганізації і відбору найоптимальніших шляхів встановлення порядку у мові, фільтруючи хаос та відхилення від норм, належить до царини лінгвосинергетики, очевидною є ефективність синергетичного підходу до вивчення мовних явищ.

У дослідженні іменників німецької мови стояло завдання описати й характеризувати цю частину мови форматі семантика, синтагматика, парадигматика. Керуючись міркуваннями вибору ефективних методів дослідження, було вирішено стати на позиції лінгвосинергетики, яка розглядає мову як складну динамічну систему, здатну до самоорганізації і саморегуляції згідно з

принципом мінімізації зусиль і збереження мовної енергії. Це не заперечуватиме попередніх досягнень у сфері лінгвокогнітивних студій, а скоріш слугуватиме поглибленню наших знань про сучасну іменникову картину у німецькій мові. Адже ім'я, назва концепту часто мають статус іменникового найменування предметів та явищ засвоєної позамовної дійсності.

Як було вже зазначено, у синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні несуть у собі закодовану інформацію, тому реалізація слова в одному зі своїх значень на мовленнєвому рівні представляє собою декодування інформації. Декодування семантики іменників на підставі синергетично-квантитативного підходу дослідження тлумачено як процедуру встановлення семантичних ознак реалізованих іменникових номінацій. Відповідно, лінгвосинергетика у цьому випадку виступає як мовна самоорганізація і мінімізація зусиль, скерованих на декодування семантичних ознак іменника.

Отож, виходячи з ієрархії мовних значень на рівні *langue*, розглянуто і пояснено функціональні здатності полісемічної і моносемічної моделей іменників з погляду лінгвосинергетики. У такому випадку реалізацію іменників інтерпретовано як декодування семантичного обсягу інформації, яку несуть у собі полісемічна або моносемічна моделі слова у процесі генерування іменникового змісту у німецькомовних текстах художнього та публіцистичного стилів.

Дотримуючись думки, що рушійним фактором мовного розвитку є дія синергетичного закону докладання найменших зусиль і збереження мовної енергії, декодування іменників у німецькій мові розглянуто в цьому аспекті. Відповідним чином, синергетичний принцип збереження енергії та мінімізації зусиль передбачає можливість, що ментальний лексикон людини скеровано на декодування оптимального обсягу реалізованого семантичного потенціалу моносемічних та полісемічних моделей слова у процесі генерування іменниково-інформаційного мовленнєвого змісту.

З позицій синергетичного підходу до вивчення мовних значень вибрано індуктивний шлях – від накопичення емпіричних даних у словниках та текстах до їх апроксимації (наближення) статистичними методами. Дослідження семантичного декодування слова у руслі лінгвосинергетики полягало в екстраполяції синергетичного принципу докладання найменших зусиль на іменникову лексику німецької мови, виведенні законів становлення і розвитку полісемічних і моносемічних моделей іменника у мові як саморегульовальній системі, що дозволить створити єдину теоретичну основу для опису полісемії та моносемії в мові.

У лексикографічній практиці розмежування значень полісемічного слова здійснюється не випадковим чином, а на основі певних принципів, заданих з урахуванням ієрархічності відношень у структурі слова. Тому головне значення, яке в когнітивній моделі полісемії трактується як перше в структурному відношенні (Р. Ньюзе), подається як перше значення в словнику, а наступні значення подаються як похідні. Орієнтуючись на ситуацію як на відбір мовних елементів при формуванні висловлювання, вирізняють прямі і переносні, або непрямі номінації (В.Г. Гак).

Така диференціація номінацій потребувала доопрацювання для дослідження у форматі парадигматики, семантики та синтагматики. Оскільки переносні, або непрямі номінації можуть трактуватися як метафоричні чи образні, семантичні ознаки котрих не можна плутати з похідними значеннями слова на мовному рівні, то у роботі зі словниками і текстами натомість доцільно було увести поняття головних та похідних номінацій. Головні номінації корелюють із реалізацією головного значення слова, а похідні – з похідними значеннями. Окрім цього, на рівні мовлення також відбуватиметься реалізація іменників, які на рівні мови є моносемічними і, таким чином, представлятимуть реалізацію номінацій моносемічного іменникового потенціалу. Аналіз словникових дефініцій іменників, реалізованих у

досліджуваних контекстах, можна унаочнити на конкретних прикладах:

1.5.1. Процедура отримання та інтерпретації головних номінацій полісемічної моделі слова:

Da jedoch der Müllkasten ziemlich gefüllt war, musste der Musiker den Müll mit dem Sack zusammenpressen, um den Deckel des Kastens schließen zu können

(Günther Grass, Die Blechtrommel: 257).

Порівняльний компонентний аналіз поданих словникових дефініцій показує, що підкреслені у наведеному вище реченні іменники є полісемічними і у цьому контексті реалізують свої перші значення.

Виходячи з ієрархічних відношень у структурі полісемічного слова, перше значення у словнику розглядаємо як головне значення слова. Враховуються дефініції значення слова (у цьому випадку перше або головне), яке може бути членоване у словниках або арабськими цифрами 1, 1.1., 1.2. і т.д., або арабськими цифрами і малими літерами 1.a), 1.b) і т.д.: **der Sack – 1.a)** *größeres, längliches Behältnis aus [grobem] Stoff, starkem Papier, Kunststoff o.Ä., das dem Transport od. der Aufbewahrung von festen Stoffen, Gütern dient (Duden); der Sack – 1.a)* *größerer, länglicher Behälter aus grobem Stoff, Papier oder Kunststoff, der zum Aufbewahren oder Transportieren von festen, meist körnigen oder stückförmigen Stoffen dient (DWDS); der Sack – 1.* *längl. Behälter aus grobem Stoff od. Papier zum Aufbewahren od. zum Transport von körnigen od. kleinstückigen Gütern (Wahrig); der Deckel – 1.* *aufklappbarer od. abnehmbarer Verschluss eines Gefäßes, Behälters, einer Kiste, eines Koffers, Möbelstücks u. Ä. (Duden); der Deckel – 1.* *abnehmbarer oder aufklappbarer oberer Verschluss eines Gefäßes oder Behälters (DWDS); der Deckel – 1.* *Platte zum Bedecken von offenen Behältern (Wahrig); der Kasten – 1.* *rechteckiger, aus Holz od. einem anderen festen Material hergestellter [verschließbarer] Behälter zum Aufnehmen od. Aufbewahren von etw. (Duden); der Kasten – 1.a.)* *kleiner oder mittelgroßer, rechteckiger Behälter, der aus*

*Holz oder anderem Material fest zusammengefügt und meist durch einen Deckel verschließbar ist (DWDS); **der Kasten** – 1. rechteckiger Behälter mit od. ohne Deckel, Kiste, Truhe (Wahrig).*

З погляду лінгвосинергетики реалізація першого або головного словникового значення слова у процесі генерування іменникового змісту речення інтерпретуватиметься як декодування семантичного обсягу інформації, яку несуть у собі головні номінації полісемічної моделі іменника.

1.5.2. Процедура отримання та інтерпретації похідних номінацій полісемічної моделі слова:

Die offizielle Linie des britischen Verteidigungsministeriums ist unmissverständlich: Britische Soldaten sollen in Mali keine Rolle in einem Bodeneinsatz gegen Islamisten spielen

(Kampf gegen Islamisten: Britische Armee in Alarmbereitschaft für Mali Einsatz : <http://www.spiegel.de>).

Порівняльний компонентний аналіз поданих словникових дефініцій показує, що підкреслені у наведеному вище реченні іменники є полісемічними і у цьому контексті реалізують свої похідні значення. Виходячи з ієрархічних відношень у структурі полісемічного слова, друге і подальші значення у словнику розглядаємо як похідні значення слова. Враховуються дефініції значення слова (починаючи з другого, як з похідного), яке може бути членоване у словниках або арабськими цифрами 2, 2.1., 2.2. і т.д., або арабськими цифрами і малими літерами 2.a), 2.b) і т.д.: **die Linie** – 8. *allgemeine Richtung, die bei einem Vorhaben, Verhalten o.Ä. eingeschlagen, befolgt wird (Duden); die Linie* – 2.g) *Richtung, die bei einem bestimmten Vorhaben eingeschlagen wird (DWDS); 8. (fig.) Richtung bei einem Vorhaben, in der Politik (Wahrig); die Rolle* – 5.b) *Stellung, [erwartetes] Verhalten innerhalb der Gesellschaft (Duden); die Rolle* – 8. (Soziol.) *Gesamtheit der Verhaltensweisen, die von einer Person innerhalb der Gesellschaft erwartet werden (Wahrig).*

На прикладі іменника *Bodeneinsatz* проілюструємо вживання слів, які німецький дослідник П. Поленц називає складними утвореннями для одного моменту (*Augenblicks-Zusammensetzung*), оскільки вони є «складними словами, які виникли у словотворі автора тексту під час формулювання думки» (Polenz 2012: 41). У свою чергу, Е. Майнеке називає новоутворення складних слів для одного моменту «принагідними утвореннями», або «словами-одноденками» (Maineke 1996: 312). Зокрема, слово *Bodeneinsatz* складене з іменників *Boden* і *Einsatz* і не зустрічається у жодному з трьох словників. Очевидно, такий вид складання декількох слів в одне слово-блок є проявом мовної економії, коли скорочення довжини речень може здійснюватись шляхом вилучення коротких слів-артиклів. На нашу думку, така форма словотвору для одного контексту виправдана лише тоді, якщо досягнута у такий спосіб мовна економія не утруднює розуміння конденсованого змісту і не примушує читати «між рядками». На цьому етапі настала черга звернути увагу на той факт, що не завжди ми знайдемо у словнику кожне складне слово, яке зустрічатиметься у німецькомовних текстах. Ми не можемо залишати поза увагою реалізацію складних іменників, які належать до слів одного моменту і відсутні у словнику, оскільки факт складних словотворень для одного контексту показує невичерпність роботи над удосконаленням методів укладання словників. При тлумаченні потрібно враховувати як значення атрибутивного компонента складного слова (німецькою – *Bestimmungswort*), так і значення другого або головного компонента складного слова (німецькою – *Grundwort*). Тому коли певне складне утворення відсутнє у словнику, очевидно є необхідність вдаватись до його описового перефразування. З цього приводу Е. Майнеке звертає увагу на те, що головне слово повинно служити вихідним пунктом при перефразуванні значення (Maineke 1996: 290). Пояснюючи різні фактори, які впливають на виникнення складних слів, він пише про необхідність існування морфологічної та лексичної змістовності їх компонентів: «Неможливим є утворення складного слова як у

морфологічному, так і у лексичному відношенні, якщо носій мови сприймає поняття як беззмістовне. У морфологічному відношенні утворення *Küchenziegel* є не менш «коректним», ніж *Dachziegel*. Але у мовному відношенні існування першого складного слова є неможливим через відсутність речі. Для детермінованих складних слів це означає, що, очевидно, у мовному відношенні, атрибутивні слова перебувають у такому відношенні з головним словом, що може утворюватись змістовна детермінація. ... Складні слова служать для того, щоб у формі понять описувати наявний зміст думок» (Maineke 1996: 292, 307). Специфіка складного словотвору передбачає при цьому, що значення атрибутивної і головної частини синтезуються в єдиний зміст, тобто семантичний обсяг складного слова демонструє об'єднання декількох змістів в один складний змістовий опис. Тому дослідники відмічають, що 1) «складні слова мають вищий ступінь зливання, семантичної компресії» (Serebrennikow 1975: 293) та 2) «більшу схильність до консолідації понять» (Fleischer 1979: 321). Відповідно, згадані нами вище складні слова, які не входять до словника, проявляють семантичну компресію або консолідацію понять для одного контексту. Якщо практикована семантична компресія досягне такої міри відомості, що стане нормою у певному мовному суспільстві, то з часом частина з цих слів стає словниковим надбанням, а тому це передбачає необхідність дослідження можливої лексикалізації складних слів. Е. Майнеке пише про непередбачуваність шляху лексикалізації: «Але куди веде лексикалізація, коли вона має відбутись, передбачити неможливо, оскільки вона пов'язана зі складними змінами у відношеннях між словами та речами» (Maineke 1996: 312). Іншими словами, лексичні одиниці у синергетичному розумінні проходять етапи спіралеподібного розвитку *порядок – хаос – порядок*, що може приводити до змін семантичного обсягу слова, якщо відхилення мають достатню силу і нововведення приживаються у мові.

Стає очевидним, що передбачення лексикалізації, про яке йшлося вище, з позицій лінгвосинергетики можна розглядати як

передбачення стійкості або нестійкості флуктуацій новоутвореного слова. Ось тому ми вважаємо, що врахування ієрархічної структури семантичних множників головного й атрибутивного компонентів складних слів, утворених для одного контексту, може стати передумовою для лексикографічної фіксації слів з тими семантичними компонентами, які були встановлені з певним типом номінацій під час реалізації на синтагматичній осі або у контексті. При цьому вважаємо виправданим для кращої аргументації трансформувати складні іменникові утворення в описовий контекст, в якому основна або друга частина складного слова (*das Grundwort*) виступатиме домінантою для визначення типу реалізації усього утворення. Відповідним чином, складні слова-новоутворення внаслідок сегментації та описового аналізу ми класифікуватимемо не окремо, а разом з іменниками, зафіксованими у словнику, до одного з типів номінацій.

Отож реалізований у наведеному вище реченні іменник *Bodeneinsatz* належить до складних слів для одного контексту, оскільки він не зустрічається у жодному з трьох словників. У словниках наведені дефініції окремо для іменника *Boden* і окремо для іменника *Einsatz*. Перша частина, якою є іменник *Boden*, з огляду на контекстуальний зміст речення про наземну участь у військових операціях, розглядається як тлумачення похідного значення слова: **der Boden – 2. Grundfläche im Freien od. in einem Innenraum** (Duden); **der Boden – 2. Grundfläche, auf der man steht und geht** (DWDS). Другий і головний компонент, яким є слово *Einsatz*, у змістовому зіставленні з семантикою першого компонента, яким є слово *Boden*, також тлумачиться у своєму похідному значенні на парадигматичній осі: **der Einsatz – 4. (Mil.) das Eingesetztwerden an der Front** (Duden); **der Einsatz – 5.c) (Militär) Gefecht** (DWDS); **der Einsatz – 6. Kampf an der Front** (Wahrig). Оскільки іменник *Einsatz* як основна частина складного слова (*das Grundwort*) є домінантою для тлумачення всього складного слова, то з урахуванням атрибутивного компонента, яким є слово *Boden*, складний іменник *Bodeneinsatz*

демонструє розвиток іменникового найменування змісту речення у ролі похідної номінації. У нашій роботі подібні складні утворення для кращого унаочнення і розуміння будуть сегментуватись в описові контексти. У цьому випадку складне утворення *Bodeneinsatz* можна трансформувати в описовий контекст *Einsatz am Boden*.

З погляду лінгвосинергетики реалізація словникових значень слова, починаючи від другого і далі, у процесі генерування іменникового змісту речення інтерпретуватиметься як декодування семантичного обсягу інформації, яку несуть у собі похідні номінації полісемічної моделі іменника.

1.5.3. Процедура отримання та інтерпретації номінацій моносемічного іменникового потенціалу:

Mit geringsten Hilfsmitteln hatte er, dank seinem eigenen Genie, den Duft des Menschen nachgeschaffen und ihn auf Antrieb gleich so gut getroffen, dass selbst ein Kind sich von ihm hatte tauschen lassen

(Süskind Patrick, *Das Parfum*: 198).

Порівняльний компонентний аналіз поданих словникових дефініцій показує, що підкреслені у наведеному вище реченні іменники мають лише одне значення, а тому на мовленнєвому рівні вони реалізують свій моносемічний словниковий потенціал. Виходячи зі специфіки слів з одним мовним значенням, враховуємо його моносемічний компонентний склад, який може або містити, або не містити членування малими літерами а), b), c) і т.д.: **das Hilfsmittel** – a) *Mittel zur Arbeitserleichterung od. zur Erreichung eines bestimmten Zweckes* (Duden); **das Hilfsmittel** – *Mittel, dessen Verwendung der Erreichung eines Ziels förderlich ist* (DWDS); **der Mensch** – a) *mit der Fähigkeit zu logischem Denken u. zur Sprache, zur sittlichen Entscheidung u. Erkenntnis von Gut u. Böse ausgestattetes höchstentwickeltes Lebewesen* (Duden); **der Mensch** – *das höchstentwickelte Lebewesen, das gesellschaftlich lebt und arbeitet, die Fähigkeit zu denken und zu sprechen hat, die Welt in ihrer Gesamtheit*

erkennen und nach dem Maß seiner Erkenntnis planmäßig verändern und gestalten kann (DWDS); **der Anhieb** – *auf [den ersten] Anhieb: beim ersten Versuch, sofort, gleich zu Beginn (Duden); **der Anhieb** – *auf (den ersten) Anhieb: sofort, beim ersten Versuch (DWDS); **der Anhieb** – • (umg.) auf Anhieb: gleich beim ersten Mal (Wahrig).

З погляду лінгвосинергетики реалізація номінацій моносемічного потенціалу інтерпретуватиметься як декодування семантичного обсягу інформації, яку несе у собі моносемічна модель іменника.

1.6. Процедура статистичних методів дослідження матеріалу. Інтерпретація статистичних обчислень

У роботі було метою вивчити відповідність розподілу іменникових реалізацій закону мовної економії, а тому закономірно постає питання щодо статистичних методів дослідження, які використано для виконання поставлених перед нами завдань. З цього приводу доречно навести цитату В. В. Левицького, який зазначав наступне: «Лінгвіст повинен отримати у науці не тільки якісь кількісні характеристики досліджуваного об'єкта, але й встановити за допомогою спеціальних статистичних прийомів достовірність статистичних результатів» (Левицький 2012: 110). Тому й лінгвістичні дослідження повинні йти до теоретичних узагальнень, які на основі науково обґрунтованих фактів дозволяють уникнути спекуляцій та отримати якомога більш об'єктивні знання про ті чи інші реалії розвитку у певній мові. Саме статистичні методи дослідження сприяють досягненню цієї мети. Вмілим захисником виступає тут Р. Келер: «Статистика як математичний засіб навіть за неповної інформації дає нам можливість зробити достовірні висновки і пояснення, які встановлюються і вибираються з об'єктивною надійністю» (Köhler 2005: 5). Ми свідомі того, що завжди є критики і прибічними певних методів статистичного обчислення. У цьому відношенні Р. Келер пише наступне: «Безсумнівно, що проти дефініцій і правил обчислення для

заданих теоретичних понять знайдуться чисельні заперечення, які можуть бути результатом різних поглядів. Але навіть добре обґрунтована критика щодо певного виду операціоналізації сама по собі не заперечує результату дослідження» (Köhler 1986: 88). Для виконання поставленої перед нами мети ефективним і переконливим статистичним методом вважаємо критерій χ^2 (хі-квадрат). Формула хі-квадрат належить до аналітичної статистики, яка перевіряє зв'язки між досліджуваними величинами. На користь застосування у дослідженнях згаданого методу обчислення К. Мейндл наводить такі аргументи: «Завжди, коли Ви хочете проаналізувати прояв певних характеристик або ж комбінації характеристик, то сім'я хі-квадрат буде для вас надійним пристанищем... Цим тестом перевіряють, чи є відхилення в емпірично спостережуваному розподілі частот. Тести хі-квадрат несправедливо недооцінюють. Вони є свого роду тестами «на всі випадки». Їх можна застосовувати як тести відповідності або розподілу, тобто можна перевіряти, чи розподіл величин носить певний порядок» (Meindl 2013: 162). Таким чином, викладені вище завдання передбачають застосування формули хі-квадрат:

$$\chi^2 = \frac{(ad - bc)^2 N}{(a + c)(b + d)(a + b)(c + d)} \quad (1)$$

Обчислення за формулою хі-квадрат дозволяє вивчити відповідність або невідповідність кількості іменникових реалізацій синергетичному закону економії затрат у тих чи тих контекстуальних зв'язках. Оскільки дослідження типу реалізованих номінацій іменника на рівні *parole* передбачає у нашому випадку залучення до аналізу іменників, які на рівні *langue* є або полісемічними, тобто мають два значення і більше, або моносемічними, тобто мають лише одне значення, то перед інтерпретацією отриманих результатів потрібно згадати про універсальну квантитативно-системну характеристику полісемії природних мов. У цьому відношенні встановлено, що семантичний обсяг слова та кількість слів з визначеним семантичним обсягом у словнику пов'язані між собою: найбільшу

частку у словнику складають однозначні слова, потім у порядку спадання йдуть слова з двома, трьома і т. д. значеннями (Тулдава 1987: 134). Виходячи з такого стану справ, доцільним вважаємо інтерпретувати отримані у подальшому статистичні результати як лінійне або нелінійне розгортання іменникових реалізацій з різним типом номінацій у процесі генерування іменникового змісту. Лінійним розгортанням будемо називати процес лінійного спадання або зростання реалізацій слів з різним семантичним обсягом (коли емпіричні частоти перевищують теоретично очікувані), а нелінійним розгортанням ми називатимемо процес нелінійного спадання або зростання реалізацій слів з різним семантичним обсягом (коли емпіричні частоти не перевищують теоретично очікувані). Теоретично значимі результати тлумачитимуться як системне, і, навпаки, відсутність теоретично значимих результатів – як несистемне розгортання величин. Це демонструватиме мовний логіцизм у синергетичному циклі самоорганізації такого обсягу реалізацій полісемічної або моносемічної моделі іменника, яке буде оптимально відповідати потребі мінімізувати затрати на декодування інформації, яку несуть у собі іменникові номінації у процесі генерування змісту у німецькомовній художній прозі та публіцистиці.

Завданням буде створення відповідних синергетичних моделей декодування іменників у німецькій мові, теоретичним обґрунтуванням яких слугуватиме попереднє обчислення емпіричних величин з допомогою формули χ^2 . Відповідно, показники формули χ^2 кореспондуватимуть з конструкціями синергетичних моделей. Мінімальною теоретично значимою величиною є 3,84 (див. Левицький 2012: 158–159; Meindl 2013:165). У нашому випадку це буде інтерпретуватись як критично значимий показник відповідності кількості контекстуальних реалізацій синергетичному закону мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, закріпленого за певною іменниковою номінацією полісемічної або моносемічної моделей слова. Тому всі показники від 3,84 і вище є позитивними, а ті, що менше, – негативними. Крива з

позитивним показником у напрямку плюс буде інтерпретуватись у наших моделях як відповідність синергетичному закону збереження зусиль та рівноваги у мові, а з негативним показником у напрямку мінус – як невідповідність. К. Мейндл звертає увагу на те, що тест χ^2 -квадрат перевіряє, що надто часто або надто рідко виходить за межі випадкового прояву (Meindl 2013: 164). Чим більше показники формули χ^2 -квадрат будуть відхилятися у напрямку плюс, тим сильніше це буде свідчити про відповідність кількості реалізацій синергетичному закону збереження зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу з певним типом номінації на мовленнєвому рівні, а тому крива у синергетичній моделі декодування буде йти вгору. І, навпаки, чим більше показники будуть відхилятися у напрямку мінус, тим слабшим буде проявлятися дія цього закону, відповідно, крива моделі декодування йтиме вниз.

Таку синергетичну модель продемонстровано нами на прикладі реалізацій іменників з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовних текстах художнього стилю (див. рис. 2). Тут ми можемо спостерігати, що крива семантичного декодування головних номінацій полісемічної моделі сягнула точки 90,28 у напрямку плюс, а крива декодування семантики моносемічної моделі іменника піднялася до найвищої точки 102,89 у напрямку плюс. У напрямку мінус спостерігається декодування семантики похідних номінацій полісемічної моделі іменника – 0,28:

Відповідно, у нашій роботі статично доведеним і теоретично обґрунтованим інтерпретуватимемо той факт, що синергетичний цикл реалізацій іменника з відмінковою роллю *Nominativ* у художніх творах найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на декодування і опрацювання семантичного обсягу номінацій моносемічної моделі слова з цією відмінковою роллю. Чітко вираженою і теоретично значимою є дія цього закону і для головних номінацій полісемічної моделі іменника з відмінковою роллю *Nominativ*. Хоча останні у кількісному відношенні переважають реалізації моносемічних іменників, але

взаємозв'язок між кількістю реалізації і потребами декодування оптимального семантичного обсягу стає сильнішим для менш чисельної групи, якими є моносемічні іменники.

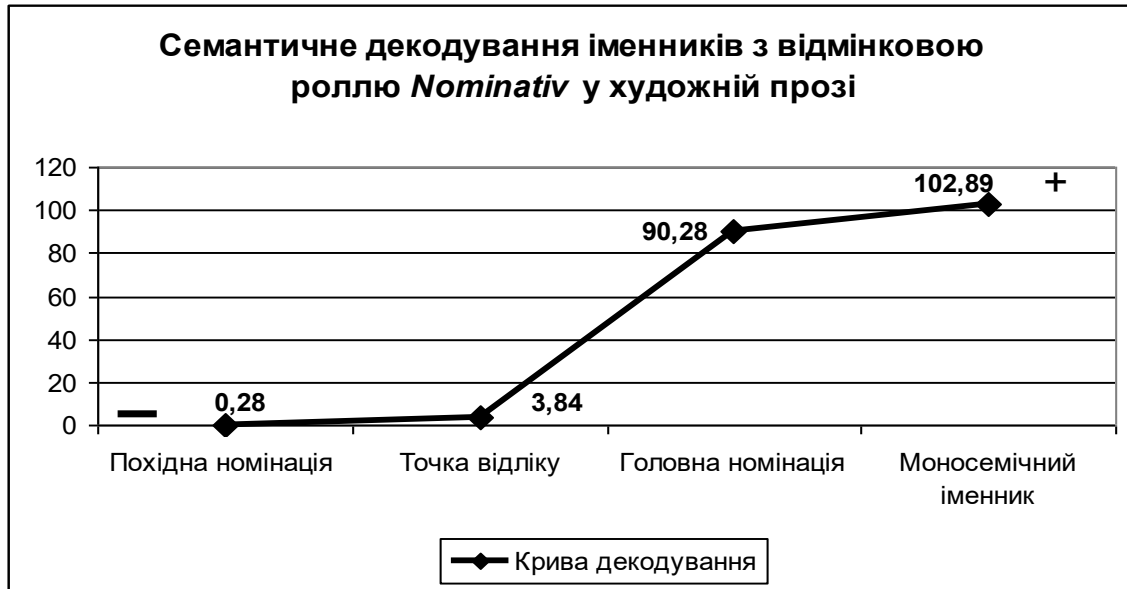

Рис. 2. Синергетична модель семантичного декодування іменників з відмінкової роллю *Nominativ* у німецькомовній художній прозі

Щодо найменш чисельних похідних номінацій, то тут спостерігаємо невідповідність кількості реалізацій синергетичному закону оптимальної затрати зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, який несуть у собі похідні номінації полісемічної моделі іменника з відмінковою роллю *Nominativ* у художніх творах.

Отож реалізацію іменників у співвіднесенні з відмінковою роллю *Nominativ* ми інтерпретуватимемо у руслі лінгвосинергетики, коли синергетичний цикл оптимальної затрати зусиль для декодування іменникової інформації з носієм функції «хто, що» демонструють реалізації моносемічного потенціалу та головних номінацій полісемічного потенціалу. Похідні номінації з відмінковою роллю *Nominativ* не відповідають синергетичному закону оптимального числа декодувань. Стає очевидним, що для моносемічної моделі

іменника та для головних номінацій полісемічної моделі іменника фіксуємо вплив зовнішньої енергії у напрямку прогресу, а для похідних – регресу. Якщо під впливом флуктуацій або зовнішньої енергії кількість реалізацій похідної номінації не відповідатиме синергетичному закону мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на декодування і опрацювання оптимального семантичного обсягу похідних значень полісемічних іменників, то такий синергетичний закон розвиватиме парадигму декодувань іменникової інформації з носієм функції «хто, що» на користь моносемічної моделі та головних номінацій полісемічної моделі слова у німецькомовних художніх творах, а похідні номінації з цією функцією будуть відходити на задній план. Згодом такі зміни у лексичній структурі іменника, які пройшли синергетичний цикл *порядок – хаос – порядок*, прогнозують і проектують відповідну фіксацію змін на мовний рівень, носієм якого є словниковий склад німецької мови.

Результати доводять, що оскільки найближчі відстані у лексичній структурі слова на мовному рівні є найближчими в зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини, то вибудовування іменникового змісту в сучасній німецькій мові за синергетичним принципом збереження мовної енергії та мінімізації зусиль найоптимальніше скеровує ментальний лексикон людини на декодування семантичного виміру однозначної моносемічної моделі і головного значення полісемічної моделі слова.

Описане нами дослідження є одним з прикладів нового підходу до вивчення мовних явищ у лінгвосинергетичному форматі. Це започатковує новий напрям у лінгвістиці, який полягає у розробленні теорії про мовну самоорганізацію за синергетичним принципом збереження мовної енергії та докладання найменших зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на оптимальне декодування семантичного обсягу словесного знаку у певних контекстуальних оточеннях. Вибудовування на підставі статистичних підрахунків

лінгвосинергетичних моделей декодування й аналіз ієрархії реалізованого мовного потенціалу слова дає змогу спрогнозувати подальші тенденції розвитку полісемії й моносемії у певній мові.

Отримані результати можуть знайти своє застосування у лексикографії. Встановлення активацій декодування словникової інформації у мовленнєвому контексті повинно мінімізувати можливий суб'єктивізм у процесі розмежування значень слова, показати зміни та поповнення словникового складу, що сприятиме оптимізації укладання як двомовних словників, так і одномовних тлумачних словників певної мови, зокрема, німецької. Перспективами дослідження можуть стати вивчення переструктурування семантичного обсягу слова внаслідок дії синергетичного принципу мінімізації зусиль і збереження мовної енергії як при кодуванні, так і декодуванні семантики полісемічної та моносемічної моделі іменника у німецькій мові. Це дозволить теоретично обґрунтувати і прогнозувати синергетичний цикл становлення та самоорганізації полісемії та моносемії словесних знаків у парадигмі досліджень сучасної лінгвосинергетики.

Косович О. В.

доктор філологічних наук, доктор габілітований в галузі мовознавства,
професор, завідувач кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

РОЗДІЛ 2 МЕТАФОРИЗАЦІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРОЦЕСІВ НЕОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

2.1. Тропонімія та родовидові відношення

У лінгвістиці принципи організації і структурування номінальних категорій заново стали предметом дискусій з появою теорії прототипу (Kleiber 1990; Rosch 1991; Taylor 2002).

Ґрунтуючись на деяких твердженнях окремих лінгвістів (Miller 1991; Mortureux 1990) про те, що перевірити, яке, наприклад, дієслово є гіперонімом, а яке гіпонімом, не видається можливим, застосовуючи структуру пвластиву іменникам, а саме, $X \in Y$. З цією метою автори вводять категорію способу дії. Кінцевою конструкцією в такому разі для визначення залежності одного дієслова від іншого є *робити X – це робити Y певним, визначеним способом* (Miller 1991: 228). Отже, окрім іменників, гіпероніми виокремлюють і у дієслів. Проте, при цьому другим елементом пари, що об'єднується у відношення, стає не гіпонім, а так званий *тропонім*.

У випадку дієслівних категорій видається складним опис відношення між значеннями лексем стосовно гіперо-, гіпо- і метонімії. Справді, якщо є можливим визначити «*toineau*» («горобець»), як «*une espèce d'oiseau*» («вид птахів»), то ймовірно складно погодитися з тим, що дієслово *marcher* є видом дієслів *aller* або *se déplacer*. Відношення між підпорядкованим терміном і надпорядкованим терміном характеризується різним походженням у випадку *toineau* і *oiseau* з одного боку, і в разі *marcher* і *aller* або *se déplacer*. Ш. Фельбаум та Дж. Міллер

(Fellbaum, Miller 1991; 2002) пропонують визначати ієрархічні відношення усередині класу дієслів як *тропонімія*. Насправді тропонімія пов'язує, приміром, такі дієслова, як *courir*, *marcher* або *nager* з надпорядкованою лексемою *aller* або *se déplacer*. Тропоніми *courir*, *marcher* або *nager* виражають з більшою точністю один з аспектів явища, що позначається над впорядкованим дієсловом. Відтак, видається можливим стверджувати, що *courir est une manière de se déplacer*.

Ш. Фельбаум (Fellbaum 2002) зазначає, що деревоподібні схеми презентують ієрархії всередині класів дієслів є загалом менш розвинутими, ніж аналогічні категорій іменників. Проте, деякі тропоніми є надпорядкованими термінами для інших лексем. Інакше кажучи, вони мають свої власні тропоніми. Наприклад, подаємо пояснення відношення між *marcher* і *trotter*: друге дієслово характеризує перше, вносячи детальнішу інформацію. За значення *trotter*, що чітко представлено в *Trésor de la Langue Française informatisé* (далі TLFi) парафразою *marcher à tout petits pas*, є можливим прийняти те формулювання, що *trotter est une manière de marcher*. Так само, визначаючи *cavaler* як *courir précipitamment* (TLFi), ми сприймаємо як тропонім, оскільки *cavaler est une manière de courir*.

Тому, в рамках теорії тропонімії ведемо мову про дієслова руху.

Також потрібно зазначити, що в межах нових слів мови, інновації залишаються у відношенні тропонімії з дієсловами руху. Так, **stepper** є як *une manière de marcher*, так само, як **skater** – *une manière de rouler*.

Дж. Міллер йменує дієслівну гіпер-гіпонімію тропонімією, і суть вибору даного терміна і його теоретична значимість полягає в тому, що спосіб дії в теорії компонентного аналізу вважається недієслівним семантичним компонентом дієслів. Його пропонується розглядати, як «семантичне відношення між дієслівними значеннями» (Miller 1991: 228). Саме відношення отримало назву *тропонімія* (Miller 1991: 228).

На думку Дж. Міллера «тропонімія є особливим випадком відношення включення» (Miller 1993: 47). Це поняття можна співставити з родовидовою квазісинонімією в тому вигляді, в якому вона визначається окремими лінгвістами, «включення значень» (Апресян 1974: 235). З другого боку, особливістю тропонімії, за твердженнями дослідників є те, що дії, що позначаються тропонімами, «завжди відбуваються одночасно» з діями, вираженими родовою лексемою (Miller 1993: 47), тобто щоб *googliser (googler)*, людині потрібно *naviguer dans l'Internet*, а щоб *déglobaliser*, необхідно в той час взагалі *globaliser (réunir en un tout des éléments divers, les présenter d'une manière globale)*. Така теза не висувалася раніше вітчизняними лінгвістами.

Необхідно зазначити, що підходи вчених в питанні ієрархічних відношень відрізняються. Ми підтримуємо формулу топонімії, запропоновану Дж. Міллером: *twitter (tweeter) – poster un twitt* (тобто, писати короткі повідомлення + певним способом (відсутність/наявність вказівки на спосіб написання повідомлень).

Тропонімія в тому вигляді, в якій вона наведена у Дж. Міллера, нагадує родо-видову квазісинонімію, згадувану і Ю.Д. Апресяном (Апресян 1974: 235; Апресян 1997: 11).

Пор. *questionner* «розпитувати» – *attaquestionner* «розпитувати агресивно, атакуючи» або *exagérer* «перебільшувати» – *exabuser* «перебільшувати, зловживаючи». Тобто, спостерігаємо так звані квазісиноніми – «лексеми, тлумачення яких суттєво перетинаються, але не співпадають повністю» (Апресян 1997: 11).

Окрім цього в рамках квазісинонімії акцентуємо увагу на тому, що семантичні валентності та належність до однієї і тієї ж частини мови співпадають (Апресян 1974: 223). Доходимо висновку, що явище квазісинонімії є властивою для всіх частин мови, натомість тропонімія характеризується специфікою (тропонім відрізняється від свого гіпероніма способом дії), а відтак є характерною тільки для дієслів. Це положення вважаємо суттєвою теоретичною відмінністю від вищезгаданих тверджень.

Подібності виявляються в типі структури, що утворюються тропонімами і родо-видовими квазісинонімами – це ієрархія. В обох теоріях родове поняття відрізняється від видового (тропоніма в термінології Дж. Міллера) наявністю певного компонента ознаки в структурі значення останнього. Оскільки тропонімія включає різні види відносин за способом дії (Miller 1993: 57), відповідно різні ознаки є наявними і в структурі значення однозначного слова чи лексико-семантичного варіанта (окремого значення) багатозначного слова.

Отже, тропонімія – це різновид родовидових відношень, яка є основною формою ієрархічного структурування синонімічних рядів дієслова. Будучи одним з основних варіантів радіальної організації лексико-семантичного поля, тропонімія складає основу деревоподібних структур, елементами яких можуть виступати окремі дієслівні значення. В даному випадку неотропонім (наприклад, *attaquiner*¹) конкретизує спосіб яким здійснюється діяльність *діяти*, а часове співвідношення між тропонімом і гіперонімом – співпадіння у часі (іншими словами, суб'єкт *атакує-дражнить* весь той час, коли він займається діями: *атаками* і *дратуванням*). Спосіб розуміється широко і в даному випадку є вказівкою на конкретний вид діяльності.

Необхідно зазначити, що у більшій частині розглянутих нами дієслів-новацій діяльності є присутнім значення, в якому вони допускають актуалізацію.

Приміром, дієслово *vendre* у своєму першому значенні (приклад 1) вказує на постійне заняття «*céder la propriété de quelque chose à quelqu'un, en échange d'une certaine somme d'argent*», в той час, коли друге значення («*faire le commerce de quelque chose*») допускає актуалізацію співвіднесення діяльності з поточним моментом (приклад 2).

Приклад 1. *Il m'a vendu son vélomoteur pour 100 euros.*

Приклад 2. *Le boucher vend de la viande.*

---

¹ Attaquiner ← attaquer + taquiner.

Одночасно головною особливістю структури значень дієслів діяльності є не наявність у багатьох з них актуалізованого значення, а їхня здатність підніматися на вищий рівень узагальнення, якого позбавлені дієслова, що не входять до лексико-семантичного поля дієслів діяльності.

Індикатором такої здатності до узагальнення є саме абстрактна часова локалізація в одному зі значень дієслова.

2.1.1.Тропеїзація (розвиток полісемії). Неотропи

Розглядаючи в тропеїчному аспекті слово, можна виокремити два види його семантики: реальну семантику, тобто кодифіковане словником значення, та імпліцитну семантику, що презентує образне, відтворене з початкового.

Суть тропеїчного слововжитку репрезентується розумінням такої категорії, як образність. Дискусійність цього терміна в філологічній літературі відображає положення стилістики як науки на межі лінгвістики і літературознавства. В.В. Виноградов з приводу творчої дискусії 1959-1960 рр. у своїй роботі «Слово і образ» вчений писав: «Питання про образ переноситься в сферу загальної естетики, а відтак, висувається поки що не вирішена і складна проблема про необхідність розмежування двох стилістичних аспектів вивчення структур словесно-художніх творів у сфері поезики і стилістики художньої літератури, а саме аспектів стилістики лінгвістичної і стилістики літературознавчої, пов'язаної з теорією інших мистецтв».

В.В. Виноградов показав, що питання про образність художньої або поетичної мови є складним і функціонально розмаїтим: «Воно, в будь-якому випадку, не зводиться до проблеми переносного слововжитку слів і висловлень, до проблеми тропів, метафор і порівнянь. Воно відноситься до центральних питань естетики художнього слова» (Виноградов 1975).

У синтезі лінгвістичного і літературознавчого спрямування дослідження тропеїчного слововжитку закладено оптимальне рішення діалектичної єдності форми і змісту. Про плідність і

перспективність такого підходу писав В.В. Виноградов: «Тенденція до об'єднання лінгвістичних і літературознавчих концепцій форми і змісту словесно-художнього твору на основі поглибленого синтезу їх, на основі вивчення смислу, ідеї, замислу як словесно-структурного елемента художнього цілого є плідною і перспективною» (Виноградов 1975). Сьогодні троп є одним зі складових засобів вираження образної системи мови.

Для повнішої характеристики тропеїчної суті необхідно вказати на категорійний характер імпліцитності тропа. Індивідуально-авторський троп завжди є імпліцитним через невираженість результату переносу. Імпліцитність є максимально присутньою в тропі до тих пір, поки він не стане мовним фактом, поки за ним не закріпиться більш чи менш експліцитне значення. В переносному образному вжитку слова завжди є присутня імпліцитна тропеїчна якість, характерна для конкретної мовної ситуації, яка має виражений смисл в плані суб'єктивного авторського бачення, але стосовно реципієнта є прихованою, нерозгорнутою до кінця в силу мовної компетенції, психологічного складу того чи іншого індивідуума. В даному випадку виключаються стилістично невиправдані, неправильні тропи. Мовні тропи можуть активізувати імпліцитність у трансформації компонентного складу тропеїчного висловлення.

Співвідношення понять імпліцитності і образності є пропорційним. На рівні імпліциту в тропі конструюється рецептивне, тобто привнесене в конкретне вираження образне наповнення, яке є настільки образним, наскільки це дозволяє імпліцитна форма образу, створеного авторським баченням. У деяких випадках експлікації імпліцитного образу сприяє граматична форма. Тропеїчна якість, що містить в собі образ, вказує на присутність імпліциту, тобто його сприйняття є суто індивідуальним; реципієнт лише прагне максимально досягнути цю якість. Таким чином, тропеїчна імпліцитність завжди містить в собі образність. Тому два поняття – імпліцитний і образний є взаємовизначальними.

Вужче розуміння образності мови ґрунтується на використанні слів в переносному значенні, зі зміненою семантикою. При цьому слова, які отримали образне навантаження (імплікаціонал), в контексті (імплікаторі) певною мірою гублять свою номінацію. Вивчення образного значення слова (імплікаціонала) в цьому смислі приводить до дослідження лексичних прийомів, що надають мові естетико-художнього значення.

Як ми уже зазначали, збагачення мови відбувається не тільки завдяки утворенню нових і видозміни вже наявних слів, але й завдяки вживанню вже наявних в оптимальних для конкретної ситуації ймовірних структур імплікаціоналу.

Суттєва сторона механізму тропеїзації в типологічному плані не викликає особливих складностей. Стержнем утворення тропа є переніс, в результаті якого створюється імпліцитне значення, вихідний компонентний склад його визначається розвитком тропеїчної якості ймовірної структури. Лінгвістичне вивчення останнього в тому чи іншому вигляді досить широко представлено в сучасних дослідженнях. Проте, сьогодні спостерігається термінологічна розрізненість і невпорядкованість. Таке явище є закономірним на етапі становлення і розвитку наукового знання в галузі лінгвостилістики. Поява напрямків дослідження функціональної значимості мовних засобів визначила виникнення різного виду «стилістик». Тому і поняття «троп» в кожній з таких «стилістик» має свою термінологічну спеціалізацію.

Окремі випадки прояву тропа мають відповідно до своєї специфіки додаткові інтерпретації. Так, наприклад, порівняння як один з тропів на відміну від метафори в структурі залежностей в синтаксичному варіанті, епітет – також в структурі залежностей, але й в морфологічному варіанті тощо. Таким чином, диференціація тропів закладена у варіюванні формального вираження.

В сучасних лінгвістичних дослідженнях, і особливо у французькому мовознавстві, не обговорюється традиційно

стилістичне питання про диференціацію тропів. Розмаїття думок з цього питання є очевидним, варто тільки звернутися до джерел інформації: словників лінгвостилістичних термінів, наукових і прикладних досліджень.

Так, О. Селіванова вважає, що «троп – стилістична фігура мовлення, яка характеризується образністю, виразністю і ґрунтується на суміщенні традиційного, буквального й ситуативного або фігурального номінативного планів, яке зумовлює позначення одного предмета, ознаки, явища найменування інших» (Селіванова 2006: 627). Ж. Марузо взагалі не розрізняє фігури і тропи. Французький мовознавець визначає троп як «термін, що застосовувався інколи старою граматиною до фігур, які йменуються словесними, але й, що вживався також для позначення будь-якого роду фігур у тій мірі, в якій вони розглядалися в якості переносних... прийомів вираження, за яких, наприклад, абстрактне позначається через конкретне (метафора)... і т.д.» (Марузо 2004: 221).

Ю.М. Скребнев тлумачить термін «фігури мовлення» таким чином: «В широкому смислі: будь-які мовні засоби, включаючи тропи, що надають мові образність; у вузькому смислі: синтагматично утворювані засоби виразності» і тлумачить троп як «перенесення найменування (інколи йменованій перенесенням значення), що полягає в тому, що слово, словосполучення, речення, яке традиційно називає один предмет (явище, процес, властивість), використовується в даній мовній ситуації для позначення другого предмета (явища і т. д.), пов'язаного з першим тієї чи іншої форми змістового (сміслового) відношення» (Скребнев 2003: 122).

Тропи – зображувально-виражальні засоби мови – вирізняються підвищеною прагматичною значимістю як носії образності, що породжується зіштовхуванням у свідомості двох різних ідей. Пор.: тропи – «семантично двопланові утворення, які використовуються як декоративні засоби художнього мовлення» (Москвин 2004: 166). Проте, функції тропів не обмежуються цим, а полягають також у створенні «вертикального» значення. Для

тропа, на думку суттєво не стільки «утворення нового значення в слові в результаті перенесення смислу, скільки таке вживання слова, коли при «переносному» його значенні зберігається, тією чи іншою мірою, та інше, початкове, «пряме» його значення... Якщо слово вживається тільки в переносному значенні, то воно вже не відчувається носіями мови, як твірне» (Словарь литературных терминов).

Виходячи з мінімального числа порівнянь кодифікації тропів та їх термінологічної інтерпретації, можна вести мову про складності віднесення того чи іншого стилістичного прийому до тропів чи фігур мови. За послідовного розмежування тропів і фігур важливим є відмінність одних від інших в особливій синтаксичній побудові фігур. Тропи є лексико-семантичною категорією, але не менш яскраво виражаються їхні синтаксичні особливості (розгорнутий троп, тропи речень тощо). Якщо прийняти точку зору на троп як на однослівну конструкцію, тоді за рамками зацікавлення залишаться численні цікаві явища.

За розуміння тропів як морфолого-синтаксичного конструювання достатньо повно можна дослідити як зовнішній бік функціонування тропів, так і внутрішній, оскільки троп розглядається в синтагматичному включенні, в індивідуально-авторському використанні (пор. явище парцеляції).

Враховуючи відповідність синтаксичної побудови, троп розглядається як самостійний, відмінний від фігур мови прийом створення виразності і зображувальності тексту. На особливий характер тропів вказують німецькі лінгвісти Ф. Флейшер і Г. Міхель: «Фігурації замість є фігурними описами власне назв, вони утворюють традиційні тропи. Їхнє особливе положення випливає з того, що механізм фігурації не пов'язаний з реченням. Механізм фігурації всіх інших фігур, навпаки, пов'язаний з утворенням речення чи декількох речень» (Fleischer, Michel 1975: 258).

Розрізнення тропів і фігур є очевидним, якщо вважати фігурами те, що представляють собою паралелізм, антитезу тощо. В іншому розумінні фігур мови, не традиційному, а як «зовнішній нарис, вид, форма», троп можна віднести, як і будь-яке

інше мовне оформлення, до фігур. На складність розмежування тропів і фігур вказується в БСЭ: «...Чітко відмежувати троп від фігур не вдалося, оскільки «прирощення смислу» є характерними і для інтонаційно-синтаксичних варіацій словесних зчеплень, тобто фігур» (БСЭ 200: 331).

Ймовірність реалізації тропа залежить від насичення референтного вираження можливістю відтворити інтенсивну образність, від міри «бажання» переосмислити зміст мовної конструкції на первинній основі того, що неадекватно описується словниковою семантикою.

Троп проявляє себе на різних рівнях мови. Для лексичного рівня є характерним відбір лексем, які є оптимальним варіантом для побудови тропа.

На граматичному рівні важливого значення набуває стилістичне використання морфологічних категорій і синтаксичних конструкцій, використання їх в пошуку варіантної структури тропа, найбільш характерного для конкретної ситуації.

Сучасні тенденції в дослідженні тропів отримали узагальнене відображення у формулюванні П. Шофера і Д. Райса (1977), які визначили троп як семантичну транспозицію від наявного знака (знака *in praesentia*) до знака, що відсутній (*in absentia*), яка а) ґрунтується на сприйнятті зв'язку між однією і більше семантичними рисами² кожного з означуваних, б) є маркованою семантичною несумісністю мікроконтексту³ і макроконтексту, в) є мотивованою референційним зв'язком подібності, чи включення.

Найхарактернішими рисами теорії тропів, яка формується в сучасному мовознавстві можна вважати: розуміння тропів як системи, елементи якої – окремі тропи організовані ієрархічно (завдяки цьому підходу з'ясовуються відношення взаємозв'язку між окремими тропами і стає можливим постановка питання про

---

² Під семантичною рисою розуміємо одиницю значення.

³ Мікроконтекст – сегмент в ланцюжку означуваного, який займає троп; у випадку однослівного тропу мікроконтекст співпадає з самим наявним знаком; макроконтекст включає і ті частини ланцюга означуваного, які необхідні для визначення відсутнього знаку.

генезу тропів, тобто про свого роду «першотроп»); лінгвістичну мотивацію тропів (тропи як явище мови і, більше того, таке явище, яке якнайглибше є детермінованим мовними фактами; відповідно теорія тропів входить до мовознавства як один з його нових розділів).

З-поміж основних видів тропів, що активізувалися сьогодні, виокремлюємо процеси метафоризації, метонімізації, «синекдохізації».

2.1.2. Система, що стосується тропу

Відмінність, яка розділяє три тропи від класичної риторики, не є легкою для ідентифікації. Сучасні дослідження приймали спроби для опису механізмів тропів та їхніх функціональних складових для того, щоб визначити місце кожного терміну в рамках системи тропів. Традиційні відмінності знаходяться в процесі набуття нового змісту. До сьогодні існувала тенденція вияву специфіки кожного тропу. Теоретичний збіг об'єднує міркування щодо існування спільних дій образності (фігуративності). Диференціація є близькою до того, що її характер змінюється: маніфестується тенденція вирівнювання тропів.

Ґрунтуючись на цій точці зору, можна констатувати, що різні позиції, думки, положення можна було б звести до наступних:

1) об'єднання, що наближає метафору і синекдоху, відділяючи їх від метонімії:

синекдоха – метафора / метонімія

У цій концепції синекдоха видається, як троп-матриця «Головним результатом (...) є те, що синекдоха займає першу позицію, а метафора зводиться до синекдохи, використовуючи додавання і витіснення, що роблять з метафори продукт двох синекдох» (Pisoeur 1973: 208). У цій перспективі метафора презентується, як продукт об'єднання двох синекдох: *fleur* ужите метафорично мало б бути таким чином результатом прийому синекдохи у двох діях: спочатку узагальнюючої, позбавляючи *fleur* до *beauté*, а потім виокремлюючої через заміну *beauté* → *jeune fille*.

Зона перетину може бути розкладена на дві синекдохи, які функціонують у зворотньому напрямку:

вихідний термін → *проміжний термін* → *кінцевий термін*

Наближаючи метафору до синекдохи, встановлюють дуже чітку протилежність між нею і метонімією, яка визначається заперечно: це – не синекдоха, і не метафора (Pisoeur 1973: 208).

2) об'єднання, яке наближає метонімію і метафору.

А.Ж. Греймас і Ж. Куртес прирівнюють метонімію до метафори, ведучи мову про те, що метонімія є «на кшталт метафори, що відступає від норми» (Greimas, Courtès 1979: 227).

Наприклад, лев (*le lion*) є емблемою сміливості, стосовно до людини; це настільки ж метафора, де маємо сему (*той, що стрибає, готовий до стрибка (про зображену тварину)/+courage/* (сміливість), як і метонімія, коли здійснюється зміна змісту (поняття), звертаючись до характеристик, які властиві для предмета.

3) об'єднання, яке протиставляє метафору метонімії і синекдосі, які розглядаються блоково, що формують єдину категорію:

метафора / метонімія + синекдоха

Зазвичай метафору і метонімію розглядають у протиставленні: відмінності між ними зводяться до того, що метафоричний переніс описується як семантичний перехід на основі схожості між різнорідними явищами, а метонімія трактується як семантична трансформація на основі суміжності явищ.

Проте, в когнітивній лінгвістиці метафору і метонімію об'єднує загальне поняття концептуального домену: метафора передбачає проєкцію з однієї концептуальної області в іншу, метонімія – трансформації в рамках однієї концептуальної галузі.

Невизначеність меж між окремими концептуальними областями призводить до взаємодії метафори і метонімії. Дослідження останніх років все частіше звертають увагу на зв'язок механізмів метафоризації і метонімізації (Barcelona 2000, Goossens 1990 та інш.).

Як зазначає Н.Б. Мілявська «часто виникають випадки взаємодії метафори і метонімії на рівні слова, що дозволяє нам вести мову про метафтонімію, як один з елементів непрямого «ословлювання» явищ дійсності» (Милявская 2000). Наприклад, можемо навести наступний приклад: *L'omelette au jambon est partie sans payer. (Омлет з шинкою пішов і не заплатив).*

Аналізуючи даний приклад, ми маємо підстави вести мову про метафтонімію як самостійний механізм, що об'єднує в собі властивості метонімії (сполучення *L'omelette au jambon* замінює собою людина, яка їсть омлет), і метафори (наприклад, офіціант ресторану, який очевидно незадоволений тим фактом, що відвідувач не заплатив гроші, називає його «*l'omelette au jambon*» за деякою подібністю з концептом – джерелом (зовнішній вигляд, товстунчик, «бовтанка» тощо)).

Насправді, сьогодні не існує чіткої дефініції метафтонімії як когнітивного феномена. Загалом як стосовно метафори і метонімії метафтонімію розглядають лише в рамках традиційної лінгвістики, як троп, в основі якого лежить взаємодія двох стилістичних прийомів метафори і метонімії.

На концептуальному рівні метафтонімія може розглядатися, як взаємодія двох когнітивних механізмів (метафори і метонімії), які є ведучими когнітивними процесами у розширенні значення слів.

Більшість сучасних лінгвістів розглядають метафору і метонімію як дві різні конструкції, які беруть свій початок з двох різних когнітивних дій, хоча вони є подібні в тому, що обидва тропи містять певне джерело вираження, що передбачає заплановану мету.

Найрозповсюджений опис основної відмінності між метафорою і метонімією полягає в тому, що асоціація, яка веде нас від джерела до мети – це подібність, схожість між різними явищами, у випадку *метафоричного переносу*, і суміжність, у випадку *метонімічного переносу*.

Проте, дослідження останніх років все більше і більше доводять тісний зв'язок цих явищ (Barcelona 2000; Goosens 1990;

Kövecses, Radden 1998: 37-77; Warren 1992: 128-172 та інш.). Так, в них йдеться про реметонізацію метафори (Riemer 2002: 379-401), вводиться термін «метафтонімія» (Goosens 1990), під яким розуміється перехід одного явища в інше в рамках концептуальних доменів (джерела і мети). Наприклад: *Élysée n. m. – endroit où il fait bon vivre* (Internaute.com). У даному випадку ми можемо говорити про явище метафтонімії, яке презентується нам, як мінімум, двохрівневою одиницею. На одному етапі відбувається ототожнення місця з тією назвою, яке воно має (процес метонімічного переносу), а далі елемент цільового домена – місцю присвоюються ті якості, які присутні для назви, а саме: престижне, багато, дороге (процес метафоричного переносу).

Таким чином, нам видається можливим розглядати метафтонімію як двохрівневий процес, в якому, на першому етапі один концепт = засіб забезпечує доступ до другого концепта = мети 1 в межах одного домену, і на другому етапі, цільовий концепт 1 відкриває доступ за засобами до цільового концепта 2, який знаходиться в межах іншого домену.

В результаті на першому етапі відбувається метонімізація вихідного значення, що йде в межах одного домену, а на другому етапі спостерігається процес метафоризації, який задіює, як мінімум, два домени. І, як наслідок складного когнітивного механізму виникають нові значення лексичних одиниць (або інновації, неологізми), які «ословлюють» елементи навколишнього світу, які з кожним часом стають все складнішими.

Для деяких науковців, відмінність між метафорою і метонімією є питанням ієрархії лексичних класів: коли два терміни належать до однієї таксеми, вони можуть породжувати одиниці, які характеризуються відхиленням від норми, метонімічного типу: *bonne fourchette* для *mangeur*, *fine gâchette* для *tireur*, *tête* для *personne*. «Якщо несумісність полягає у невідповідності поля, або сфер, інтерпретація є метафоричного типу. Якщо вона полягає у несумісності (несхожості) всередині

однієї і тієї ж понятійної сфери, інтерпретація може бути метонімічного типу» (Kleiber 1994: 193). Якщо присутня метафорична інтерпретація, то несумісність (відхилення від норми) мала би розташуватися над таксемою:

Інтерпретація / Рівень	Метафорична інтерпретація	Метонімічна інтерпретація
вищий/верхній: галузь	+	
нижчий: таксема		+

4) організація в трьох різних термінах:

метафора / метонімія / синекдоха

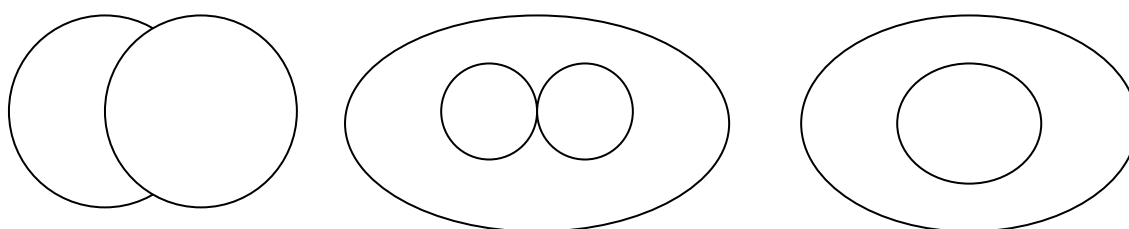
Контраст, що розділяє ці три тропи полягає в різній обробці семної взаємодії:

- перетин для метафори;
- співвключення (чи виключення) для метонімії.

У близькості (суміжності) не має семного перетину, є наявною спільне включення, метонімічна структура є всеохоплюючою, два взаємозв'язані терміни є суміжними у ширшій єдності;

- включення для синекдохи.

Ці різні відношення можна було б візуалізувати таким чином:

Метафора

Метонімія

Синекдоха

Діаграма 2.6. Метафора vs Метонімія vs Синекдоха

2.2. Метафоризація в умовах інноваційних процесів мови

На думку В.Г. Гака, одиниці, які виникають в результаті метафоричного переносу, є породженням розвитку системи мови, що ґрунтується на дії закону асиметричного дуалізму мовного знаку. Метафоричний переніс понять є універсалією синхронічної і діахронічної семантики (Гак 2000). В.М. Телія визначає метафору як найбільш потужний спосіб формування нових концептів, тобто відображення в мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного чи художнього освоєння дійсності (Телія 1998).

Метафоризація визначається, як головний внутрішній двигун лексико-семантичного розвитку мови. В процесі метафоризації у слові відбувається взаємодія різних семантичних полів. Оскільки взаємодія смислів здійснюється в одній матеріальній оболонці, що означає ототожнення двох різних явищ, тобто таку характеристику метафори, як наявність в її основі подібності, або аналогії явищ, і таку характеристику, як двоплановість.

Ще деякий час тому метафори використовувалися як «декоративні» елементи у мові, сьогодні метафора є «комунікативним чинником і необхідним елементом» (Landheer 2002: 283-294).

Наприклад, *Faire les yeux de Chimène* (admirer). Ця метафора не є зареєстрована сучасними словниками. В онлайн-виданнях зустрічаємо декілька варіантів цієї неометафори: з дієсловом *faire*, з дієсловом *avoir*, без дієслова з прийменником *avec*. *Chimène* є персонажем твору *Cid* (Corneille). Вона закохана в Родріґа. Ця метафора пропонує аналогію між «сильним захопленням», яке відчуває героїня і «захопленням бельгійського уряду особами, які добре вклали свої кошти»: «*Vous qui avez placé votre argent au Luxembourg, ou ailleurs, on vous adore. Le gouvernement vous fait les yeux de Chimène [...]*» (Le Soir, les 27-28 septembre 2003).

Значення – «*adorer*» або «*admirer*». Висловлення *faire les doux yeux à quelqu'un* видається комбінованим з виразом *avoir les yeux de Chimène* таким чином заміняючи дієслово *avoir* лексемою *faire*.

Або наступна метафора *marche blanche* (*marche contre la pédophilie*). Сама подія (*marche blanche*) вперше відбулася в жовтні 1996 року. Вона пройшла в Брюсселі після так званої справи Дютру, за ініціативою батьків жертв. Маніфестанти були одягнуті в білий одяг і мали в руках кульки білого кольору. Білий колір символізував чистоту, що асоціюється з дітьми. У метафоричному використанні *blanc* зазвичай виступає символом чистоти і чесності. Значення *marche*, подане словником TLF – «*manifestation non violente destinée à attirer l'attention des autorités sur un problème, une revendication particulière*», зараз, як бачимо значення, пов'язане з проблемою педофільії. *Marche blanche* є концептом, незареєстрованим жодними наявними словниками: «*Une **marche blanche** rendra hommage mardi soir aux deux garçons de 21 ans tués sauvagement vendredi soir dans un quartier sensible de la banlieue de Grenoble (Isère)*» (Le Parisien, le 30 septembre 2012).

Традиційно розглядувана, як риторична фігура суто декоративного характеру (від класичних концепцій Аристотеля, письменників XVIII-XIX ст., до праць Дюмарсе і Фонтаньє), метафора на початку нового століття є центром уваги в галузі лінгвістики, у філософії мови, семіотиці.

У новітніх дослідженнях, що ґрунтуються на працях С. Рішара (Richards 2005: 36) і М. Блека (Black 1962), дослідженнях у руслі когнітивної лінгвістики у 80-х роках минулого століття (Lakoff, Johnson 1998), згодом у працях Ж. Фоконьє (Fauconnier 1984), метафора перестає бути простою фігурою «заміщення», що призначена для надання привабливості чи окраси поетичного висловлення, і сьогодні вона розглядається радше, як динамічна концептуальна взаємодія, яка генерує нові форми доступу до знань.

Як стверджує Н. Шарбоннель (Charbonnel 1999), відбувається головний гносеологічний поворот, що веде від парадигми *експресивний семантичний порядок* до *когнітивного семантичного порядку*.

«Коли Ромео говорить Джульєтті: «*c'est le soleil de mes journées*», йдеться про експресивний семантичний порядок. Коли

Ніл Бор говорить про ядро атома, навколо якого рухаються електрони, «*c'est le soleil des électrons*», мова йде про когнітивний семантичний порядок» (Charbonnel 1999: 34).

Це нове евристичне бачення метафори (Prandi 1992; Gardes-Tamine 2011) дозволило розширити галузь вивчення даної фігури поза межами літературних текстів, уможливлючи розгляд динаміки метафори в інших текстових типологіях і дискурсних реалізаціях.

Уперше вченими, зокрема Ж.-Ф. Ассалом, було розпочато з'ясування когнітивних і семіотичних механізмів, що лежать в основі метафори, яка викоростовується в спеціалізованих текстах тощо. Так, метафорична фігура є предметом зацікавлення епістемологів: зокрема, праці Ю. Шлангер (Schlanger 2005), дозволили проаналізувати головну роль метафори як засобу вираження нових наукових явищ, понять тощо. Тут метафора представляє символічну фігуру переходу від ідеї до вербалізації концепту.

Таким чином, нова концепція динаміки метафори, в якій фігура має головно евристичну функцію, слугує своєрідним трампліном для дефініції та передачі технічних, наукових знань. З цього приводу в працях стосовно наукової популяризації (D. Jacobi), а також в роботах з соціотермінології (F. Gaudin) увага акцентується на популяризаторській ролі метафори і на комунікативній здатності аналогії: «Метафора відіграє таку ж важливу роль, як і «дотик (пальпація)», і є такою ж цінною» (Gaudin 2005: 206).

Зазначимо, що в сучасних умовах найрозповсюдженішою вважається інтеракціоністська концепція метафори. Згідно до цієї концепції, в тій її версії, яка належить М. Блеку, метафоризація є процесом, в якому взаємодіють два предмети, чи дві суті: «*principal subject*» (суть, яка осмислюється завдяки метафорі) і «*subsidiary subject*» (суть, яка є інструментом такого осмислення) (Блек 1990: 172).

Очевидним залишається те, що найважливішою функцією метафори у будь-яких інших дискурсах є риторична функція,

метафори, як лінгвістичного прийому, здатного маніпулювати думкою аудиторії. Однак, ця маніфестація метафори головно не є предметом наших розвідок, нас цікавлять лексикалізовані метафори, які позначають нові концепти у певній галузі. Ці терміни-тропи або терміни-метафори можуть демонструватися під різними семіотичними формами, презентуючи таким чином різний рівень взаємодії між джерелом і реципієнтом, що їх генерує.

На нашу думку першою реалізацією метафори є випадок катахрези, що чисельно презентується у різних дискурсах. З-поміж термінів-катахрез в сучасній французькій мові назвемо кілька прикладів: *plainte, appel, assiette* (d'une garantie), *fardeau* (de la preuve). Ці приклади ілюструють тенденцію метафори до становлення терміну у формі лексикалізації і катахрези.

В другому випадку реалізації фігури метафорична взаємодія між сферою-джерелом і сферою-реципієнтом здатна генерувати серії близьких термінів⁴, які підтверджують життєвість концептуальної динаміки. Як приклад, наведемо метафоричні кластери (з онлайн-видань юридичної тематики):

siège → *la magistrature assise*

parquet → *le ministère public*

barreau → *les avocats*

robe → *la magistrature et le barreau*

Додамо також, що антропоморфемна метафора, яка застосовується в спеціалізованих текстах, генерує метафори послідовно:

tête/corps/pied → *parties d'une requête*

І третій випадок фігури презентовано конфліктними метафорами, де взаємодія між джерелом і реципієнтом залишається своєрідним викликом для умов логічної когерентності, і, які відтак стимулюють наші компетенції. У цих випадках такі метафори є зазвичай базовими метафорами нових теорій або, радше нових гносеологічних парадигм, що вдаються

---

⁴ У цьому випадку М. Пранді веде мову про метафоричні кластери, метафоричні скупчення (Prandi 2010).

до образних виражень для того, аби краще передати а відтак, і усталити в мові новий концепт. Найвідомішим випадком цієї типології/підходу є приклад з теорії природного відбору Дарвіна, де «*природа*» порівнюється з «*прозірливим фермером*» (*nature – fermier clairvoyant*) (Prandi, Rossi 2012: 7-19).

Є доцільним вести мову про метафору, що не зазнала процесів лексикалізації, але яка «стягує» численні випадки неологічних номінацій у спеціальних/спеціалізованих дискурсах.

Як зазначають з цього приводу І. Шлянгер і Ж. Стенжерс, будь-яка наукова еволюція, будь-яка нова парадигма знання ґрунтується на аналогічній винахідливості:

«Сучасні епістемологи стверджують, що будь-яка наука базується на операції метафоризації, де переміщення значення, аналогії і двозначності базових концептів забезпечують гіпотези і орієнтуються на спостереження» (Schlanger, Stengers 1991). «[...] Те, що відбувається є феноменом, який А. Кестлер йменує бісоціацією⁵: безпосередній синтез між двома зонами або матрицями. Обидві матриці були відділені: то у просторі дисциплін, то в часі. [...] Драматичним стрибком виступає їхнє зближення, що є актом креативності» (Schlanger, Stengers 1991: 80).

Ця аналогічна винахідливість, основа парадигми, часто приймає форму метафоричного зближення, як таку, що вважається здатною вербально виражати результати думки.

Підтверджуючи дану думку, наведемо кілька прикладів, що з'явилися в останнє десятиліття: *mère porteuse*, *mère couveuse*, *location d'utérus*, *parents commmanditaires*. Ці неометафори видаються такими, які посилаються на базисну метафору, метафору *mère-machine*, або *mère-usine*, ідеологічне значення якої не має бути применшеним: відношення між матір'ю і сином (*mère – fils*), динаміка родинних зв'язків, які завжди розглядалися, як дійсно природні феномени. Окрім цього такі метафори мали б бути проінтерпретовані у світлі сучасної пост-індустріальної

---

⁵ Специфічно «двопланова» природа будь-якого креативного акту.

культури. *La mère* (мати) – у цій новій парадигмі – можна було б розглядати, як «*usine de production d'embryons, de nouvelles vies produites en séries*». Взаємодія між сферою-джерелом (материнство (*maternité*)) і сферою-реципієнтом (виробництво (*production*)) є помітною в таких термінах, як *programme de maternité, production d'embryons, enfant artificiel*, присутність економічного елемента в сфері-реципієнті, що забезпечується такими термінами, як *location d'utérus, contrat de location d'utérus*.

В даних умовах метафора, як концептуальна взаємодія, що формує наше бачення світу, доводить всю свою здатність моделювання.

Вважаємо можливим погрупувати ці найменування на 7 лексичних категорій, згідно концепції яких акцент робиться на темі 1) «вагітність» (*gestation*) (*mère porteuse, femme porteuse, porteuse, gestatrice*); 2) «родинні зв'язки» (*mère d'emprunt, mère de substitution, mère hôtesse, mère subrogée, parentalité subrogée, mère de remplacement, mère par procuration*, тощо); 3) «комерційний характер діяльності» (*mère mercenaire, vente de grossesse, vente d'enfant*), 4) «платня, винагорода за орган» (*location d'utérus, ventre à louer, temps de location utérin*); 5) «характер пологів» (*prêt d'utérus, don d'enfant, mère d'accueil, maternité pour autrui*), 6) «походження» дитини» (*enfant issu d'un repiquage utérin, enfant prothèse*, тощо), 7) певні характеристики згоди, домовленостей (*adoption anténatale programmée*).

Упродовж 2000-2010 років ця термінологічна сукупність еволюціонувала, згідно з соціолінгвістичними механізмами, що керують лексикалізацією. З-поміж вищенаведених термінів деякі вийшли з ужитку, інші успішно увійшли до словника та активно використовуються носіями. Метафора стала невід'ємною частиною когнітивних процесів, які сприяють нашій щоденній діяльності розуміння складних ситуацій і абстрактних феноменів/концептів.

У цьому відношенні метафора конфігурується, як «міжсферна проєкція», тобто онтологічна відповідність (концептуальна карта) між двома різними просторами, які не належать до однієї

матриці; відтак, маємо переміщення значення через схожість і аналогію, що і складає особливість метафори (Le Guern 2008). Інакше кажучи, сфера досвіду⁶ головно конкретна (сфера-джерело) проєктується на іншу абстрактну сферу досвіду (сфера-реципієнт).

Приймаючи до уваги те, що більшість процесів, пов'язаних з діяльністю людини, є метафоричними, метафори⁷ як лінгвістичні вирази є допустимими і можливими, оскільки кожен мовець володіє метафорами, як ментальними структурами у своїй концептуальній системі.

Ж. Лакофф і М. Джонсон наполягають на перцептивній мотивації концептуальних метафор, які обумовлені нашою сенсомоторною структурою, а, отже, є вираженням «справжньої, втіленої» природи мовної когніції. Суть полягає в тому, що фізичні об'єкти мають добре визначені властивості, оскільки є наявний прямий досвід, тоді, як абстрактні поняття не є досяжними за значенням і позбавлені точної дефініції. Для того, щоб комунікацію зробити ефективнішою, маловизначений концепт, таким чином, інтерпретується і розуміється через віднаходження подібності з структурою більш позначеного, повсякденного концепта (*je ne vois pas le problème; il a bien investi son temps*).

Метафоричне переміщення є одним з важливих чинників в семантичній зміні, з одностороннім рухом від конкретної сфери, елементарної, до абстрактної сфери. Нове значення, породжене процесом метафоризації може потім бути лексикалізованим і ввійти до словникового складу.

---

⁶ Для когнітивної лінгвістики сфера досвіду є сферою енциклопедичною, яка включає будь-які знання, якими володіє мовець у полі свого досвіду; здебільшого вона варіює від особи до особи.

⁷ Термін *метафора* позначає когнітивну діяльність, операцію *концептуальної карти*, що допомагає прикріпити ментальне відображення і лінгвістичне вираження абстрактного концепта до конкретного референта; метафоричний вираз є вербальним оформленням цієї активності, лінгвістичною реалізацією ментальних метафоричних структур, визначеними з цього приводу "концептуальними метафорами" (Пор. G. Lakoff, M. Johnson *Elementi di linguistica cognitiva* (dirigé par M. Casonato et M. Cervi), Urbino, QuattroVenti, 1998, p. 42.).

Тобто, метафоричне значення може стати звичним, стати уживаним, а, відтак, стати частиною словника. В цьому випадку йдеться про «лексикалізовані метафори» (Niklas-Salminen 1997: 151).

Таблиця 3.1

Процес неосемантизації

<i>Слово</i>	<i>Ініціалне значення</i>	<i>Нове значення</i>
11 septembre	<i>11 septembre</i>	<i>Tragédie, catastrophe artificielle</i>
avatar	<i>1. Dans la religion hindoue, Chacune des incarnations du dieu Visnu. 2. Fig. Métamorphose, transformation</i>	<i>Personnage virtuel que l'utilisateur d'un ordinateur choisit pour le représenter graphiquement, dans un jeu électronique ou dans un lieu virtuel de rencontre.</i>
butineur	<i>qui visiter les fleurs pour y chercher la nourriture de la ruche (pollen, nectar)</i>	<i>moteur de recherche sur le Net</i>
clic	<i>onomatopée imitant un claquement sec</i>	<i>pression exercée par le doigt sur le bouton d'une souris d'ordinateur</i>
divisionnisme (ethnique)	<i>didact. Procédé de peinture qui consiste à juxtaposer des touches de ton pur sur la toile</i>	<i>mouvement du séparatisme ethnique</i>
divisionniste	<i>adj. et n. du divisionnisme</i>	<i>partisan du mouvement du séparatisme ethnique</i>
exosquelette	<i>biol. Structure externe et dure, que sécrètent</i>	<i>squelette métallique destiné à fournir en</i>

	<i>certain</i> <i>invertébrés</i> (<i>carapace</i> <i>d'insectes</i> , <i>coquille</i> <i>de</i> <i>mollusques</i>)	<i>premier lieu des</i> <i>retours d'effort sur le</i> <i>corps et à mesurer les</i> <i>mouvements relatifs</i> <i>entre les membres</i>
flamme	<i>phénomène lumineux</i> <i>produit par une</i> <i>substance ou un</i> <i>mélange gazeux en</i> <i>combustion</i>	<i>message haineux sur le</i> <i>Net</i>
forum	1. <i>Place du marché.</i> 2. <i>Place où se tenaient</i> <i>les assemblées du</i> <i>peuple et où se</i> <i>discutaient les affaires</i> <i>publiques (comme en</i> <i>Grèce l'agora)</i> 3. <i>Fig. et littér. Lieu où</i> <i>se discutent les affaires</i> <i>publiques. L'éloquence</i> <i>du forum.</i> 4. <i>(1955) Réunion où</i> <i>l'on débat d'un sujet.</i>	<i>Espace virtuel</i> <i>consacré à l'échange</i> <i>de messages, aux</i> <i>discussions sur un</i> <i>thème, entre</i> <i>utilisateurs d'un</i> <i>réseau télématique</i>
frimousse	<i>fam. Visage agréable</i> <i>(d'enfant, de personne</i> <i>jeune)</i>	<i>smiley, binette</i>
fureteur	1. <i>Celui qui chasse avec</i> <i>un furet.</i> 2. <i>(1611) Mod. Fig.</i> <i>Personne qui cherche,</i> <i>fouille partout en</i> <i>quête de découvertes.</i>	<i>navigateur, moteur de</i> <i>recherche</i>
mouchard	1. <i>Péj. Espion,</i> <i>indicateur de police.</i> 2. <i>Délateur,</i>	<i>petites informations</i> <i>envoyées par un site</i> <i>que vous consultez</i>

	<p><i>dénonciateur.</i></p> <p>3. N. m. (1894) <i>Se dit de certains appareils de contrôle enregistreurs.</i></p> <p>4. Milit. Avion <i>d'observation.</i></p>	<p><i>vers votre ordinateur. Ces informations sont stockées dans un petit fichier implanté sur le disque dur. Lors d'une prochaine visite sur le même site, elles sont utilisées pour prendre en compte les préférences de l'internaute</i></p>
navigateur	<p>1. <i>Personne qui navigue, fait de longs voyages sur mer.</i></p> <p>2. <i>Membre de l'équipage d'un navire ou d'un avion, chargé de faire suivre à celui-ci un itinéraire déterminé.</i></p> <p>3. <i>Autom. Assistant du pilote en rallye.</i></p>	<p><i>logiciel client pour l'affichage de pages Web au format HTML, qui permet l'activation de liens hypertextes pour aller de site en site</i></p>
navigaton	<p>1. <i>Le fait de naviguer, de se déplacer en mer à bord d'un navire.</i></p> <p>2. <i>Le fait de naviguer sur les cours d'eau.</i></p> <p>3. <i>Science et technique du déplacement des navires.</i></p> <p>4. <i>Ensemble des déplacements de navires dans un lieu, sur un itinéraire déterminé; trafic par</i></p>	<p><i>mode de consultation consistant à passer de manière non linéaire d'un document électronique, d'un site d'un réseau télématique à l'autre grâce aux liens hypertextes</i></p>

	<i>eau.</i> <i>5. Circulation aérienne</i> <i>(en avion, en aérostat)</i>	
suffixe	<i>gramm., ling. élément</i> <i>de formation (affixe)</i> <i>placé après une racine,</i> <i>un radical, un thème,</i> <i>pour former un dérivé</i>	<i>Partie finale (d'une</i> <i>adresse électronique)</i> <i>qui indique l'origine</i> <i>géographique ou le</i> <i>domaine d'activité</i>
ver	<i>lombric terrestre (et</i> <i>tout annélide qui lui</i> <i>ressemble), petit</i> <i>animal allongé au</i> <i>corps cylindrique et</i> <i>mou, dépourvu de</i> <i>pattes</i>	<i>virus informatique</i> <i>particulier</i>

2.3. Концептуальні метафори і культурні моделі у новому мовному середовищі

Концептуальний підхід Ж. Лакоффа розрізняє три типи метафор, які утворюють структуру звичайної концептуальної системи нашої культури і відображаються в лексиці: 1) структурні метафори; 2) метафори орієнтування; 3) онтологічні метафори.

1. *Структурні метафори* структурують більш складний і абстрактний концепт в інший концепт, більш ясний, добре позначений і високоструктурований; наприклад, в метафорі *La discussion, c'est la guerre* активізується концептуальна сцена, в якій *суперечка (дискусія)* структурована під формою «*lutte*» (боротьба), вербальної битви: *Le Ministre de l'Économie a défendu ses thèses avec véhémence, mais son argumentation présentait plusieurs points faibles.*

Метафора *Le temps, c'est de l'argent* ґрунтується на культурному баченні, що розвинулася у західній культурі, особливо в індустріалізованих суспільствах, де робота

асоціюється з часом, який потрібно затратити для її виконання, і де час обчислюється, відтак робота оплачується пропорційно до використаного для її виконання часу. Ця модель екстраполюється на спосіб, за яким ми структуруємо наші щоденні заняття, і так добре, що ми розуміємо час, як товар, який має цінність, як річ, яка може бути витраченою, інвестованою, зекономленою: *Il a gaspillé son temps; J'ai gagné du temps.*

2. Метафори не тільки структурують індивідуальні концепти, але й також сукупність концептів, які використовуються для організації мережі відношень. У цьому випадку йдеться про *просторові метафори* або *метафори орієнтування*, названі так, оскільки вони відображають орієнтацію у просторі (пари *dessus – dessous, dedans – dehors, devant – derrière, central – périphérique*).

Ці метафори знаходять своє фізичне і соціальне підґрунтя в сенсорних досвідах і ґрунтуються на відношеннях, що ми відчуваємо, а візуальна перцепція відіграє головну роль стосовно інших значень.

Наприклад, схема ***Le plus est en haut, le moins est en bas***, що презентована рисою [вертикальність], опирається на тому досвіді, що сукупність об'єктів або кількість рідини збільшується і, що рівень стає вищим по мірі того, як ми додаємо інші об'єкти або рідину: *Le taux d'inflation est en train de monter ; Les prix ont baissé.*

Рівнозначність *positif = en haut, négatif = en bas*, звідки і метафора *Le bon est en haut*, вона також побудована на фізичних основах: все, що є добрим для людини – життя, здоров'я, щастя, успіх – пов'язано з прямою позицією нашого тіла, і *вгори*: *Le moral des investisseurs remonte*. І, навпаки, емоції або негативні душевні стани – смуток, депресія – асоціюються з позицією *внизу*, звідки й метафора ***Le mauvais est en bas***: *Les craintes d'une rechute de l'économie plombent le moral des entreprises.*

Очевидно, що просторові концепти, такі, як опозиція *en haut – en bas* виходять більш-менш прямо з нашої фізичної перцепції.

Проте, потрібно враховувати і метафоричний переніс, який будучи вмотивований на досвіді, залежить від культурної

сукупності знань певної спільноти людей, і може структурувати різним способом зовнішні реалії, залежно від своєї культури. Численні дослідження у цій галузі підтверджують розмаїття «культурно специфічних» реалізацій універсальних концептуальних метафор.

З цього виходить, що метафори, які асоціюються з просторовими, фізичними концептами, можуть бути утворені по-різному, залежно від культурних нюансів. Наприклад, в пуританському суспільстві, де *багатство* сприймається в негативному значенні, метафора *Le plus est en haut* може замінитися конструкцією *Le plus est en bas* (Richardt 2005: 36).

3. Абстрактний концепт часто сприймається і зараховується до категорії, як дискретна сутність або незмінна субстанція. Йдеться про **онтологічні метафори**, через які можна посилатися на абстрактні феномени, кваліфікувати їх, ідентифікуючи особливі риси. Події та дії розуміються як об'єкти (предмети), діяльність як субстанція (речовина), стани як вмістилище: *Le pays est sorti de la crise*; ідеї як продукти харчування, живі організми: *Il est le père de la théorie économique susmentionnée*.

Досить частими є випадки «персоніфікації», коли присвоюються якості і характеристики живої істоти неживим істотам (сутностям): *L'inflation frappe les nations les plus pauvres*; *L'inflation a attaqué les fondements de notre économie*.

Сучасні орієнтації когнітивної лінгвістики наполягають на взаємодії між метафорою і культурою; той факт, що метафоричні концепти відсилають до специфічних досвідів фізичної, соціальної і культурної природи, пояснює чому не існує однозначності метафоричних конструкцій від одного народу до іншого⁸. Дійсно, поряд з первинними метафорами або моделями, які можливо відтворити у будь-якій мові, незалежно від

---

⁸ Кожна мова володіє своїми власними конструкціями або ментальними уявленнями – що Ж. Фоконьє позначає, як “ментальні простори” – і по-різному вибирає чіткі характеристики, через які вона позначає конкретні або абстрактні сутності. (Пор. G. Fauconnier, *Espaces mentaux : aspects de la construction du sens dans les langues naturelles*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1984.

культури, існують метафори, які є специфічними у культурному відношенні, і можуть бути присутніми в окремих мовах і окремих суспільствах (Grady 2007: 188-213).

Доходимо висновку, що, як велика частина суспільної реальності розуміється в метафоричних термінах і, що сприйняття фізичного світу є також частково метафоричним, метафора відіграє роль першого плану в детермінації і еволюції нашої системи цінностей і сприйняття реальності.

Метафора дозволяє оптимізувати мовні ресурси, вимагаючи простішого когнітивного процесу, завдяки її лаконічності та взаємодії зі знаннями.

Процес метафоризації відзначається значним пришвидшенням. Метафори презентують справжній спосіб збагачення словника. Ефективність метафори полягає в тому, що вона дозволяє представити абстрактний концепт, який складно було б пояснити конкретним чином: *spirale des prix; levier financier; échelle mobile; élasticité de la demande*. Це також спосіб творення термінів, «вийнятих» з загальної мови і заповнювати, таким чином, лінгвістичні лакуни (катахреза⁹): *Le concept de commerce équitable trouve ses racines dans la communauté des ONG*.

Поряд з великою кількістю конвенційних¹⁰ метафор або лексикалізованих метафор – тих, що вживаються систематично, і, які отримали постійне означуване в своїй області, зареєстроване словниками (*hausse/baisse des prix; fluctuations des taux de change; décollage d'une entreprise; bouclier fiscal*)¹¹ –, можна виявити групу

---

⁹ Лексична катахреза є необхідною метафорою, інтегрованою в лексику, яка слугує для позначення реалії, для якої не існує іншого терміна (*feuille de papier, pied de la montagne*). Є очевидним, що йдеться про “мертву” метафору, тобто, непродуктивну метафору.

¹⁰ Метафора є також стратегією лексикалізації: метафора, яка уживається часто для позначення одного й того самого референта стає конвенційною. Ступень конвенційності є пропорційним до частотності, що більше вираз є частим у вжитку, то більше він є конвенційним.

¹¹ Такі терміни, як *flottement, liquidité, hausse/baisse* вже не сприймаються як метафоричні, однак це не означає, що вони втратили свою метафоричну природу, натомість радше вони повноцінно ввійшли до конвенційної лексики, їхнє розповсюдження засвідчує про їхню життєвість.

живих метафор або фантазійних і креативних метафор, формацій, створених *ad hoc*, таких, які існують тільки в певному контексті, і які уможливають нове розуміння людського досвіду, даючи нове означуване актуальній реалії.

На відміну від лексикалізованих метафор, неометафори не ґрунтуються на аналогії попередньо усталеної, а пропонують нове відношення подібності між двома одиницями, презентуючи часто реальність у суб'єктивній перспективі. Такі метафоричні висловлення є легко впізнаваними, оскільки вони розбивають текстову ізотопію, продукуючи на отримувача ефект несподіванки.

Вибір між численними концептуальними метафорами, що має на меті опис феноменів реальності дозволяє фільтрувати сприйняття реальності, яке бажають передати реальність, що призводить до того, аби розглядати метафору, як «місце розмежування мови і культури» (Resche 2006), і, як «барометр еволюції ідей та практик» (Resche 2006: 37).

Утім, будь-який автор, коли йдеться про літературний чи спеціальний текст, неминуче піддається впливу метафор своєї власної культури, що створюють підсвідомо субстрат; одночасно він оперує відбором і певним чином реорганізацією метафор, аби надати форму своїм власним думкам у світі, який його оточує (Freeman 2007: 1175-1202).

Об'єднуючий елемент різних типів метафор у різних сферах людської діяльності складає антропоморфізація структурованих процесів, тобто діяльностей, властивих для людини. Онтологічні метафори, у яких персоніфікація вважається найсучаснішим вираженням, є найчисельнішими завдяки їх комплексному та абстрактному характеру політичних, економічних, соціальних феноменів, які, таким чином можуть бути краще пояснені і зрозуміліші:

*«Par ailleurs, l'association estime que la fermeture de services hospitaliers agit comme un **effet de repoussoir** pour les médecins généralistes et ne fait qu'accentuer la **désertification médicale**» (La Tribune.fr, le 13 juillet 2010);*

«*S'il s'avérait que le ministre a fait commerce de son influence, ce serait un délit*» (L'Express.fr, le 17 juillet 2010);

«*Moral des ménages en berne et industriels prudents en France*» (La Tribune.fr, le 23 juillet 2010);

«*[...] l'économie allemande «est de nouveau d'humeur à faire la fête*» (La Tribune.fr, le 23 juillet 2010);

«*La mondialisation repart de plus belle*» (La Tribune.fr, le 23 juillet 2010);

«*Le moral des ménages allemands est au beau fixe*» (Le Figaro, le 30 juillet 2013).

Розглянемо найпрезентативніші випадки метафор:

Метафора – GUERRE (ВІЙНА)

Одна з науживаніших метафор – структуральна метафора activité politique/économique etc. = guerre, яка ідентифікує, наприклад, бізнес-справи з війною, економічну систему з полем битви і учасників цього процесу (покупців, продавців) з бійцями, які перемагають або програють:

«*Pourquoi lutter contre l'ouverture de call-center offshore et en même temps autoriser la délocalisation de la production automobile? [...] Les services proposés dans la téléphonie mobile par les centres d'appel français sont catastrophiques [...]*» (La Tribune.fr, le 12 juillet 2010);

«*Retraites: la bataille parlementaire est lancée*» (La Tribune.fr, le 20 juillet 2010).

«*Le groupe PS à l'Assemblée [...] n'a pas réussi à tenir ses troupes*» (L'Express.fr, le 10 octobre 2012);

«*Grèce: la (dernière) balle dans le camp du président*» (La Tribune.fr, le 12 mai 2012).

«*Énième rebondissement dans la guerre sans merci que se livrent Boeing et Airbus, l'Union européenne a annoncé ce mercredi qu'elle ferait appel de la condamnation de l'OMC*» (La Tribune.fr, le 21 juillet 2010);

«*Mais la principale préoccupation de ces économies porte sur le maintien à un niveau élevé du taux de chômage et la bataille pour*

*l'emploi apparaît comme le **défi** économique majeur des mois à venir» (La Tribune.fr, le 11 août 2010).*

Метафора – JEUX/SPORTS (ІГРИ/СПОРТ)

Це є інша структурна метафора, яка категоризує будь-яку діяльність людини, як гру чи спортивний захід: activité politique/économique, etc. = jeu/sport, розділяє з попередньою метафорою характеристику змагань, кінцевою метою яких є перемога.

Метафори, які походять з семантичного поля *війни і спорту, схемами захисту, атаки, перемоги і поразки*, сприяють більш динамічній презентації економічних, політичних, соціальних феноменів; хоча, надзвичайний акцент на презентацію певних діяльностей з допомогою військових термінів можна було б проінтерпретувати, як заклик до боротьби, а відтак існує ризик затвердити культурну модель, яка ґрунтується на тріумфі агресивності:

*«Qu'ils habitent des pays pauvres ou riches, tous les jeunes affrontent aujourd'hui le même **adversaire** redoutable: le chômage. [...] Les jeunes issus des économies en «sur-peuplement» [...] seront, eux, sujets à l'emploi **vulnérable** et au travail au noir» (La Tribune.fr, le 11 août 2010).*

Метафора – VOYAGE (ПОДОРОЖ)

Інший приклад структурної метафори, яка концептуалізує будь-яку сферу людської діяльності (політика, економіка тощо) у формі подорожі: politique/économie, etc. = voyage на основі нашого досвіду руху до певного пункту призначення, цілі нашої діяльності:

*«Rappelant les «problèmes de **viabilité budgétaire** à long terme» qui se posent au pays, il a indiqué qu'il fallait «maintenant que l'investissement privé **prenne le relais** de l'Etat pour emmener la reprise» (La Tribune.fr, le 25 juillet 2010);*

*«Le secrétaire d'Etat à l'Emploi Laurent Wauquiez a estimé ce lundi que l'emploi saisonnier avait «très nettement **démarré**» cette saison» (La Tribune.fr, le 26 juillet 2010);*

*«Bien sûr **ils sont à la traîne** sur l'inflation», souligne Dariusz*

*Kowalczyk, économiste et stratège chez Crédit Agricole CIB. «Ils essaient de **prendre le train qui a quitté la gare** et ils courent pour le **attraper**» (La Tribune.fr, le 27 juillet 2010);*

*«C'est l'Allemagne qui **tire la charrette** européenne, l'indice de confiance y gagnant 4 points. La France affiche la deuxième meilleure performance avec un indice en hausse de 2,6 points» (La Tribune.fr, le 29 juillet 2010);*

*«Soldes: le soleil et les touristes ont fait **repartir** les ventes» (La Tribune.fr, le 03 août 2010);*

*«C'est le 4e **départ** d'importance dans l'équipe économique d'Obama» (20 Minutes.fr, le 23 novembre 2010);*

*«La Cour des comptes anticipe un **dérapiage** du déficit public en 2013 et 2014» (Le Figaro, le 11 février 2014);*

*«...Ting Lu, économiste de Bank of America-Merrill Lynch. La croissance chinoise ralentit, mais il n'y a pas de signe d'**atterrissage brutal**», selon lui» (La Tribune.fr, le 11 août 2010).*

Метафора – LIQUIDE (РІДИНА)

Ця онтологічна метафора ідентифікує, наприклад, гроші з такою рідкою субстанцією, як вода: *argent = liquide* і політичні, фінансові дії з нестабільними рухами/переміщеннями; як і рідина, гроші також можуть концептуалізуватися, як вмістилище, в яке вони можуть вливатися.

Більшість виразів, що підпорядковуються цій метафорі, отримали достатньо стабільне означуване в області політики, економіки тощо, а, відтак стали, завдяки їхній високій частотності, конвенційними висловами:

*«Parallèlement, la Fed va continuer d'évaluer les méthodes qui s'offrent à elle pour **drainer** une partie des énormes volumes de crédits qu'elle a **injectés** dans le système financier, dit le texte de la banque centrale américaine» (L'Express, le 14 juillet 2010).*

*«Cette réforme permet au renminbi (monnaie du peuple, nom officiel du yuan) de **fluctuer** davantage en fonction du marché, même si Pékin continue à tenir en bride le cours de sa devise... La Chine laisse **flotter** plus librement le yuan depuis juin, a rappelé vendredi le gouverneur de la Banque populaire de Chine...» (Le Nouvel Observateur, le 09 octobre*

2010);

*«Ben Bernanke a passé une grande partie de sa déclaration devant les élus à détailler les outils dont dispose la Fed pour supprimer les **liquidités** très importantes **injectées** dans l'économie pendant la crise de 2007-2009»* (La Tribune.fr, le 21 juillet 2010).

Метафора – ÊTRE VIVANT (ЖИВА ІСТОТА)

Ще одна онтологічна метафора, що є частоуживаною у різних сферах життєдіяльності, де політика/економіка тощо ідентифікується з живою істотою: politique/économie etc. = être vivant; частини, реалії системи політики, науки тощо порівнюються з органами людського тіла, економічний цикл асоціюється з людськими відчуттями, сприйняттями:

*«Il en ressort une **croissance** économique faible qui **flirte** au mieux avec les 2 % jusqu'en 2060 alors que le chômage décroît nettement dans 2 scénarios sur 3»* (Les Echos.fr, le 22 août 2012);

*«La **croissance** américaine à la recherche d'un second **souffle**. C'est désormais une certitude, la reprise économique **s'essouffle** aux Etats-Unis»* (La Tribune.fr, le 30 juillet 2010).

Метафора – PATIENT (ПАЦІЄНТ)

У цій онтологічній метафорі, яку можна розглядати, як окремих, спеціальний випадок попередньої метафори, політика/економіка тощо ідентифікуються з пацієнтом: économie = patient і політичні, економічні проблеми з хворобами, які випадають на долю політиків і/або економістів, і до яких потрібно застосовувати відповідне лікування.

Таким чином, вдається концептуалізувати політичні/економічні процеси, що мають абстрактну природу, термінами процесів, пов'язаних тілом людини, з самою людиною, тобто конкретними термінами.

Однак, важливо, на нашу думку, вказати те, що існує і негативний аспект цієї метафори, що полягає в тому, що виправдовує використання засобів, навіть екстремальних, вбачаючи необхідність вирішувати проблеми, які сприймаються, як небезпечні хвороби; в той час прийняті рішення не можуть виноситися на обговорення, відповідальні особи, що

сприймаються, як медики, які повинні діяти негайно (Richardt 2005: 129-131).

«*Une nouvelle **cure de rigueur** pour les Grecs*» (Le Figaro, le 28 octobre 2012);

«*Le G20 va **ausculter** l'Europe et tenter d'empêcher une nouvelle récession*» (20 Minutes.fr, le 01 novembre 2011);

«*Au Zimbabwe, une loi d'»indigénisation» **fragilise la reprise économique***» (Le Monde, le 10 mars 2010);

«*Alors notre pays se trouve en déséquilibre et en déficit budgétaire **chronique** alors que d'autres pays comme l'Allemagne ont une balance commerciale excédentaire*» (Le Nouvel Observateur, le 22 novembre 2013);

«*La musique hongroise **n'a rien perdu de sa vigueur***» (Ouest-France, le 30 janvier 2014);

«*La crise remet-elle en cause ces perspectives? «Les fondamentaux des marchés émergents restent **sains**. La **santé** financière des entreprises et des Etats souverains n'a jamais été aussi **bonne**»* (Le Monde, le 13 décembre 2008);

«*Etats-Unis: la consommation **stagne**, l'industrie et l'immobilier **souffrent***» (La Tribune.fr, le 03 août 2010);

«*Le bio **se porte toujours bien** dans le département*» (20 Minutes.fr, le 13 mars 2014);

«*Convalescente, l'Espagne se débat avec le **fléau** du chômage*» (Les Echos.fr, le 24 janvier 2014).

Метафора – MACHINE (МАШИНА)

Це онтологічна і структурна метафора, яка ідентифікує політику/економіку тощо з машиною: politique/économie = machine, надаючи їм одночасно рис концепта чіткіше структурованого:

«*Quand on dit que les PME sont le **moteur** de la création d'emplois en France c'est évident. Elles le sont par la création d'entreprises, elles le sont aussi, malheureusement de façon insuffisante, par leur développement*», a-t-il commenté» (Le Monde, le 31 mai 2012);

«*Chine: la production de mascottes du Mondial **tourne à plein régime***» (Le Parisien, le 07 janvier 2014).

Метафора – ВÂTIMENT (БУДІВЛЯ)

Інший приклад онтологічної метафори, яка ідентифікує політику/економіку тощо з архітектурною конструкцією: politique/économie = bâtiment і політичні, економічні інші проблеми з природними силами, які загрожують стабільності й міцності споруди.

Проте, слід також звернути увагу на негативний аспект даної метафори: перед лицем природніх сил, які людина не має сил контролювати, будь-яка економічна дія чи будь-яке політичне рішення, навіть крайнє, є прийнятими і, паралельно відповідальні дії позбавляються відповідальності за це [Richardt 2005, p. 132]:

«*La **solidité** financière d’Axa, Allianz et Generali à l’épreuve*» (Les Echos, le 25 juillet 2012);

«*Paris veut un gouvernement italien «**stable**» et minimise l’effet des élections sur la zone euro*» (Le Point.fr, le 26 février 2013).

Метафора – MÉTÉO (МЕТЕОРОЛОГІЧНЕ ЗВЕДЕННЯ)

Часто вживана онтологічна метафора полягає у прирівнюванні політики/економіки тощо до метеорологічного феномена: politique/économie = météo, дію якого не завжди легко стримувати і приборкати:

«*C’était un état de grâce politique qui ne préjugait pas de récompenses économiques mais qui en revanche, menaçait de sanctions économiques si le **climat** venait à **se dégrader***» (Les Echos.fr, le 27 janvier 2014);

«***Tempête** politique autour de l’affaire Bettencourt. Sur fond de soupçons d’évasion fiscale, l’affaire Bettencourt se transforme en **tempête** politico-judiciaire à quinze jours du procès opposant la fille de la femme la plus riche de France au photographe François-Marie Banier*» (Le Point.fr, le 20 juin 2010);

«*Marée noire: un **désastre écologique et économique***» (L’Express, le 04 mai 2010);

«*Marée noire : retour sur une **catastrophe écologique et politique hors norme***» (Le Monde, le 15 juin 2010);

«*Tout comme les consommateurs, les chefs d’entreprise allemands*

*affichent un moral à toute épreuve. Le **baromètre** Ifo qui le **mesure** est ressorti à son plus haut niveau depuis juillet 2011, selon un chiffre publié lundi» (Le Figaro.fr, le 29 janvier 2014);*

*«**Accalmie** sur les marchés financiers mais les risques demeurent» (20 Minutes.fr, le 14 décembre 2012).*

Метафора –EN HAUT / EN BAS (НАГОРУ, ВГОРУ/ВНИЗ)

Спостерігаємо просторову метафору або метафору орієнтації, де переважає вертикальний рух; варто зазначити, що підтверджуючи чинність концепцій *Le plus est en haut, Le positif est en haut* (і, навпаки, *Le moins est en bas, Le négatif est en bas*), рівняння *Plus = Positif*, типовим для західного суспільства, не завжди є дійсним, однак потрібно робити відносною цю культурну модель, відносячи цю модель до певного контексту: *un taux d'inflation qui monte* не є, очевидно, позитивним фактом. Значення *Le plus est en haut* є, відтак пріоритетним стосовно *Le bon est en haut*.

В конвенційній метафорі *L'inflation a monté*, що періодично повторюється сьогодні в економічній лексиці, можна ідентифікувати дві проєкції, які складають дві концептуальні метафори: *L'inflation est une substance* (онтологічна метафора) і *Le plus est en haut* (метафора орієнтації). Завдяки метафоричній проєкції ми розуміємо інфляцію, абстрактну сутність, як фізичну субстанцію, яка збільшується, а збільшення, будучи в свою чергу абстрактним феноменом, розуміється фізичними термінами орієнтації (рух вгору).

*«Stable en juin, l'inflation a augmenté de 1,5% en un an... En juin, **hausse**s et **baisses** se compensent» (Le Nouvel Observateur, le 13 juillet 2010);*

*«Le moral des investisseurs en Allemagne **a reculé** en janvier, contrairement à ce qui était attendu par les analystes» (Le Figaro.fr, le 21 janvier 2014);*

*«L'indice ZEW a fait **grimper** l'euro. L'indice calculé à partir du sentiment des investisseurs a contribué à l'appréciation de la monnaie unique» (Le Figaro.fr, le 11 mars 2008)*

«En novembre 2013, les exportations se sont nettement contractées,

*tombant à leur plus bas niveau de l'année, à 35,6 milliards d'euros, soit une **baisse** de 2,1 % ... le déficit commercial **s'est creusé** d'un mois sur l'autre, passant de 4,8 milliards d'euros...» (Le Monde, le 09 janvier 2014);*

*«La monnaie unique européenne **montait** également face à la devise nipponne, à 143,14 yens contre 142,85 yens mercredi. Le dollar **baissait** face à la monnaie japonaise, à 102,62 yens contre 102,75 yens mercredi» (Les Echos.fr, le 13 mars 2014);*

*«Après deux années plutôt correctes, le commerce **a marqué le pas** en 2012 selon une étude annuelle de l'Insee. La faute **à la baisse** de la demande aussi bien des entreprises que des ménages» (Le Figaro.fr, le 12 juillet 2013).*

Також спостерігаємо випадки персоніфікації:

*«Italie et Espagne: Le FESF et le MES **auront le choix** des moyens d'intervention... Les fonds de soutien financier de la zone euro pourront intervenir sur le marché primaire de la dette souveraine» (20 Minutes.fr, le 29 juin 2012);*

*«Les contrats en alternance **redressent la tête** en juin» (La Tribune.fr, le 27 juillet 2010);*

*«Subprimes: faute d'accord, JPMorgan **fait face** à un procès au civil» (Le Monde, le 24 septembre 2013).*

Окрім цього спостерігаємо випадки комплексної метафори з співприсутністю просторової метафори (*derrière nous*), метафори подорожі (*chemin, parcourir*), метафори пацієнта (*rétablie*) і метафори війни (*luttent*):

*«Aujourd'hui, la crise financière semble être essentiellement **derrière nous** (...) mais nous avons encore un **chemin** considérable à **parcourir** avant que notre économie ne se soit totalement **rétablie**, et de nombreux Américains **luttent** toujours contre le chômage, les saisies immobilières et la perte de leurs économies [...]» (La Tribune.fr, le 02 août 2010).*

І ще декілька прикладів спеціальних метафор в лексичі сучасної французької мови:

*«Le **plafond** du livret A bientôt doublé... Le livret A, qui permet une épargne totalement défiscalisée, est actuellement **plafonné** « (Le*

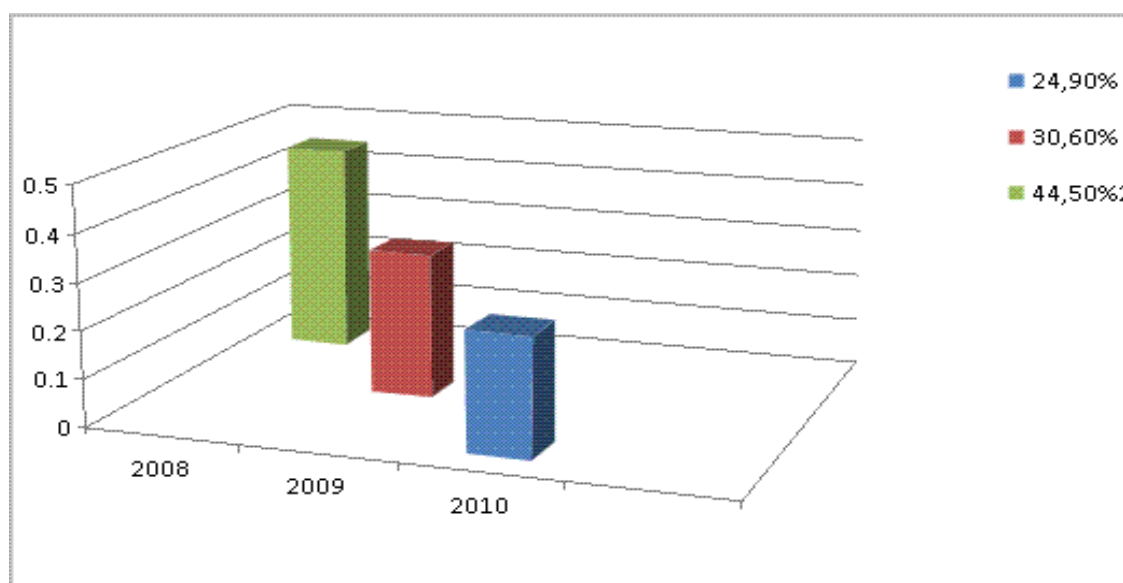
Monde, le 31 mai 2012);

«*Un amendement au projet de réforme des retraites, débattu actuellement par les députés en commission des affaires sociales, propose de permettre aux veufs et veuves de cumuler emploi et pension de réversion sans aucun **plafonnement***» (La Tribune.fr, le 20 juillet 2010);

«*...mais il y à une chose que j'oublie c'est que ces grandes entreprises ont en commun c'est qu'en **mettant la clé sous la porte** ils ont mis à la porte et mis au chômage les milliers de personne*» (La Tribune.fr, le 23 mai 2013);

«*Coup de pouce de l'Etat à la SNCF*» (Le Monde, le 31 décembre 2013).

Таким чином, культурні моделі є структурами знання, що відображає колективний досвід спільноти, набутий і нагромаджений членами такого об'єднання.

Діаграма. 3.7. Еволюція метафор/метафоричних висловлень, джерелом яких є сфери, згадані вище (2010-2018)

Розкриття широкої метафоричної системи сприяє вияву тісного зв'язку між когнітивними структурами, культурними мовними звичаями і лінгвістичними висловами: мовлення не представляє «буквально, слово в слово» світ, а концептуалізація, інтерпретація світу.

Як когнітивний механізм, метафора є одним з наріжних каменів процесу означення і конструкції значення, центральним способом в створенні ментальних уявлень, що сприяють дії культурних моделей як у щоденній мові, так і в спеціалізованій комунікації. Відображення цінностей, переконань і поведінок соціальної групи, метафора є найкращим провідником культури, притаманної народу, що і складає його головну перевагу.

Ми констатували, що вживання метафори в політичних, економічних тощо текстах виявляється, як засіб особливо продуктивний, який забезпечує найбільшу лексичну, текстову динаміку, а також, безсумнівно, сильний вплив на емоційному рівні.

Варто також наголосити, що потрібно все таки уникати гіперспрощення репрезентацій, які приймають змінене відображення реальності, яке Д. Жаме позначає, як «потенційні деривати метафори» (Jamet 2008). Звідси необхідність використовувати цей інструмент належним і релевантним чином, не забуваючи те, що «метафора не є *реальністю*, а тільки *баченням* [суб'єктивним] *реальності*» (Jamet 2008: 211).

Саме тут, очевидно, вирізняємо поле досліджень елементів рефлексії, феноменів полісемії, метафори і метонімії, які є природними і систематичними, «когнітивно» обґрунтованими і «семантично» вмотивованими.

Отже, метафора дозволяє оптимізувати мовні ресурси, вимагаючи простішого когнітивного процесу, завдяки її лаконічності і її взаємодії зі знаннями. Сьогодні процес метафоризації відзначається значним пришвидшенням. Метафори презентують справжній спосіб збагачення словника. Іменникова, широка (за смыслом) метафора є найуживанішою. Дієслівна метафора є феноменом комбінаторної семантики, що ґрунтується на порушенні актантів з якими комбінується дієслово. Ад'єктивна метафора, як і дієслівна, є селекційної природи, її інтерпретація залежить від іменника, з яким прикметник і комбінується.

Пежинська О. М.

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології Тернопільського
національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка.

РОЗДІЛ 3. ОНОМАСТИЧНА СИСТЕМА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ. ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВЛАСНИХ НАЗВ ТА ЇХ ТЕМАТИЧНОГО РОЗПОДІЛУ

3.1. Становлення і розвиток ономастичних наукових студій

Розвиток французької мови здебільшого не вкладається в рамки історичної періодизації. Мови формуються нерівномірно, і вузлові етапи їх становлення часто не збігаються з історичними. Старофранцузький період IX–XIV ст. – важливий етап у розвитку французької фонетики та початок формування французької письмово-літературної мови, однак він несуттєвий для розвитку лексики, для якої значно вагомішою була друга половина XIII–XV ст.

Топонімічні назви, їх складний фонетичний лад, розмаїття словотвірних моделей, співвіднесеність із дійсністю, а саме з господарським використанням території, конкретними промислами та ремеслами, рослинним і тваринним світом, власними іменами людей переконливо доводять, що французька топоніміка має цікаву історію, яка є свідченням історичних відносин, способу життя, географічного положення регіону чи селища.

Над дослідженням топоніміки працюють науковці різних країн. З-поміж них, О.В. Суперанська, яка досліджує поняття власної назви, подає їх класифікацію; В.О. Горпинич – проблеми словотвору як у французькій, так і в українській лінгвістиці, Л.С. Ковшова – етнічні похідні у французькій мові, О.М. Склярєнко –

проблеми типологічної (теоретичної) ономастики, славістики, романістики та германістики, Н.М. Штейнберг, Р.Л. Ітенберг, Л.Ф. Савченко, С.Ю. Прийменко – питання словотвору французької мови, І.В. Бойчук – проблеми французьких онімних запозичень в українській та російській мовах, Л.В. Литвин – ономастичну систему художньої прози (на матеріалі французьких романів ХІХ – ХХ століть), Є.М. Музя – топонімічну лексику і методи її опису в англомовних словниках, Т.С. Олійник – семантичні та функціональні характеристики символічних власних імен у сучасній англійській мові, В.М. Кам'янець – структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови.

Дослідниця Л.С. Ковшова досліджує питання творення похідних від власних назв (антропонімів і топонімів), яке, на її думку, є зовсім не розробленим у романському мовознавстві, оскільки такі утворення до словникового складу французької мови не входять. В її працях простежується переважно утворення прикметників від власних назв. В аналізі відтопонімних похідних, які дослідниця називає етнічними прикметниками, основна увага приділяється встановленню відносин між суфіксами і словотвірними типами прикметників.

У процесі такого аналізу виділено суфікси, що утворюють етнічні прикметники: *-ien, -ais, -ois, -iste, -esque, -ote, -in, -ite, -at, -ol*, і встановлено, що, незалежно від форми суфікса, всі прикметники мають одне й те ж значення приналежності місцевості, на яку вказує твірна основа.

Таке розмаїття словотвірних морфем пояснюється діалектною основою французької мови (суфікси *-ois, -ais*) та наявністю запозичень з інших мов (Ковшова 1987).

Новий етап у розвитку ономастики засвідчили праці Адріана Валуа (Adrien de Valois) (1607–1692) – філолога, історика, автора «Історії Галлії і Франції за правління Валерен, за свідченням Шільдерік 254 – 782» (*Histoire des Gaules et de la France du règne de Valérien à la déposition de Childéric de 254 à 782*) та «Вчення про Галлію» («*Notitia Galliarum*») (1676), що є справжнім географічним

словником Франції (охоплює назви міст, річок, гір, лісів). У ньому представлені різні категорії назв з позначенням стародавніх форм на колишніх територіях Цезаря (César), у працях астронома та астролога К. Птолемея (Claude Ptolémée), давньогрецького історика та географа Страбона (Strabon), історика Грегуар де Тур (Grégoire de Tours).

На початку XXI ст. з'явилися й інші наукові студії, присвячені дослідженню етимолого-словотвірної структури власних назв, їх семантики та структури, функціонування і стилістично-виражальних можливостей. Епізодично характеризуються структурно-семантичні ознаки ергонімів, етимологія етронімів, екстралінгвальні, семантичні, етимологічні та хронологічні особливості міфонімів.

Разом з тим, більш поглибленого студіювання, на наш погляд, потребують: денотатно-номінативна структура онімного простору; функціональні, стилістичні та кодифікаційні особливості власних назв, а також етимолого-словотвірні ознаки значної частини топонімів.

Відсутня єдність в ідентифікації тих чинників, які можуть бути покладені в основу систематизації усіх онімів, а також узагальнювальні тенденції у процесі класифікації власних назв; не простежується ієрархія типологічних особливостей найменувань.

Як зазначає Суперанська, «основними критеріями структурування онімного простору, які в цілому забезпечують комплексну характеристику будь-якої пропріальної одиниці, слід вважати:

1) характер іменованих об'єктів (вважається, що ономастикон у своєму первинному розподілі власних назв повторює членування світу, який існує навколо людини, тому всі зафіксовані у певній мові пропріативи розташовані на певній території відповідно до місцезнаходження тих об'єктів, які вони номінують. Така класифікація найменувань насамперед ототожнюється з поняттям «структура онімної лексики»;

2) особливості творення власних назв (не лише власне спосіб деривації, а й семантика твірних основ, мотив номінації, продуктивність словотвірного типу, етимологія, шлях, походження, час виникнення і структура онімної лексики, тобто ті ознаки, які цілком можуть вказати, де, коли і як утворена та чи інша пропріальна одиниця). Оскільки такі атрибути є стабільними, постійними, незалежними від дослідницьких підходів до власних назв, вказана градація онімів кваліфікується як їхня типологія;

3) функціонування пропріативів (враховуються стилістичні особливості найменувань, сфера і форма їх уживання, а також кодифікаційні ознаки, зокрема правопис та відмінювання).

Таке групування онімів екстралінгвальне і суб'єктивне, проте в цілому науково достовірне, оскільки ґрунтується на принципах, здатних певною мірою унормувати надзвичайно багатогранні функціональні атрибути власних назв» (Суперанская 1986: 202–203).

3.2. Типологія ономастичної системи французької мови

У працях вітчизняних і зарубіжних учених постійно звертається увага на питання систематизації власних назв, що пов'язано з його важливістю як своєрідного індикатора, який свідчить про рівень розвитку ономастики. Водночас засвідчено, що класифікаційні схеми вимагають удосконалення, оскільки наявні на сьогодні типології онімів не відповідають передусім вимогам комплексності, а основним недоліком названих та інших систематизацій онімної лексики є, по-перше, їх неточність і недостатня глибина, по-друге, змішування різних аспектів і рівнів ономастичних досліджень.

Різні підходи до ономастичної референції зумовлені значною кількістю семантично-референційних категорій (*catégories sémantico-référentielle*). Традиційні граматики виділяють лише дві категорії: антропонімія та топонімія позаяк більшість власних назв позначає людей та населені пункти. У сучасному

мовознавстві трактування терміна "власна назва" значно розширилося. Зокрема, деякі лінгвісти дотримуються поділу власних назв на біоніми (сюди відносять антропоніми, зооніми, фітоніми) і абіоніми (топоніми і стратоніми). Типологію власних назв сучасної німецької мови, яку запропонував Д. Бауер (Bauer 1985), можна співставити з французькою. Серед них учений виділяє

- *ергоніми* (*ergonymes*) – назви організацій, виробничих і громадських об'єднань (закладів, інституцій, товариств, заводів, навчальних закладів, кінотеатрів, кооперативів, магазинів, фірм тощо);

- *прахоніми* – назви нематеріальних досягнень (музичних творів та картин, періодичних видань, літературних та наукових творів (книжок, монографій), мікротворів (заголовки віршів, оповідань, статей, розділів та частин творів), історичні факти, назви захворювань і синдромів, текстів законів, теорем та ін.);

- *рхеноніми* – назви природних явищ (атмосферних, зірок).

Представлена типологія є доволі обмеженою, оскільки ономастична референція охоплює значно ширшу область категорій власних назв: назви мов, хімічних елементів, музичні ноти, порядкові цифри або посилання на всілякі об'єкти тощо. Окремий ономастичний клас становлять назви космічних об'єктів: планет, зірок, галактик, комет. Сучасна цивілізація призводить до збільшення ономастичних позначень та, відповідно, референційних типів власних назв.

Отже, термін «власна назва» (особові назви) співвідноситься з великою групою слів, яку можна розділити на 1) імена живих істот й істот, які сприймаються як живі, 2) імена неживих предметів.

До першої групи входять антропоніми (іменування людей), зооніми (клички тварин) і міфоніми (імена міфічних персонажів); до другої – топоніми (географічні назви), фітоніми (назви рослин), хрематоніми (назви зброї, посуду, коштовностей тощо), сортові та фірмові назви та ін. (Суперанская 1973:173-214). Кожна з названих груп власних назв ділиться, у свою чергу, на численні

підгрупи, причому цей розподіл залежить від критерію, покладеного в основу класифікації: «Підхід до поділу може бути різним в силу не тільки об'єктивних, а й суб'єктивних причин, які визначаються факторами громадського порядку та індивідуальністю дослідника» (Суперанская 1973: 173).

Уже в античній філософії існував поділ слів на власні імена і загальні назви. У давніх греків вони називалися – *onomata kyria* та *proengorial*, у римлян – *nomina propria* та *apellativa* (Зубко 2007: 262). Власні назви та апелятивна лексика перебувають у тісному взаємозв'язку та їхнє розмежування буває інколи складним. Історичний розвиток обох цих класів об'єднує їх, проте різниця між ними є суттєвою. Перше, в чому полягає відмінність, – це функціональні особливості. Метою будь-якого імені чи назви на функціональному рівні є ідентифікація предмета, функцією апелятива є характеристика.

У той час як апелятив позначає клас однорідних об'єктів (чи понять) або ж окремий об'єкт і так може співвідноситись з об'єктами, що змінюються, власна назва, навпаки, ідентифікує окремі істоти, об'єкти (чи ситуації). Вона не має понятійного змісту (лексичного значення в загальноприйнятому розумінні).

Саме поділ власних назв за референційними категоріями дає можливість виділити топоніми, а також їх різновиди.

У наведеній нижче таблиці запропонована загальна типологія ономастичної системи французької мови та спроба термінологічної гомогенізації (*d'homogénéisation terminologique*), здійснена на основі типології власних назв, яку запропонував у 2008 р. Ксав'є Гувер (Gouvert 2008).

Перша колонка вказує на тип референта або гіперонімічну концепцію, друга охоплює терміни та допустимі неологізми для позначення референційних класів власних назв, у третій колонці перелічені мовні функції, які реалізуються в створенні категорій власних назв, у четвертій наведені приклади ВН.

Таблиця 3.1 Типологія ономастичної системи французької мови

Одиниці поділу		Ономастичний клас			Реалізація мовної функції	Приклади
Etre humain	Homme	anthroponymes	prénoms	andronymes	poétique	<i>Emile, Ferdinand</i>
	Femme			gynéconymes		<i>Agathe, Stéphanie</i>
	Personne		patronymes	référentielle	<i>Sorel, Verdurin</i>	
	Saint		hagionymes		<i>Saint Paul, La Madeleine</i>	
	Divinité		théonymes		<i>Jupiter, Minerve</i>	
	Titulature		cléonymes		<i>César, le Négus, Le Dalai Lama</i>	
					poétique	<i>Zorro, Fantômas</i>
Animal	Chien	zoonymes	cynidonymes		poétique	<i>Rex</i>
	Chat		éluronymes			<i>Félix</i>
	Cheval		hipponymes			<i>Rossinante, Noiraude, la Licorne</i>
Groupement humain		socionymes			référentielle	<i>l'Eglise, le Parti Radical, le CNRS, la Cinquieme Legion, le Théâtre Francais, les Musulmans, les Socialistes</i>
					poétique	<i>l'Olympique Lyonnais, le Golden Gate Quartet, la Division Daguet, les Louveteaux</i>
	Substance chimique	phylonymes	chimionymes		référentielle	<i>l'hydrogène, le sulfure de calcium, CO2</i>
	Syndrome		nosonymes			<i>la grippe, Hendravirus</i>

Одиниці поділу		Ономастичний клас		Реалізація мовної функції	Приклади	
Essence naturelle	Genre		taxonymes		<i>le hêtre, l'abeille, Urtica</i>	
	Espèce				<i>Alnus glutinosa, Felis cattus</i>	
	Peuple		ethnonymes		<i>les Aztèques, le Parthe</i>	
	Race		génonymes		<i>les Capétiens, les Géants</i>	
Phenomene naturel		phénomonymes		référentielle	<i>le Mistral, la gravitation</i>	
				poétique	<i>el Nino</i>	
Élément géographique	Relief	physionymes	oronymes	référentielle	<i>le Puy de Sancy</i>	
	Cours d'eau		hydronymes		<i>le Rhône, la Mer Noire</i>	
	Ile		néonymes		<i>la Corse, les Maldives</i>	
	Astre		astronymes		<i>Mars, les Pleiades</i>	
					<i>le Triangle des Bermudes</i>	
Pays		choronymes		référentielle	<i>la Bresse, le Danemark</i>	
Structure publique	Voie publique		hodonymes	referentielle	<i>la Route Nationale 7, l'Autoroute de Normandie la Ligne B</i>	
				poétique	<i>le Boulevard Saint-Michel, la Place de la Concorde, l'Océane</i>	
	Bâtiment public		démosionymes	domonymes	référentielle	<i>la Conciergerie, la Sorbonne, le Palais Royal</i>
					poétique	<i>le Lycée Charlemagne, la cathédrale</i>

РОЗДІЛ 3. ОНОМАСТИЧНА СИСТЕМА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ. ПРИНЦИПИ 81
 КЛАСИФІКАЦІЇ ВЛАСНИХ НАЗВ ТА ЇХ ТЕМАТИЧНОГО РОЗПОДІЛУ

Одиниці поділу		Ономастичний клас		Реалізація мовної функції	Приклади
					<i>Saint-Jean, le Palais de l'Élysée</i>
	Circonscription administrative		comonymes	référentielle	<i>le département de la Loire, la Region Rhône-Alpes</i>
Lieu		toponymes		référentielle	<i>le Châtelet, Montparnasse</i>
Moment		chrononymes		référentielle	<i>Mardi, la Noël, l'An Mil, le 14 juillet 1789, 7 heures 58</i>
				poétique	<i>la Saint Médard, la Trinité, l'Année Terrible</i>
Action	Événement	praxonymes	mnémonymes	référentielle	<i>le Déluge, l'Assomption, la Croisade, la Renaissance, la Débâcle</i>
	Procédure		diconymes	référentielle	<i>l'affaire Dreyfus, le cas Signorelli, la loi Le Chapelier, le Traité de Vienne</i>
					poétique
	Technique		technonymes	référentielle	<i>le style Louis XVI, la polka, le Jazz, le tennis, le Yoga,</i>

Одиниці поділу	Ономастичний клас		Реалізація мовної функції	Приклади
				<i>le Jeu de l'Oie</i>
Artéfact	ergonymes		poétique	<i>Salammbô, Les Nymphéas, Durandal, le Taj Mahal, le TGV, La Vache qui rit, le modèle KF 357</i>
Marque de commerce	emporionymes		référentielle	<i>Chez Bébert, Le Ritz, Michelin, Société Francaise de Radio téléphone</i>
			poétique	<i>Au Coq Hardi, Le Bon Marché, Moulinex, Aspro</i>
Doctrine	idéonymes		référentielle	<i>le Christianisme, le Tao, le Baroque, le Romantisme</i>
Langue	glottonymes		référentielle	<i>le latin, le haut-alémanique</i>
Signe linguistique	logonymes	autonymes	métalinguistique	<i>le mot pomme, la phrase Socrate est mortel</i>
			référentielle	<i>la phrase A, l'exemple 2, l'article 782</i>
Support de communication	mésonymes		référentielle	<i>le Journal Officiel, France Inter, TSR 1, le séminaire Morphologie du védique, l'option LF 320,</i>

Одиниці поділу	Ономастичний клас	Реалізація мовної функції	Приклади
			<i>le dossier Dupuy, 01 63 43 61 10, Internet, www.paris4.sorbonne.fr</i>
		poétique	<i>le Monde, Sud Radio, le Masque et la Plume, l'album Something Else, le fichier RIVOLI</i>
Note de musique	tononymes	référentielle	<i>do, ré, mi, fa bémol</i>
Point cardinal	anémonymes	référentielle	<i>Nord, Sud, Levant, Ponant</i>
Monnaie	numismatonyme	référentielle	<i>le denier, l'euro</i>
Essence mathématique	arithmonymes	référentielle	<i>un, deux, trois, quatre, π le triangle, la droite (AB)</i>

Ономастична система французької мови свідчить про існування значної кількості впорядкованих підкласів власних назв. Наприклад, добре врегульованим, є ономастичний клас займенників «*prénoms*», незважаючи на індивідуальні креації та їх поетичний аспект, тобто, третя колонка вказує на мовну функцію, яка реалізується у створенні власної назви відповідної категорії. Вони діляться на два класи: «*andronymes*» (андронім (грец.) – вид антропоніма: іменування жінки за іменем, прізвищем чи прізвиськом її чоловіка) та «*gyneconymes*» (гінеконім – вид антропоніма: назва чоловіка за іменем (або за прізвищем) дружини).

З усіх власних назв французької мови дослідники приділяють увагу двом найбільшим групам: топонімам й антропонімам.

Топонімна група відзначається різноманітністю географічних об'єктів та великою кількістю регіональних мовних особливостей. Французькі топоніми завжди розглядаються в регіональному контексті: *noms de lieux de Bourgogne* – назви місцевості в Бургонь [Taverdet 1994], *noms de lieux du Nord-Pas-de-Calais* – назви місцевості в Нор-Па-де-Кале [Poulet 1997], *noms de lieux d'Ile-de-France* – назви місцевості в Іль-де-Франс [Mulon 1997] і т.д.

Антропоніми, за твердженням А. Доза, на відміну від топонімів, в сучасній французькій мові становлять упорядкованішу систему. В системі особових імен кожного народу відображаються не тільки етапи історичного розвитку нації, а й його культурна особливість. Антропонімні дослідження у Франції започатковані численними працями А. Доза «Особові імена, походження, еволюція» («*Les noms de personne, origine, évolution*», 1924); «Трактат французької антропонімії» («*Le traité d'anthroponymie française*», 1945); «Етимологічний словник прізвищ та імен Франції» («*Le dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*», 1951) та М. Т. Морле (Marie-Thérèse Morlet) «Особові імена на території стародавньої Галлії VI–XII століття» («*Les noms de personne sur le territoire de l'ancienne Gaule du VIe au XIIe siècle*») про еволюцію власних назв у Франції в період середньовіччя. Якщо загальні назви здебільшого виконують номінативну функцію, то антропоніми відбивають ставлення людини до навколишнього середовища, свідчать про рівень соціального і культурного життя суспільства в певний історичний період, розкривають характер взаєностосунків між людьми.

Французький антропонімікон відображає складні соціальні процеси, які вплинули на становлення форм ідентифікації особи. За походженням, семантикою, особливостями деривації та функціонування це складна багаторівнева структура, продукт багатовікової творчості поколінь. У роботах досліджуються культурно-національні особливості певного народу на прикладі національного ономастикону. Цей підхід представлений у

численних працях російських учених – М.Н. Анікіна (Анікіна 1988); В.І. Білої (Белая 1992); В.Д. Бондалетова (Бондалетов 1993); В.А. Митрофанова (Митрофанов 1992); В.В. Ощепкової (Ощепкова 1995); А.Б. Шабанової (Шабанова 1994). Низка розвідок присвячена етимології французького прізвища: словники (Dauzat 1951; Morlet 1997) та спеціальні історичні дослідження, які розглядають як історичні, так і регіональні особливості французького прізвища (J.-L. Beaucarnot 1981; 1988; 2000; 2002; G. Brunet 2002; P. Lebel 1981; S. Leroy 2004; J. Tosti).

Процес становлення ономастичного шару прізвищ був доволі тривалим. Коли особові імена, вийшовши за межі вузького колективу людей, ставали надто загальними позначеннями, які не надавали особі, що іменується, потрібної індивідуалізації, з'явилися різного роду додаткові дескриптивні позначення. Спочатку вони мали дуже загальний характер, проте ономастично чітко виконували як ідентифікуючу, так і індивідуалізуючу і диференціюючу функції. Лексично і граматично прізвищеві першоутворення повністю належали до загальнорозмовної апелятивної сфери, проте в ономастичному плані вони становили частину пропріальної лексики нового типу. За твердженням А. Доза, «майже неможливо сформулювати визначення, яке б охоплювало всі власні назви» (Доза 1971).

У французькому ономастиконі проявляється вплив тих етнічних груп (зі своєю унікальною релігійною основою), які проживали на території Франції. Більша або менша кількість імен у певній групі свідчить про ступінь впливу і важливість тієї чи іншої групи у формуванні французької нації.

У висвітленні французької антропологічної системи необхідно насамперед брати до уваги християнський фактор. Вплив церкви на систему іменувань відбувався поступово, але доволі послідовно й однозначно. Офіційно цей вплив був закріплений постановою Тридентського собору (1545 – 1563), який зобов'язав настоятелів слідкувати за тим, щоб усім дітям давалося лише християнське ім'я, тобто ім'я християнського святого. У французькому іменному фонді виділяється п'ять

основних етимологічних джерел особових імен: кельтське, латинське (або галло-романське), німецьке, давньоєврейське, грецьке.

Із-поміж типологічних проєктів відзначимо систематизацію українських антропонімів. Так, М. Ф. Сумцов виділяє особові назви за семантикою твірних основ і частково за мотивами іменування на утворені від

1) особистого імені родичів, батька або матері, діда чи прадіда;

2) назви місцевості;

3) визначних прикмет фізіономії або характеру;

4) ремесла чи заняття;

5) числівників;

6) звірів;

7) рослин;

8) назв страв;

9) певних історичних споминів;

10) утворені під впливом гумору чи насмішки;

11) прозвища, що показують чужоземне походження предка роду (Сумцовъ 1885). На нашу думку, така класифікація є достатньо вичерпною і може застосовуватись для досліджень антропонімікону будь-якої мови.

Перші спроби систематизації власних назв за певними критеріями у своїх працях Т. Гоббс, Дж. С. Мілл та інші західноєвропейські дослідники зробили ще у XVII – XIX ст. (Гоббс 1926, Милль 1914).

Згодом розмежування онімів почали виконувати і за семантичними, словотвірними, хронологічними та іншими власне мовними і позамовними ознаками. Так, чеський історик Ф. Палацький, взявши за основу історію виникнення топонімів, розділив їх на дві групи: 1) похідні від імен засновників чи власників; 2) похідні від природних умов; а назви невідомого походження частково відмежовує від двох попередніх груп (Palacký 1834).

Класифікація ойконімів В. Ташицького ґрунтується на хронології номінаційного процесу і на можливості/неможливості визначити їхнє походження та етимологію. Дослідник групує топоніми з урахуванням історико-хронологічного принципу, на основі чого виділяє такі типи власних назв: 1) топографічні; 2) пов'язані з культурою; 3) етнічні; 4) присвійні; 5) патронімічні; 6) службові (за заняттям мешканців); 7) родові (колишні групові прізвиська мешканців); 8) зменшувальні (Taszycki 1958).

Загальноприйнята класифікація власних назв на два великих розряди: 1) антропоніми (власні імена осіб, у тому числі прізвища, прізвиська, псевдоніми) і 2) топоніми (географічні та астрономічні назви) на думку А. Доза, є найраціональнішою. За характером об'єктів виділяють такі основні види топонімів: *ойконіми* (*noms de localités ou lieux habités*) (грец. *oikos* – дім, житло) – назви населених пунктів; *гідроніми* (*hydronyme ou les noms de cours d'eau* (від грец. *hydor* – вода) – назви водних об'єктів: назви морів, річок, озер, ставків, каналів, заток, водоспадів; *ороніми* (*oronyme ou les noms de montagnes* (від грец. *oros* – гора) – назви частин земної поверхні: континентів, гірських систем, вершин, долин, плато, пустель, лісів; *космоніми* – назви позаземних об'єктів. Виділяють також *годоніми* (*odonyme* (*hodos* «chemin» – дорога) – назви вулиць (*Féronstrée, Chinrue*), *дромоніми* – назви шляхів сполучення (*via Mansuerisca, La Porallée, nos chaussées Brunehaut*) та *полініми* (від грец. *πόλις* «місто»), або *урбаноніми* (від лат. *urbs* – місто): назви країн, провінцій, штатів, департаментів, населених пунктів.

Величина об'єктів є критерієм встановлення двох основних рівнів топонімів:

1) *макротопоніми* – назви великих природних чи створених людиною об'єктів та політико-адміністративних об'єднань. Вони мають широку сферу функціонування, їхні складові відзначаються стійкістю, стандартизованістю, оформляються згідно з правилами літературної мови (*Paris, Marseille, Grenoble*);

2) *мікротопоніми* (*mikros* – *petit* – маленький) – назви невеликих географічних особливостей місцевих ландшафтів

(лісів, полів, тощо), *La Baraque Michel, La Croix-Scaille*), назви лісів, замків або ізольованих ферм (*Les Érioux*), назви житлових кварталів (*La Breck, Fétille*), назви промислових будівель (*La Grande Vaspure*). Мікротопоніми, створені на основі місцевих географічних термінів, вирізняються нестійкістю та рухливістю, формуючи проміжковий лексичний прошарок між лексикою загальною (апелятивами) і ономастичною (топонімами). У творенні мікротопонімів простежуються процеси онімізації апелятивної лексики; на відміну від макротопонімів, мікротопоніми утворюються на основі діалектних форм, через що сфера їх функціонування обмежена територією поширення говору чи діалекту.

Для французької топонімії притаманне географічне варіювання слів або «словникова географія» – різне називання одних і тих самих близьких реалій у різних регіонах. Таке явище назване *діалектною синонімією*. Крім того, для французької топонімії характерна дублетна лексика – топоніми діляться на ті, які були асимільовані фонетично і граматично, згідно з правилами галло-романського мовного періоду, і на ті, що були запозичені з латини у її фонетичній формі у старо- та середньофранцузький періоди. Такі топоніми (народні та учені (книжні) походять від одного і того ж етимона. Наприклад, в основі топонімів-дублетів *Cortébert* та *Courtelay* лежить один латинський термін *cortis*, «cour de ferme»; *Cassagne* та *Chassagne* < лат. *cassanea* < *cassanum*, *chêne* (дуб) (Dauzat 1951); *Forêt* (народна форма) / *Forest* (книжна) < *forestis* > *forêt* (ліс) (Dauzat 1963).

Деривація набуває особливого значення і є доволі поширеною. Наприклад, назви *Argile, Argille, Argillet* утворені від латинського *argilla* > *argile* (гончарна глина); *La Table, Le Tablier* < лат. *tabula*, *espace plat* (плоска поверхня); *Combre, Combres, Combray, Combret* < галл. *comboros* (confluent – злиття річок) (Vial 1983 :48) та інші.

Для безпосереднього вивчення парадигматичних і синтагматичних характеристик французьких топонімів необхідно

зрозуміти, який стан останні займають у класі іменників і як вони відповідають частині мови «іменник» з точки зору змісту.

3.3. Власні назви – топоніми з точки зору змісту

Розглянемо семантичні визначення частини мови «іменник», щоб виявити, як вони співвідносяться з об'єктом нашого дослідження. Багато граматистів відзначають, що всі семантичні визначення іменника походять від Аристотеля, іменник – це «звукосполучення з умовним значенням безвідносно до часу, ні одна частина якого окремо від іншого нічого не означає» (Аристотель 1978: 93). У цьому визначенні, як зауважує Л. М. Скреліна (Скреліна 2002), акцент зроблено саме на семантичному змісті. Точка зору Аристотеля по-особливому розкривається у формулюванні Г. Гійома: «Ім'я – це слово, включення (категоризація) якого завершується поза часом, отже, у просторі» (Гійом 1992: 115). Це визначення опирається на загальне протиставлення психосистематики: Універсум-Простір / Універсум-Час, де ім'я належить Універсуму-Простору. Дане протиставлення важливе насамперед тому, що дає поняття про концептуальний зміст частини мови «іменник»: на концептуальному рівні будь-який іменник співвідноситься з образом деякого статичного простору. У нашій свідомості цей простір отримує свою категоризацію за допомогою іменних граматичних категорій» (Скреліна 2002).

Вужче визначення іменника трактує Л.В. Щерба. Дослідник зазначає, що необхідно брати до уваги, до якої загальної категорії відноситься те чи інше лексичне значення в кожному окремому випадку, або, які загальні категорії розрізняються в даній мовній системі; таким чином, загальне значення іменників – це субстанція (Щерба 1958). Застосовуючи до власних назв це твердження, А. В. Суперанська уточнює, що «власні назви отримують лише ті частини або зони простору-часу, які можуть бути сприйняті предметно» (Суперанская 1973: 102).

В перелічених визначеннях виділяємо два семантичні поля: це предмети (тобто неживі предмети) та живі істоти. Згідно твердження Г. Гийома, можна зробити висновок про те, що образ статичного простору, який існує у нашій свідомості, співвідносимо з живими істотами та з неживими предметами.

а) **Протиставлення загальні / власні назви.** Поділ іменників на загальні і власні здійснюється звичайно на підставі логіко-семантичного критерію: власні назви служать для іменування одиничних об'єктів дійсності, в той час як загальні назви називають цілі класи об'єктів. У всіх семантичних класифікаціях іменників поділ іменників на загальні і власні є основоположним, оскільки «висловлює два взаємно протилежних і взаємно доповнюючих процесів у мисленні, сприйнятті світу і мови: індивідуалізацію та узагальнення» (Суперанская 1973:91).

В ономастичних дослідженнях визначення власної назви пов'язують насамперед з тим, що вона називає одиничні об'єкти. Так, А. В. Суперанська основною властивістю власних назв вважає «їх особливий статус у мові, прив'язаність до індивідуальних об'єктів, що вирізняються з низки їм подібних, вживання назв в особливих, окремих значеннях за відсутності у них загального значення» (Суперанская 1973: 46). Н. Д. Арутюнова оцінює власну назву як таку, що відзначається властивістю унікальної референції (Арутюнова 1999).

Власна назва утворюється в результаті мовної операції, яка полягає в тому, що в якійсь ситуації відбувається виділення певного об'єкта з метою його називання, що належить йому і тільки йому. Наприклад, назва міста *Toulouse (Tolosa)* пов'язана з галльським плем'ям *Tolosates* відноситься не до всіх міст, а лише до одного, унікального, що проявляється у своїй індивідуальності, тобто, здатність бути індивідуальним найменуванням неминуче позначається на природі їх лексичного змісту. Образна назва міста *la ville rose* – колір каменю, з якого зроблені основні архітектурні шедеври.¹²

¹² *Toulouse* – столиця Вестготів; місто, де проводились знамениті поетичні конкурси під назвою «Jeux Floraux», які виникли у XIV ст. і пов'язані з іменами

Досліджуючи питання номінації власних назв, вітчизняні та зарубіжні науковці – А. О. Білецький, І. М. Желєзняк, Ю. О. Карпенко, В. П. Шульгач, Б. О. Серебренніков, Н. В. Подольська, О. В. Суперанська – дійшли висновку, що з ряду причин принципи номінації у сфері загальних назв не можуть бути повністю перенесеними на власні: по-перше, між загальними та власними назвами існують суттєві відмінності, визначені сферою їх функціонування, по-друге, ці принципи зумовлені походженням оніма як вторинної відносно апелятива назви, по-третє, кожен номінований географічний об'єкт є єдиним у своєму роді, за своїми словотвірними та лексико-семантичними ознаками він належить до визначеного топонімного ряду.

Власна назва розглядається як білатеральний знак, який складається із позначуваного і позначувача в єдиному для обох контексті. Кожна ВН може бути пов'язана з родовим позначенням, завдяки якому топонім виник, закріпився у топосистемі та функціонує у мові. У мовленні будь-яка ВН перебуває в опозиції до загальної, є нетотожною значенню апелятива, від якого походить, має власне ономастичне значення.

Апелятиви та власні назви постійно мігрують з одного класу лексики в інший. Традиційно топоніми розглядаються як проміжна ланка між загальними і власними найменуваннями. О. В. Суперанська стверджує, що між апелятивами та топонімами існують тісні зв'язки, оскільки слова, «які входять до складу топонімів, не втратили повністю свого дотопонімного значення, тому багато назв є прозорими з погляду їх етимології» (Суперанская 1967: 31-38). Вчена вважає, що первинні топоніми мали винятково описовий характер, однак згодом більшість із них трансформувалась у єдину лексему і закріпилась за певним об'єктом (Суперанская 1967: 31).

Сформульовані принципи номінації апелювальної лексики не можуть бути повністю перенесеними на пропріальну лексику, оскільки кожен онім є вторинною назвою відносно апелювального. Пропріальна номінація реалізується шляхом позначення одиничних об'єктів, що вже були номіновані загальними назвами. Це назви, які відокремлюють їх від інших, індивідуалізують та конкретизують. Встановлення критеріїв умотивованості назв в ономастиці є важливим для дослідження таких проблем, як теорія номінації, теорія словотвірного значення онімів, теорія походження власної назви. В ономастиці було виділено чотири основні аспекти мотивації найменувань: історичний, соціальний, територіальний та описовий.

Апелювальний як мотиватор, зазнаючи онімізації, стає онімом. Він уже не спроможний виконувати власну конотативну функцію, тому ВН на цьому етапі набуває статусу денотата. Отже, відбувається перехід слова з одного класу імен в інший, тобто утворюється похідне, мотивоване слово, яке, з одного боку, є новим, із тим самим значенням, а з іншого, ця нова омофонна мовна одиниця має власне значення – ономастичне. Семантика апелювального в процесі номінації географічного об'єкта сприймається номінаторами саме у формі використаного апелювального, проте вона поступово віддаляється, тому бінарна опозиція «*апелювальний – топонім*» уже не має спільної семантики.

Мотиваційні відношення апелювального та оніма демонструють явище мезонімії, при якому підтверджується факт, що ВН омофонно збігаються із загальними, але є різними словами лексичного фонду будь-якої мови, володіючи з апелювальним спільним етимологічним. Перехід семантики слова в окреме слово – мезонім – свідчення семантичного генезису лексеми, що зводиться до різних видів метонімії або метафори. В ономастиці мезоніми з'являються внаслідок перенесення власного імені з одного об'єкта на інший на основі певної подібності або суміжності денотатів.

Поєднання семасіологічного та ономастичного аспектів в ономастичних дослідженнях надає можливість побачити

відмінності в номінації та мотивації онімів та апелятивів, демонструє єдність функціонування обох аспектів у дослідженні, а синтез словотвірного та семантичного аспектів номінації уможлиблює побудову структурно-словотвірних та номінативно-семантичних моделей топонімів.

Топоніми є унікальними одиницями (мови), творення яких зумовлене різними факторами: мовними, історичними, географічними, етнокультурними, що відображає цілісну лінгвогеографічну історію певної країни, у даному випадку – Франції. У науковій літературі існує чимало різних думок щодо смислового наповнення топонімів. Зокрема, власна назва розглядається як семантично порожній знак (Суперанская 1969, Brondal 1948, Molino 1982, Togeby 1951).

Хоча термін, що лежить в основі найменування, неминуче наповнює його суттю. Мовознавці наголошують на протиставленні власних і загальних назв (ЗН), виходячи з того, що ВН є особливим класом слів. Такий підхід ґрунтується на теорії Л. В. Щерби, який свого часу відзначав суттєву різницю між ВН і ЗН і вказував на недопустимість їх аналізу в одній семантичній площині (Щерба 1963: 172).

М. Бреаль заперечував наявність істотної різниці між значенням власної назви і загальної (Breal 1924). Прихильники концепції «великого значення» власної назви аналізують не мовне, а мовленнєве значення. Визначальним фактором для встановлення значення власної назви вони пропонують вважати контекст. Ця теорія детально розвинена у працях О. Есперсена (Есперсен 2002: 71–72).

Деякі лінгвісти стверджують, що власна назва не може виражати лексичне поняття. Данський лінгвіст В. Брендаль вважає, що понятійність власної назви наближається до нуля, і на цій підставі визначає її як знак неописаного об'єкта, тобто як знак, який називає, але не описує (Brondal 1948: 91). Загальна властивість всіх власних назв полягає в тому, що вони ... ніяких понять не висловлюють (Рипецкая 1988).

Прихильники мовно-мовленнєвого підходу до власної назви

(Ковалик 1961:110) стверджують, що ВН володіє як мовним, так і мовленнєвим значенням. Зокрема, С. Д. Кацнельсон доводить подібність ВН і ЗН та зазначає, що «всі слова як одиниці мовної системи виражають дещо спільне (загальне). Навіть ВН, які часто згадуються в цьому зв'язку як виняток, містять елемент узагальнення» (Кацнельсон 1965).

Французький лінгвіст Ж. Кост дійшов висновку, що більшість із них у французькій мові походить від ЗН, а отже, ВН є фонетично і морфологічно мотивованими та рівноправними із ЗН, одні і другі характеризуються певним обсягом лексичного значення (Coste 2006:12). Це твердження стосується тих випадків, коли найменування залишаються, а реалії змінюються. Якщо ж брати до уваги первісні назви, то більшість із них все ж давалась за зовнішніми ознаками (*Uxelle* (S&L) < кельтського *uxello*, *haut* (високий), *Samois* (S&M) < *samo*, *tranquille* (спокійний) (Vial 1983:78).

Для топонімів властиві етимологічне, мотиваційне, емотивне, прагматичне, асоціативне та інші значення. Назви як мовні знаки не можуть бути семантично пустими, адже пізнання дійсності виражається за допомогою назв. Номінування об'єкта первісно відбувалося за певною ознакою, певним емоційним змістом. Скажімо, ороніми *mont Maudit* (*проклята гора*), *mont Perdu* із значенням «*isolé, éloigné de tout*» (віддалений від усіх) мають негативне забарвлення та ін. (Dauzat 1926:22). Гора певної форми чи незвичного забарвлення (білого) позначена відповідною метафорою: *Mont Blanc* – біла гора.

Найменування може бути простим географічним визначенням: *La Fresnaie* – село, поблизу якого ростуть ясени, *Tiquerouge* – червона гора. Такі позначення переважно є метафоричними (Dauzat 1926:21).

Існують і нейтральні назви, в основному похідні від різних термінів: *mont* (гора): *Blamont* (*blanc mont*), *Beaumont*, *Montfaucon*, *Montauban*; *vallée* (долина): *Vaux*, *Laval*, *Bonneval*, *Entrevaux*; *Roche* (скала): *La Roche*, *Rochefort/Roquefort* тощо. Семантика базових основ топонімів відіграє важливу роль і становить значний

інтерес для дослідників, оскільки часто розкриває такі смислові відтінки, які з часом зникли, однак продовжують функціонувати у складі онімів.

3.4. Класифікація за походженням

У французькому ономастиконі особливо проявляється вплив тих етнічних груп, які в різні часи проживали на території Франції. Тому крім основного латинського та грецького лексичного фонду, в ньому виділяються кельтизми, германізми.

З часом запозичення адаптується до фонетичної системи мови-реципієнта і входить в її парадигматичні та синтагматичні зв'язки. Кельтизми відображають, передусім, уявлення, пов'язані з сільським господарством, з природою (*carruca*>*charrue*, *cassinus*>*chêne*); германізми відносяться до сфери військових справ (*wahta*, варта – ст.-фр. *gaite*, *targa*, меч – ст.-фр. *targe*). Низка назв французьких міст має кельтське походження: *Paris*, *Metz*, *Nantes*, *Rodez*, *Redon*, *Rennes*, *Bourges*, *Poitiers* та інші (Катагощина 1976:155).

Французькі лінгвісти розглядають топоніми у контексті мовних змін, які відбуваються в країні, тобто, виокремлюють назви відповідно до історичних періодів розвитку мови: докельтські топоніми, кельтські субстратні топоніми, грецькі назви, кельтсько-латинські та римські топоніми з суфіксом *-anum*, *-acum*, а також назви германського походження (*Berg*, *Berck* < *berg* *montagne*, *colline*, гора, пагорб), бретонського (*Langoat*, *Langouet* < *Lan-*, *sanctuaire*, святилище), баскського (*Larre* – *lande*, пісчані рівнини) та інші.

За походженням топоніми діляться на сформовані в історичному процесі (*Paris*) та створені свідомо. Топоніми другого типу – меморіальні – мають соціально-історичну конотацію.

Зазвичай, вони є неоднорідними та можуть об'єднувати елементи різних мов, відкладених у топонімії у різні історичні періоди. Наприклад, на півночі Франції переважають топоніми

германського походження. Такий іншомовний шар прийнято називати *топонімним суперстратом* (Нерознак 1990: 515-516).

На нашу думку, різна кількість назв тієї чи іншої групи свідчить про ступінь впливу цієї групи на формування французької нації та про її важливість. З огляду на це, виділяємо такі основні етимологічні джерела:

- а) грецьке,
- б) кельтське,
- в) латинське (або галло-романське),
- г) германське,
- ґ) нормандське,
- д) бретонське,
- е) баскське.

а. Латинські та грецькі назви потрапляли у французьку ономастику в ході воєн та з поширенням християнства вже в IV ст. Повномасштабне їх проникнення відбулося у V ст., коли християнство зміцнило свої позиції в суспільстві, наприклад: *Nice* (*Nikaia* = *victorieuse* – переможний), *Marseille* (*Massalia*), *Antibes* (*Antipolis* = *la ville d'en face* – місто навпроти, *face à Nice*); позначуване *-polis* (*la ville* – місто) розташоване після позначення, як у назві *Gratianopolis* > *Grenoble*, його можна віднести до суфіксоїда оскільки бере участь у творенні складних слів.

б. У Франції найдавнішими є кельтські топоніми. Сліди цього народу знаходимо у назвах гір: *Ardennes* (-*élevé*), річок: *Isère* (*isar-sacré*), міст: *Bourges* (*Bituriges*), *Paris* (*Parisii*). Більшість кельтських коренів служить для позначення складених назв.

Швейцарський лінгвіст В. фон Вартбург зазначає, що артикуляційні звички кельтів вплинули на вимову латинських слів наступним чином: вони палаталізували *u > ü* [*y*] – *murum* [*myr*], спростили групи приголосних *ct, pt, bt, dt > t* після дифтонгізації голосних у відкритих наголошених складах, наприклад, *noctis > noit > nuit, septe > set*. Найуживанішими коренями кельтського походження є: *briva* (= *pont* – міст) або *bria*: *Brie, Chabris < Carobrias* у меровінгський період (*Cher + briva = pont sur le Cher*), *Samarobriva*; апелятив *dunon >* латинізована форма *dunum* (=

colline (пагорб), пізніше *forteresse* (укріплення): Lyon (*Lugdunum*), Verdun (*Virodunum*); *nemeton*, латинізована форма *nemetum* (= temple, lieu sacré (храм, священне місце): Clermont-Ferrand (*Augustonemeton*: ім'я імператора *Auguste* + *nemeton*), Nanterre (*Nemodurum*: *nemeto-* + *durum*, *forteresse*) та ін.

Трапляються топоніми, пов'язані з назвами божеств, наприклад *Lug* у назві *Lugdunum* (тепер *Lyon*) або *Nemausus* (Nîmes, Nemours) тощо.

У наш час населення Бретані використовує говори, споріднені з кельтською мовою. Певна кількість слів кельтського походження пов'язана з сільським життям, побутом, працею, природою: *alouette*, *bec*, *bouleau*, *charrue*, *chemin*, *chemise*, *lande*, *touton*, *quai* та інші, налічується понад 300 слів. Географічними назвами кельтського походження здебільшого є назви міст та поселень, іменовані за назвою племен, що їх населяли: *Paris*, *Reims*, *Beauvais* та ін. та за іменем власників цих місць: *Savignac*, *Aurillac*. Часто трапляються топоніми з суфіксами *-dun*, *-tun*, *-un*, *-on*, які відносяться до кельтського апелятива *dunum*, що означає «місто, фортеця», наприклад, *Autun* (*Augustodunum*), *Lyon* (*Lugdunum*), *Verdun* (*Virodunum*) та інші. Кельтський суфікс у латинізованій формі *-ialo*, що означав «поле», зберігається у зміненому вигляді в таких географічних назвах, як *Mareil*, *Mareuil*, *Mareau* (*Maroialo*). Отже, як свідчить фактичний матеріал, кельтські елементи, частіше використані у назвах міст, майже повністю втратили свої стародавні форми.

в. У багатьох топонімах зберігаються галльські суфікси, що означають приналежність. Наприклад, на зміну латинізованому суфіксу *-aci* (*s*) прийшли діалектні форми *-ac*, *-au*, *-eu*, *-é*, *-u*: *Pauillac*, *Pouilly*, *Savignac*, *Sévigné*, *Savigny* та інші. За формою суфікса можна визначити географію топоніма: наприклад, на півночі поширений суфікс *-u* (*Orly*), на півдні *-ac* (*Aurillac*). Латинські назви потрапили у французьку мовну систему через імена римських завойовників, а також перших християн і особливо святих (Lebel 1946; Beaucarnot 1988). Назви міст латинського походження становлять доволі численну групу,

наприклад: *Orléans* (Aurelianum), *Grenoble* (Gratianopolis). Зв'язок французької мови з латинською був найтривалішим. Вже у VII ст. за зразком класичних латинських форм були трансформовані перші слова, які згодом почали називати «книжними» (Веденина 1988:39).

г. Германські назви свідчать про зародження нового сільського суспільства (*Ham* – village). IV–VIII ст. відзначаються значним впливом німецьких завойовників (особливо франків) на територію майбутньої Франції. У Галлію прийшли не тільки воїни, а й мирні селяни, приріст яких значно випереджав галло-романське населення. Нові регіони, утворені наприкінці середньовіччя та у каролінгський період на основі германських антропонімів, трапляються найчастіше з римським апелятивом.

Конструкція *déterminant-déterminé* (позначення – позначуване) є свідченням германського впливу, наприклад, *Neufchâtel*, південніше *Châteauneuf*, *Castelnau*; *Neuville*, *Villeneuve* (на півдні), *Vilanova*. Топоніми германського походження містять суфікс *-ing-en* (Lorraine: *Alsting*, *Bassing*, *Bertring*; *Midi-Pyrénées*: *Ausseing*), хоча трапляються й інші суфікси: *-ange* – у Лотарингії (*Algrange*, *Bellange*, *Azoudange*, *Puttelange*, *Hagondange*) – у Франш-Конте (*Amange*, *Audelange*) та у Бургундії (*Averlanges*, *Bantanges*) або *-ingues*, *-in(es)* – на півночі Франції (*Affringues*, *Gravelines*). Ці назви утворені за схемою: германський антропонім + герм. суфікс.

Більшість германських апелятивів, що служать для творення топонімів, пов'язана з рельєфом, рослинністю та з поселенням, найчастіше вони вживаються на півночі Франції, наприклад, *burg* (=ville – місто): *Borgo*, *Bourcq*, *Bourg*, *Burg*, у складених назвах *Strasbourg* (герм. *straza*, route + *burg*), демінутиви: *Le Bourget*, *Le Bourguet*; *berg* (= montagne, colline – гора, пагорб): *Berg*, *Berck*, демінутив *Berguette* та у складених назвах, де всі компоненти германського походження: *Kaysersberg* (*Kaiser*, empereur + *berg*), *Hombourg* (герм. антропонім *Hamo* + *berg*), *Bergheim* (*heim*, village + *berg*), *Bergholtz* (*holz*, bois + *berg*).

г. Різноманітні нормандські апелятиви (*-beuf*, *-fleu(r)*, *-tot*, *-crique-*, *-lon(de)*, *-dalle*, *-bec* та інші), що розкривають особливості

природи або доволі примітивне помешкання, входять до складу назв міст, сіл, хуторів та мікротопонімів: *Caudebec* (*bec-ruisseau*, струмок), *Quillebeuf* (*budh* – *cabane*, хижина).

д. Бретонські топоніми – це передусім численні назви сіл з закінченням *i-ac*. З розвитком бретонської мови *-i* змінюється на *-é* (*-u ou -au*) лише у назвах деяких східних населених пунктів. На заході бретонський суфікс набуває форми *-euc / -es*. Особливо відмінними є топоніми із *ker* (варіанти: *car, quer*). Більше 18 000 бретонських топонімів утворено за допомогою саме кореня *quer*. Старобретонською *ker* означав «укріплена огорожа» і позначав хутір, село чи селище, наприклад: *Kergrist, Kermaria, Kersaint, Kerjuano* (Dauzat 1926).

У деяких випадках важко визначити походження коренів – бретонське чи галльське, оскільки їх основа може бути кельтською чи романською, а згодом – і германською.

Виникають певні труднощі також з розмежуванням романських і деяких германських елементів. Останні відзначаються добре асимільованою латиною ще з ранніх періодів перебування германців у Франції.

Інші терміни служать для позначення агломерацій, наприклад, *treb-, trev-* (*paroisse* – парафіяльна церква) супроводжується детермінативом з іменем святого: *Tréffiagat* (*Riagat*), *Tréméven* (*Meen*); із загальною назвою – *Trégastel* (лат. *castelum* > *château*, замок), *Trégrom* (*kromm, courbe*, крива лінія). *Lan-* (= *sanctuaire*, святилище) бере участь у творенні багатьох топонімів Бретані у сполученні з апелятивом із топографічним значенням: *Langoat, Langouet* (*coat, bois*), *Lanleff* (*leff, rivière*), *Lannilis* (*ilis, église*); з означенням: *Lanmeur* (*meur, grand*) ; з іменем святого: *Lambader* (*Pater*), *Landudal* (бретонський святий *Tudal*), *Langolen* (галльський святий *Collen*) та інші.

е. Баскські топоніми складаються із двох елементів: апелятивної основи, що називає рослинність або є топографічним терміном, та означення, наприклад: *Ameztoi* < *Ametz* 'chêne tauzin' (чорний дуб) + *-doi* 'lieu' (місце); *Uhalde* < *Ur* 'eau' (вода) + *alde* '(à)

côté (de)' (поблизу); Bidarte (Bidart) < *Bide* 'chemin' (дорога) + *arte* 'entre (серед).

Хоча трапляються й прості назви: *Larre* 'lande' (пісчани рівнини), *Mendi* 'montagne' (гора), *Bizkai/Biscay* 'contrefort' (виступ).

Демографічне розширення сприяло появі таких назв, як *Iri berri*, *domaine neuf* (нове володіння). Із своїм варіантом *Irun berri* створює назву одного з найпоширеніших протоісторичних міст аквітано-іберійської зони (області): *Auch* (*Elimberrum*, *Eliberris*), *Lombez* (Gers), *Irunberri* / *Lumbier* (Navarre), *Lombers* (Tarn), *Elna* / *Elna* (*Illiberri*), *Elvira* (*Iliberri*), *Granada* / *Grenade* (*Illiberi*; Andalousie).

Протобаскський суфікс *-oz(a)*, гасконський *-os(se)* / *-òç(a)* та арагонський *-ués* беруть участь у творенні назв сіл: *Mendoza* 'domaine du mont' (гірський район), *Biscarrués* = *Biscarrosse*, що означає *domaine du tertre* (район, де є пагорб).

Ці топоніми поширені від Атлантики вздовж Піренеїв (Baylon/Fabre: 1982).

(див. рис. 1 «Походження французьких топонімів»).

3.5. Тематична класифікація

Серед французьких топонімів найбільше досліджуваними є *назви заселених місцевостей* (*noms de localités ou lieux habités*) – агломерації. Як зазначає А. Доза, ця категорія є найважливішою та найпоширенішою (Dauzat 1926:9). До неї відносяться назви міст, містечок, сіл. В українському мовознавстві таку категорію називають *ойконімами*.

Агломерації діляться на *колективні й ізольовані* (*habitations isolées*), між якими неможливо провести чітку межу. До цієї категорії належать назви шляхів (вулиць, площ та ін.), а також *назви територій* (країн, провінцій, та ін.).

У своїх розвідках А. Доза поєднує класифікацію тематичну та за історичними періодами, кожна з яких, на його думку, має свої переваги.

Його дослідження ґрунтуються на таких основних феноменах та загальних принципах топонімії:

- 1) початкова назва або примітивне значення назв;
- 2) субституція однієї назви іншою;
- 3) трансформаційні і фонетичні зміни топоніма.

На відміну від А. Доза, який особливу увагу приділяє семантичній еволюції топонімів, французький лінгвіст Е. Віаль досліджує топоніми за способом номінації (Dauzat 1926).

Чільне місце у топонімії Франції займають *відапелятивні* одиниці. Серед них на першому місці – рослинність (один з найпростіших способів називання місцевості залежить від місця розташування: біля лісів, дерев, полів чи болота).

Таку категорію становлять топоніми, що походять від рослинності та сільськогосподарських культур, орографічні та гідрографічні терміни.

У нашому дослідженні ми дотримувались поділу на відапелятивні та відонімні назви.

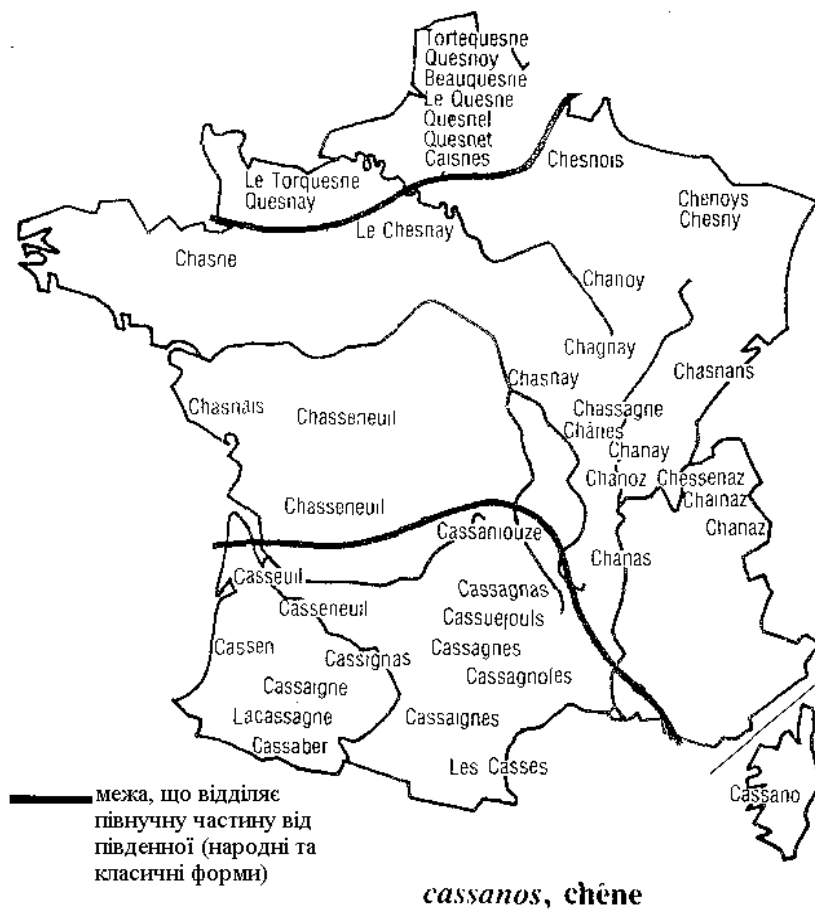
За характером семантики твірних слів виділяються такі мотиваційно-семантичні групи:

- 1) похідні від термінів, які відображають специфіку ґрунтів: *roche* (скала) у ВН *La Roche*;

2) похідні від термінів гідрографічного походження: *ambe* (rivière – річка) – *Ambès* (Gironde);

3) похідні від назв рослин і тварин: *Chennevières* Midi – chanvre (конопля); *alauda* > *aloue* > *alouette* (жайворонок) у ВН *Cantalose* (HG);

Рис. 2. Топоніми, похідні від *cassanos*, дуб

Топоніми, похідні від *cassanos*, дуб

1) ОСНОВИ ТОПОНІМІВ, що вказують на різні промисли: *fabrica/forge/atelier* (кузня, майстерня (або цех) *Fabrègues* (Hérault), *Fargues* (Gironde, Landes, Lot, L&G);

2) основи топонімів, що вказують на шляхи сполучення, тобто годоніми (*odonymes*): *strata* (еліпсис від *via strata lapide, voie couverte de pierre* – дорога, вкрита каменем) *Lestrade*. До цієї категорії віднесемо вулиці: *rue du Moulin, rue des Tanneurs, rue Mazarine*);

3) назви, пов'язані з сільським господарством: *cultura, agriculture* (сільське господарство) *Cout(h)ure(s)* (Charente, Dordogne, M&L);

4) основи топонімів, пов'язані з будівлями (продуктивними є терміни *court*, латинською *cohort* – *cour de ferme* (*Clignancourt, Courdimanche*) та *ville* (у сполученні з германським антропонімом (*Villegaudin, Villehardouin*) та з прикметником (*Belleville, Hauteville*). Середньовічні укріплення займають чільне місце у розвитку топонімії. Терміни, що означають середньовічні фортеці *roche, roque* < лат. *rocca*, трапляються у назвах *Roquefort, Rochefort, Laroque-des-Albères, La Roche-Guyon*. Термін *château* (замок) (<*castellum*) у власних назвах диференціюється: *Châteaufort, Châteauneuf* – народні слова, *Castelsarrasin, Castelnaudary* – книжні та *Châtelet/Castelet* – у демінутивних дублетних утвореннях;

5) назви релігійного походження (більшість релігійних термінів, що входять у топонімії назви, мають латинське та грецьке походження: *ecclesia* (église): *Neuvéglise, Églisolles, Grisolles; monasterium* > (народна форма *moutier* та літературна – *monastère* – монастир: *Montreuil, Montreux, Moustier, Monthiers, Noirmoutier*. Переважна більшість назв релігійного походження утворюється від *hagiotoponymes* – грецького *hagios, saint*, святий, а також від термінів, що позначають місця, пов'язані зі святими – *Saint-Germain, Saint-Jean*;

інформаційну функції, характеризуються опосередкованим зв'язком із поняттями і мають характерні семантичні, граматичні, функціональні та інші особливості.

Дослідницька увага вчених найчастіше зосереджувалася на питаннях творення власних назв (А.Доза, Ш.Ростен, А. Льоньон, А. Жубенвіль, В.О. Горпинич, Л.С. Ковшова, С.Ю. Прийменко), проблемі морфологічних та структурних класифікацій (Огюст Венсан, П. Лебель, П. Глез, Є. Негр, Жан Пуарьє, Е. Віаль, В.О.Ніконов, О.В. Суперанська, В.Д. Беленькая), етимології (А.Доза, Ш.Ростен, А. Льоньон, Ж. Кост) та лексико-семантичних класифікаціях (Е. Віаль, Ж. Кост, О.М. Черняхівська, О.В. Суперанська, Є.М. Мурзаєв).

Простежується збільшення українських досліджень в області французького словотвору (катоїконімії) (В.О. Горпинич) та у порівняльних дослідженнях ономастичної сфери лексики (О.М. Скляренко та О.М. Скляренко).

На підставі мовних, географічних, історичних даних виокремлено принципи класифікації топонімів за характером об'єктів (ойконіми, гідроніми, ороніми, космоніми, годоніми, дромоніми, урбаноніми). Відповідно до величини об'єктів встановлені основні рівні топонімів.

Виділено топонімні назви, відповідно до історичних періодів розвитку мови (класифікація за походженням); основні етимологічні джерела: кельтський (галльський), латинський, грецький, германський, нормандський, баскський.

Топоніміка Франції формувалася на матеріалі латинського та грецького лексичного фонду, а також кельтизмів та германізмів, що позначилося на географічних назвах, на їх будові.

Бубняк Р. А.

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,

Бубняк Г. М.

асистент кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка.

РОЗДІЛ 4

ЛІТЕРАТУРНА РЕЦЕПЦІЯ І ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС (НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОМАНУ Е. ЗОЛЯ «ЖЕРМІНАЛЬ» У ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНІ)

4.1. Нові акценти у вивченні спадщини Еміля Золя

Явище літературної рецепції за своїми витокami дуже давнє, але як наукова проблема воно постало в центрі уваги літературознавців у 70-ті роки ХХ ст.

З поширенням праць Г.Р. Яусса і В. Ізера в Європі та Америці виникло питання про національні традиції в підходах до цієї проблеми. Зокрема, у Франції протягом того самого періоду опубліковано декілька статей в журналі «Poétique» («Поетика»), «Littérature» («Література»), які з різних позицій осмислювали процес читання, теорію тексту з рецептивного погляду. Р. Барт, М. Шарль, Цв. Тодоров розглядали проблему рецепції в монографіях (Barthes 1981), (Charles 1977), (Todorov 1978). Посилений інтерес до цього ряду питань засвідчує інтерв'ю Г.-Р. Яусса, яке він дав професорові Ш.Гривелю (Grivel Ch.), й опубліковане в січні 1980 року в журналі «Revue des sciences humaines» («Огляд гуманітарних наук»). Співрозмовники обговорювали можливості контактів у розробці проблеми, констатуючи структуралістський

підхід у Франції і соціокультурний поворот теми в Німеччині, у працях вчених «константської школи».

Проаналізувавши розмову згаданих вчених, В.А.Мільчина наголосила, що перед дослідниками рецепції текстів на той час постало практичне питання – про її «джерела»: які матеріали і методи краще надаються для осмислення ролі тексту в перспективі реципієнтів – аналіз текстів і мови тієї епохи, їх виникнення, прочитання й історико-літературний аналіз?

Численні варіанти розробок теорії і практики дослідження сприймання літературних текстів зумовлені спробою дати оригінальні відповіді на ряд питань.

У цьому руслі з'явилися нові акценти у вивченні спадщини Еміля Золя. Французький професор Ален Пажес (Alain Pagès) у монографії «La bataille littéraire» (1989) виділив окремий розділ, присвячений безпосередньому сприйманню роману «Жерміналь» – «L'exercice de la critique *Germinal* (1884-1885)», додавши вичерпну бібліографію рецензій і відгуків на твір протягом названого періоду. 1993 року у праці «*Bilan critique*» А.Пажес розглянув і другий аспект рецепції роману «Жерміналь» – історико-літературний аспект критичного дискурсу після 1950 року. Чітко виділивши два аспекти сприймання твору – «*La réception du roman*» і «*Interprétations modernes*», – він дав свій варіант відповіді на питання, яке було актуальним на початок 80-х років ХХ ст. Його досвід переконує, що проблема літературної рецепції у двох її аспектах – первісного сприймання і наступних інтерпретацій – вимагає як теоретичного суміщення діахронії/синхронії, так і практичного використання різноджерельних матеріалів: листування письменника з читачами, читацьких відгуків, літературно-критичних статей та історико-літературних досліджень.

Простежимо логіку пошуків французького дослідника й основні його спостереження та висновки.

А. Пажес опрацював 94 різноманітних тексти, які появились у французькій пресі з лютого 1884 до кінця липня 1885 року. Осмислюючи динаміку цього процесу крізь призму сучасного

розуміння ролі творчості Е.Золя в історико-літературному процесі і, зокрема, місце роману «Жерміналь» у світовій романістиці, він виділив і охарактеризував три фази освоєння французькою читацькою публікою тринадцятого із циклу романів «Ругон-Маккари» твору Е.Золя: пререцепцію, рецепцію під час публікації роману частинами в газеті «Жіль Блаз» і цілісну рецепцію після публікації книжки «Жерміналь», поки не з'явився друком новий твір, що привернув увагу публіки, відвернувши її від попереднього. Названі три фази рецепції співвідносні з трьома етапами появи роману у свідомості перших читачів.

У період виношування задуму роману з циклу «Ругон-Маккари» і збору матеріалу про життя страйкуючих шахтарів з цього приводу Е. Золя ділився роздумами в листах до знайомих. Інформація про роботу письменника над романом про реальну подію – страйк вуглекопів – потрапляла в пресу з різних джерел. Цей період А.Пажес називає періодом «нескромностей», зв'язуючи його з фігурою Поля Алексіса, друга і послідовника Золя, одного з членів «Меданської групи», який в газеті «Крі дю Пепль» («Le Cri du Peuple») подав серію повідомлень про майбутній роман (лютий-березень 1884), але не згадував про зміст твору. Його тактика полягала в тому, щоб нагнітати атмосферу чекання, яка поступово буде задовольнятися, інтригувати, зацікавлювати читачів.

Ніхто, крім Алексіса, нічого не знав про роман, котрий мав з'явитися. Інформатор був дуже обережним, обмежувався лише кількома лаконічними твердженнями. «Статті Алексіса, – зауважує А.Пажес, – подібні до кімнати-ехо, що реєструє події і коментує їх, але відмовляється взяти на себе конкретну ініціативу. Алексіс не розгортав якоїсь оригінальної теми і не розпочинав полеміки, він відігравав роль «збудженого балакуна, який перемелює те, що інші сказали чи зробили, а потім власною мовою видає це за своє» (Pagès 1993).

Е. Золя, працюючи над твором, у чернетці залишив нотатки, які свідчать про його передбачення певної реакції відповідного кола читачів.

Він розраховував, очікував і сумнівався. Ось судження письменника такої модальності:

«Розлючені робітники йдуть на злочин: потрібно, щоб читач-буржуа відчув страх терору» (чорновий варіант роману «Жерміналь», лютий 1884 року).

«Мій майбутній роман досліджуватиме соціальне питання, яким страждає вся Європа, і змальовуватиме драматичну картину шахтарського страйку. Я розраховую на великий успіх через зацікавленість цією проблемою» (лист Е.Ціглеру від 16 квітня 1884 р.).

«Робота набирає розгону, собача робота, якої у мене ще не було при написанні жодного роману; і все це без успіху, без надії, що будеш нагороджений. Це одна з тих книг, які пишуть свідомо для себе» (лист до А.Сеара від 14 червня 1884 р.).

У день, коли почалася публікація роману частинами у газеті «Жіль Блаз», у листі до Е. Ціглера Е. Золя писав: «Я ще не знаю, як паризька публіка сприйме цю сувору книгу» (25 листопада 1884 р.).

З початком публікації роману «Жерміналь» у «Жіль Блаз» («Gil Blas») починається друга фаза рецепції, яка тривала до 24 лютого 1885 року. На зміну періодові «нескромностей» настає період «збудженої зацікавленості». День за днем картина розкривається все більше і більше. Але бажання читачів задовольняються не повною мірою. Це – період «читання роману частинами, період певних інтерпретацій» (Pagès 1993: 190).

Спочатку газета «Ла Батай» («La Bataille») трактує роман «Жерміналь» як «скандальну зневагу до народу» (19 грудня 1884 р.), а через кілька тижнів вона переглядає свій погляд і інтерпретує прочитане інакше. Тепер увага акцентується на картині розгніваного натовпу, що кричить і біжить. Газета захоплюється могутністю людського потоку (25 січня 1885 р.). А, наприклад, «Газетт анекдотік» («Gazette anecdotique») (31 січня 1885 р.) опускає цей фрагмент, беручи до уваги веселу Мукетту з її «голим задом», щоб з нього посміятися. Як бачимо, сприймання твору в періодиці фрагментарне, його тональність змінюється, і

воно множинне, оскільки роман ще не завершений. «На цій стадії рецепції, – зазначає А.Пажес, – анекдотичний погляд підходив краще, ніж серйозна інтерпретація».

У газеті «Фігаро» 26 листопада 1884 року Моріс Талмер звинуватив Золя в плагіаті. Автору книги «Рудниковий газ», що з'явилася в 1880 році (п'ять років раніше, ніж «Жерміналь»), здалося, що перші сцени роману Е.Золя дуже подібні до сцен його власного твору. Але Золя не реагував на те, що було лише ефектом читання твору частинами; наступні розділи роману переконливо покажуть, що існує істотна різниця між двома згаданими творами.

На другу фазу рецепції припадає мала кількість статей (лише шість). Тоді роман «Жерміналь» не викликав великої полеміки, як це сталося з романом «Нана» у 1879 році. Журналісти чекали, щоб професійні критики, прочитавши твір повністю, дали свою оцінку. Та фахівці поки що мовчали.

Перші відгуки про завершений твір з'явилися 1 березня 1885 року. Вся паризька преса заговорила про «Жерміналь»: спочатку щоденні газети, тижневики, а пізніше – й журнали.

У березні 1885 року паризькі журнали вважали культурною подією місяця не роман «Жерміналь», а твір «Анрієта Марешаль» братів Гонкурів: майже всі говорили тільки про нього. А.Пажес зазначає, що мовчання в цьому випадку можна пояснити ідеологічними причинами: «Ла Нувель Рев'ю» («La Nouvelle Revue») ніколи не симпатизував Золя, а «Пари» («Paris»), «Ле Радікал» («Le Radical») та «Ле Ревей» («Le Réveil») не змінили своєї думки з появою роману «Жерміналь» (Pagès, 1993: 206-207). Найбільша кількість статей про «Жерміналь» (40 статей) з'явилася протягом березня 1885 року. Активізувалася комерційна діяльність книгарні Шарпантьє, яка з 2 березня викинула на книжковий ринок сорок тисяч примірників роману.

Набагато менше писали про Е. Золя та його твір провінційні газети. Траплялися видання, які не згадували його жодним словом. Таке мовчання можна пояснити тим, що літературна сторінка в провінційній пресі набагато менша від сторінок

паризьких видань. Аналізувалися події регіонального і світового значення, а місця для роману «Жерміналь» і його «далекого» паризького автора не знаходилося. Провінційна преса, як правило, виключала літературу зі свого дискурсивного поля. Про новий літературний твір провінційний читач дізнавався переважно з інформації, що надходила з Парижа, звідки «немов сонячні проміння долинали літературні столичні новини, ослаблені і пропущені крізь сито репортерів і критиків».

Мовчали про роман «Жерміналь» газети «Семафор де Марсель» («Le Sémaphore de Marseille»), «Ла Депеш де Тулуз» («La Dépeche de Toulouse»), а рідне місто Е.Золя Екс-ан-Прованс не поіклувалося про свого земляка. Газети з міст Лілль і Валансьєн (на півночі країни), які раніше регулярно висвітлювали події, пов'язані з шахтарськими страйками, також не цікавилися золівським сюжетом: реальність знаходилася майже за два кроки від подій, тому не було жодної потреби в посереднику.

Статті з ґрунтовним критичним аналізом поділяються на три категорії. Найвагомішу з них склали так звані «установчі, скеровуючі» голоси авторитетних критиків з відомих видань (Філіпп Жіль з «Фігаро», Поль Жіністі з газети «Жіль Блаз», Людовік Бужьє з «ЛЕ Насіональ»).

Поодинокі голоси молодих критиків з'являлися час від часу в тому чи іншому часописі: Октав Мірбо (37 років), Е.Еннекен (27 років) і найвідоміший з них – Жюль Леметр (32 роки).

Нарешті, третю категорію склали прихильники натуралізму Золя: Г.Жеффруа, Г.Тудуз, Е.Род, Л.Депрез, Ф.Журден, не кажучи вже про згаданого найвірнішого з них – Поля Алексіса.

Противники натуралізму стримувалися від участі в дебатах, тому тон критичних зауважень, закидів був більш-менш толерантним, але Золя і до цього факту поставився, як завжди, з усією серйозністю. Кожного разу він вдавався до полеміки: відповідав опонентам найчастіше в перші місяці 1885 року. Як тільки публікувалася якась стаття про «Жерміналь», він відразу знайомився з нею і певним чином реагував.

У період з 28 лютого по 10 квітня 1885 року в перші тижні поточної рецепції роману з двадцяти листів Золя – десять є його відповідями рецензентам. Такий факт можна пояснити перш за все міркуваннями реклами: він знав, що його пояснення, різного роду висловлювання, що звернені до приватних осіб, можуть цитуватися в газетах чи журналах, стануть публічними і викличуть широку дискусію серед критиків. По-друге, Золя вважав, що все, що стосується роману «Жерміналь» увійде до категорії питань, на які слід реагувати якнайшвидше, щоб випередити громадську думку.

А. Пажес зіставляє міркування про «Жерміналь» критиків усіх категорій, простежуючи характер і аргументи їх оцінок. Його цікавлять найменші нюанси в роздумах таких знаменитих на той час критиків, як Понтмартен, Сарсе, Брунетьер. Він найменше цікавиться так званою художньою правдою, правдоподібністю зображення як критеріями оцінки художнього твору, акцентуючи увагу на тому, як критики порівнюють опубліковані твори самого Е.Золя, наступність зображених у циклі романів персонажів, переконливість їх характерів. Критики вдаються навіть до зіставлення вражень від образів підземного світу шахтарів із враженнями від пекла, змальованого Данте. Багато уваги приділялося назві роману «Жерміналь», її зв'язку з поетикою і художнім світом твору.

Читачі і критики сподівалися, що роман «Жерміналь» буде продовженням роману «Пастка», що це буде другий золівський твір про робітників. Саме в такому дусі говорилося про це на сторінках газети «Жіль Блаз». Стиль роману тоді залишався поза увагою. Вважалося, що читачі 1884-1885 років самі зорієнтуються, бо роман «Пастка» привчив їх до авторського письма: арготична мова персонажів, багаторазові повтори, ціла хвиля висловів, що належать персонажам – все це творило вільний стиль Золя. Сила письменника у 1884 році полягала в тому, що він зумів «порвати з міфом народного натуралізму», використавши нові прийоми і тематику, котрі забезпечили успіх його першого робітничого роману.

Як в кількох словах охарактеризувати рецепцію роману «Жерміналь» у 1884-1885 роках можна охарактеризувати в кількох словах. Успіх книги був, так би мовити, амбівалентним. З одного боку, він незаперечний: тираж, який мав цей твір з перших тижнів, велика кількість статей, опублікованих в пресі, нарешті, схвальна оцінка роману, що її дав Жюль Леметр, начебто свідчать про одностайність літераторів і читачів. Коли ж розглядатимемо факти рецепції зблизька і з перспективи, то зрозуміємо, що апробація роману залишилась чисто інтелектуальною, а прикмети великого, справжнього успіху були відсутні. Провалився тоді проект інсценізації роману. Карикатури, пародії, як це було з романами «Пастка» чи «Нана», не з'явилися, словом, роман «Жерміналь» не викликав своєї легенди, як інші популярні твори Золя. Такий висновок А.Пажеса з його спроби докладного аналізу рецепції роману «Жерміналь» в часи його появи в літературному процесі Франції. Сучасний дослідник творчості Е.Золя вважає, що справжнє глибинне значення роману для сучасників «залишилося замаскованим». Тільки інтерпретація, оперта на тему епічного твору, мотивувала його позитивну й схвальну оцінку.

Судження, висловлені про роман «Жерміналь», – вважає А. Пажес, – підказують новий образ твору і можливість іншого дискурсу. Між літературним твором і його публікою (теперішньою чи майбутньою) знаходиться критика – «феномен далеко не другорядний: середовище, де відбувається трансформація змісту» (Pagès 1993: 244).

Сукупність матеріалів, які зафіксували різні аспекти багатовимірної рецепції роману «Жерміналь», ставала відомою дослідникам поступово, але значна частина з них з'являлася за життя автора і функціонувала в якомусь секторі тогочасного літературного життя. Якраз вони об'єктивізували невидимі грані структури дискурсу, і за ними можемо її реконструювати.

Насамперед виявляється роль розгалуженої мережі періодики, що видавалася з різних світоглядно-естетичних позицій і стимулювала появу відмінних, а то й протилежних

суджень про один і той же текст. Далі увиразнюється значення активної участі автора твору в обміні враженнями і думками, а також авторської саморефлексії з приводу структури твору, його рецептивної націленості і життя в читацько-критичному середовищі. Приклад Е.Золя – газетяра і письменника – з цього погляду дуже показовий.

Він як репортер, рецензент, хронікер розумів важливість моменту появи самого твору чи відгуку на нього і вмів вибрати або створити відповідну ситуацію («збудити зацікавленість, не задовільнивши її», «вселити публіці надію», як писав Гонкурам в листі від 9.01.1869 року).

У листах до видавців і критиків, з якими полемізував, навіть до прокурорів Еміль Золя вказував на необхідність оцінювати один твір на тлі попередніх, у контексті циклу і цілісного задуму. Цікаві міркування Е. Золя читаємо в листі до Л. Ульбаха. Інформуючи видавця про виклик до прокурора Республіки з приводу скарг частини читачів на публікацію «Здобичі», який радив на вимогу «патріотів» припинити друк, письменник підказував аргументи для виправдання. Серед можливих аргументів фігурував і такий: «Здобич» – «не окремий твір, вона належить до великої цілості, вона лише музична фраза великої симфонії, про яку я мрію. Я хочу написати природню і соціальну історію однієї сім'ї за Другої імперії» (Золя 1984: 489). Звертаючись до редактора газети «Бьен публік» («Le Bien public») з приводу критики роману «Пастка» і звинувачень у наклепі на французький народ, Е. Золя виправдовувався як письменник, що свідомо керується «експериментальним методом» в розумінні природознавців: «Я лише реєстратор, який мені забороняє робити висновки... Якщо б хтось хотів мене змусити неодмінно зробити висновок, я сказав би, що весь роман «Пастка» може висловлюватися стисло в такій фразі: закрийте шинки, відкрийте школи. Пияцтво пожирає народ» (Золя 1984: 513).

У листі він демонстрував глибокі і всебічні знання робітничого середовища, суспільних проблем, проникливу

естетичну ерудицію, на основі яких твердив: «Беручись за подібний сюжет я не діяв навмання. В моєму загальному плані я, навпаки, наполегливо домагався того, щоб представити найбільш яскраві типи робітників, за якими я спостерігав. Мене звинувачують, що я не komponую моїх романів. Правда полягає в тому, що я присвячую композиції цілі місяці моєї праці». Е.Золя підводив адресата до такого висновку: «Мене дуже погано читають... Без системи, без аналізу, у наш час без правди не можливі ні політика, ні література» (Золя 1984: 517).

Проблема полягала не тільки в тому, що його «погано читали» (тобто неглибоко), але й у тому, що читачі тоді не могли знати далекосяжного задуму Е. Золя і тих чисто естетичних факторів, котрі формували специфіку змісту й форми кожного чергового роману грандіозної епопеї. Романіст дбав про композицію всього циклу, її ритміку і розвиток тональності. Роздумами і сумнівами про такі фахові речі він міг ділитися з письменниками і критиками, які його розуміли.

В листі від 3.08.1877 р. Е.Золя звірявся Ж.-К.Гюїсмансу: «Я щойно закінчив першу частину мого роману, який матиме п'ять частин. Це дещо нерозторопно, дещо наївно, але я гадаю, що проковтнуть це з приємністю. Мені хочеться здивувати читачів «Пастки» заспокійливою книгою» (Золя 1984: 521).

А в листі до Г. Флобера додавав: «Правду кажучи, я не цілком впевнений у вартості того, що роблю. Знаєте, що я хочу здивувати моїх читачів, давши їм щось зовсім протилежне до «Пастки». І ось я знайшов зворушливий сюжет...» (Золя 1984: 525).

Отож, не дивно, що до роману «Жерміналь» Е. Золя підійшов з великим досвідом стосунків з читачами, видавцями та критиками, всебічно апробувавши свої рецептивно-поетикальні орієнтації та розрахунки.

Такий досвід письменника і великий, хоча й неоднозначний. Резонанс роману «Жерміналь» зумовили розчулені подяки Е.Золя авторам схвальних статей про новий роман. Зацитуємо одну з них Ж.Монторгею, написану 8.03 1885 р.: «Моя радість велика бачити, що цей крик співчуття був добре зрозумілий Вами, можливо,

цього разу, перестануть убачати в мені народофоба» (Золя 1984: 563).

З чисто професійного погляду не менш важливий лист Ж. Леметру 14.03.1885 р., в якому йдеться про різне розуміння психологізму. Е. Золя пояснював свою позицію від супротивного. «Ви, – сперечався автор з критиком, – надаєте спіритуалістичного смислу горезвісній психології, котру я хотів показати як психологію душі, яка знайшла собі місце у безмежному світі, стала самим життям і виявляється у будь-якому рухові речовини. Чисто філософська суперечка! Навіщо ж тоді ці постійні докори у вульгарності? Зізнаюсь, що тільки це мене і зачепило» (Золя 1984: 564).

Е.Золя не залишався байдужим і до цілковито схвальних рецензій, коли вичитував між рядками певну недоговореність або неповне розуміння своєї поетики. З цього погляду надзвичайно багаті змістом листи до А.Сеара від 22.03.1885 р. і Е.Рода від 27.03.1885 р., в яких чітко підкреслюється функціонально смислове значення структурних відношень і зв'язків. Письменник назвав роман «Жерміналь» «гігантською фрескою» і з допомогою цієї аналогії характеризував композицію роману, її характеротворчу роль. На його думку, «кожний розділ, кожна частинка тієї композиції виявилася настільки тісною, що довелося все подавати у зменшеному вигляді. Звідси і йде постійне спрощення персонажів. Як, зрештою, і в інших моїх романах [...] У такому прикрашеному творі, я думав, що ті великі переміщення на тлі юрби, чітко виділяючись, виражатимуть достатньо чітко мою думку» (Золя 1984: 565).

Висловлюючи критикові своє бажання, щоб той детальніше розібрав «механізм мого сприймання», Е. Золя порівнював свої перебільшення з гіперболічними образами О. Бальзака, В. Гюго і зробив цікаві узагальнення. Серед інших і таке: «Творча манера полягає в особливостях сприймання. Всі ми обманюємо, хто більше, хто менше; але який механізм, який прихований сенс нашого обману?» При цьому висловлював як гіпотезу думку:

«Гадаю, що я обманюю на користь свого розуміння правди» (Барт 1987: 566).

Парадоксальність такої тези стає зрозумілою з подальших міркувань, які ґрунтуються на самоспостереженні і дають ключ до розуміння поетики цього проповідника «натуралізму». Е.Золя далі тлумачив особливості власного художнього світу, по суті, не з позицій вузької доктрини «наукової правди». «Для мене, – роз'яснював він Анрі Сеару – характерна гіпертрофія деталі; стрибок до зір з трампліна точного спостереження. Правда піднімається одним помахом крила до символу. З цього приводу можна було б багато сказати і я б хотів одного дня побачити, як ви вивчаєте цей випадок. Я не вірю, так як ви, у великий успіх роману «Жерміналь». Те, що відбувається навколо цієї книги, мене турбує і бентежить. Вона втомить публіку» (Золя 1984: 566).

Такі і подібні самокритичні роздуми впливали як із засад «експериментального методу», так і з естетичного чуття романіста. Численні еротичні сцени і мотиви в творчості Е. Золя стосувалися життя всіх соціальних верств французького суспільства і виконували різноманітні функції – в тім числі і композиційну, і сугестивно-рецептивну. Дякуючи Е.Роду за високу оцінку роману «Жерміналь», письменник як митець виправдовував сюжетну лінію, пов'язану з подружжям Енбо. «Як Ви не зрозуміли, – дорікав критикові, – що цей банальний адюльтер знадобився мені лише для того, щоби змалювати сцену, де пан Енбо хрипить людським стражданням на фоні соціального страждання юрби, яка реве? Без сумніву, мене погано почули. Я вважав за необхідне поставити над споконвічною несправедливістю класів споконвічну муку пристрастей» (Pagès 1993: 103).

4.2. Франкова рецепція діяльності і творчості Е. Золя.

Нас цікавить корпус листів, рецензій, статей Івана Франка, кваліфікуючи їх як документи, що засвідчують різні прояви літературної рецепції і дискурсивної практики Івана Франка

періоду з 1876 по 1905 рік. Таким чином, відомі факти систематизуємо за фазами і логікою літературної рецепції і критичного дискурсу. Такий підхід до текстів листів і літературно-критичних жанрів І. Франка дозволяє фіксувати збіги в рецепції творчості Е. Золя у Франції та Україні і виявляти специфіку українського варіанту дискурсу з приводу одного і того ж літературного феномена.

Бачимо, що журналістсько-видавничий аспект рецептивної діяльності І. Франка, має свою специфіку і функції. Неповнота висловлювання реципієнта Франка про твори й особу Еміля Золя в листах до різних осіб і в пресі різної орієнтації має спільні і окремі причини. Описати структуру висловлювань Франка про літературну продукцію Е. Золя засобами текстів самого Франка з урахуванням його мотивів, основи його ж суджень – означає максимально уникнути їх деформації, якомога більше наблизитись до структури літературно-критичного дискурсу.

Матеріали І. Франка свідчать про постійне і наростаюче зацікавлення творчістю французького письменника, що зумовлювало пошуки його творів, обов'язкове прочитування текстів однією з трьох мов – польською, російською, французькою, організацію перекладів по-українськи не просто резонансних у Європі, а потрібних, доступних для галицької освіченої публіки.

Твори Е. Золя він брав для себе як письменника за «взірець», передусім його «експериментальний метод», а прізвище цього «натураліста» постійно ставив у ряд Діккенс – Теккерей – Бальзак – Флобер – Тургенєв – Толстой (варіанти розширювалися, але ці прізвища не мінялися). Такий ряд виконував функцію оцінного кліше. Порівняймо набір прізвищ 1878 року – «Діккенс, Бальзак, Флобер, Золя, Доде, Тургенєв, Гончаров, Лев Толстой, Фрейтаг, Шпільгаген і др.» з тим переліком 1905 року, який репрезентував для Франка «яку хочете визначну повість XIX віку – Діккенсового Піквікка чи Шпільгагенового «Im Reih und Glied» чи «Misérables» Віктора Гюго, чи «Germinal» Золя, чи «Вину і кару» Достоевського!» (Франко 1976-1986: 363).

Е. Золя присутній в обох випадках, зрозуміло, що різними романами. Характерно, що в той період творчість французького письменника була одним з елементів ферменту, що сприяв духовному зростанню Франка як людини. Важко сказати, коли саме вперше почув І.Франко прізвище Е. Золя. Франко «кинувсь читати Золя, Флобера, Шпільгагена, так як перед тим уже з запалом читав Л.Толстого, Тургенєва та Помяловського...» (Франко 1976-1986: 245). Ерудований гімназист і студент «читав досить багато, хоч без вибору», до 1876 року не знав нічого про письменника, який уже друкувався в «Вестнике Европы» (комплект цього журналу був у бібліотеці «Академічного кружка»). Але «кинувшись читати Золя», Франко з тої лектури вже не виходив.

Темпи ознайомлення з творами Е.Золя були такі, що І.Франко залучав до їх розшуків і перекладів наречену та її брата. 22.09.1877 р. просить Я.Рошкевича «найскорше принести» йому «Еміля Золя дві повісті: одну по-польськи: «Karjera Rougonow», а другу по-російськи: «Завоевание Плассана» (Франко 1976-1986: 71). У листі з початку березня 1878 року вже запитує Ольгу Рошкевич: «Чи перевелисьте Золя «La Curée»? («Здобич», якої сам він ще не читав). У квітні того року Франко додає роботи Ользі, заохочує її перекладацькі зусилля і підхваляє кохану: «Золю переведіть і пришліть, чей, буду міг дістати «L'Assommoir», то Вам пришлю зараз новий роман «Daudet Nabob», де, кажуть, хороший. Початок Вашого перекладу з «Ругон-Маккарів» першого тому, котрий є в мене, щодо язика дуже подобався Павликові. Надіюся, що в перекладі другого тому Ви поступили далі на дорозі вправи і що своїми перекладами зможете завстидати не одного з наших матуристів, ба й академіків народоців» (Франко 1976-1986: 81).

Як видно, Франко тоді ще слабо володів французькою мовою (посилався на авторитет М.Павлика, сам читав по-німецьки, по-польськи і по-російськи). Але свої враження від прочитаних творів, думки про них порівнював з оцінками інших читачів, особливо поважав смаки Ольги Рошкевич, про що свідчить лист

від 14.08.1878 р., в якому читаємо: «Твій суд о «Une page d'amour» зовсім східний з моїм. Читаю власне в польськiм переводi i дивуюся, чи се той сам Золя, що так чудно описав абата Муре та Ежена Ругона? Приходжу до переконання, що він, неборака, заки напише всіх 20 томів про тих варіятів, то й сам візьме та й зваріює. «L'Assommoir» переводи; є надія, що з початком слiдуючого року почнем друкувати Золя, i то нараз кілька куснів» (Франко 1976-1986: 102). Йдеться про «Дрібну бібліотеку» – видання, що його здійснювали І.Франко, М.Павлик і І.Белей протягом 1878-1880 рр. Виходили переважно перекладні твори художньої і науково-популярної літератури. Саме там друкувалася ця повість у перекладі О.Рошкевич під назвою «Довбня».

Видавець і перекладачі працювали одночасно над кількома романами Е.Золя. 20.09.1878 р. І.Франко інформував Ольгу, що готує до друку другий том циклу (тобто «Здобич»), але 13.03.1879 року просив «взятися до « L'Assommoir», котру мали навесну зачинати «друкувати наперекір нашим українцям і поліції» (Франко 1976-1986: 166). Для збору коштів він розіслав листи до Києва й Одеси («чи не дали б дещо»). У ситуації браку коштів, відвертого і прихованого спротиву тих, від кого залежала видавнича справа, рішення про черговість друку перекладних книжок виважувалося колективно і всебічно. 1 квітня 1879 року Франко писав до перекладачки: «Жаль, що-с не прислала «L'Assommoir» першої частки. Я писав тобі, що тут рішено друкувати по святах іменно «L'Assommoir», яко найзнатнішу повість Золя, а крім того, взяту з робітничого життя. Він постійно квапив перекладачку, через пару днів нагадував: «На «L'Assommoir» жду з великим натягненням (mit grosser Spannung)» (Франко 1976-1986: 174). Закоханий видавець і редактор заохочував перекладачку до фольклористичної і творчої літературної роботи, у цих порадах з'являвся Золя – практика дуже повчальна: «Тут тільки щоби охота і пильність та старанність, то мож дійти до значної висоти, не потребуючи при тім бути ані генієм, ані навіть великим талантом [...] Всякий

образ, який тобі насунеться, старайся якнайвірніше схопити на папір і такі уривочки поки що складай до купи [...] Колись, як достаточо випробуєш своїх сил в таких кусничках і проясниш свій погляд на цілість життя і на глибше значення фактів, то і прийде така хвиля, коли якийсь незвичайний факт поразить фантазію, і більша цілість немов сама собою зложиться з призбираного матеріалу. Таким способом працюють всі знатні реалісти, особливо Доде і Золя...» (Франко 1976-1986: 175).

Подібні питання обговорював І. Франко і в листуванні з М. Павликом. Зокрема, 30.07.1879 р. у нього вийшла ціла компаративістична студія, а не лист: він оригінально порівнював російських і французьких реалістів, спробував на цьому тлі визначити своєрідність свого письма (відоме «я зовсім не хочу творити майстерверків, не дбаю о викінчення форми і т.д. не тому, що се само собою не хороша річ, але тому, що натепер головне діло в нас сама думка...»). Протиставляючи Г. Флобера й Е. Золя, І. Франко там твердив: «Я держусь методи Золя, котрий пише і не перечеркує, але пише аж тоді, коли фраза вповні зложиться в його голові» (Франко 1976-1986: 199-200).

Цікавим у перспективі розгляду структури критичного дискурсу є той факт, що Франко задумався над питанням про відношення критичної інтерпретації твору до його оригіналу і про значення власного читацького досвіду в обговоренні подібних питань. Нагодою для роздумів на цю тему була стаття Д. Писарева «Реалісти». Франко признавався, що особисто не багато читав статей російського критика, а те, що читав, йому подобалося. Тому для того, щоб висловитись про можливість перекладу статті Д. Писарева, він мусив би її спершу прочитати і порівняти з власним враженням про роман І.С. Тургенєва. Логіка І. Франка переконлива: «Реалістів я не читав і для того хтів прочитати, бо чув, що стаття хороша і важна. «Отцы и дети» читав і бачу, що се бляга та брехня, але що з того? Я думаю, що Д. Писарев мусив сочинити собі Базарова не такого, якого сочинив Тургенєв, так само як Белінський сочинив собі Пушкіна» (Франко 1976-1986, с. 200). У зв'язку з таким припущенням зрозуміле

запитання Франка до М. Павлика, як йому «подобався перевід «Довбні»? Адресант повідомляв адресата: «Тут на «Довбню» верещать (молодий Наумович дуже кричав), але при тім купують – досі розійшлося звищ 150 прим., хоч і ціна 20 крейцарів. Верхратський читав і злився за деякі слова: валька, срожитися, хоч і признав, що вони уживаються в Стрийських горах. Панна Ольга кінчить уже перевод IV кусника і восхищається Гонкуровою «Жерміні Лясерте», котру я післав їй по-французьки» (Франко 1976-1986: 201).

4.3. Епістолярні вияви Франкової рецепції творчості Е. Золя

Епістолярні вияви Франкової рецепції творчості Е. Золя чергувалися з публічними літературно-критичними виступами початкуючого критика. В міру входження в матеріал І. Франко друкував інформативні статті для зацікавлення читачів і видавничої реклами. Таке призначення мала публікація 1877 року в журналі «Друг» про роман Е. Золя «L'Assommoir» (Франко 1976-1986, с. 48-49) і стаття польською мовою «Еміль Золя і його твори», що з'явилася у львівському журналі «Tydzien literacki, artystyczny, naukowy i społeczny» («Тиждень літературний, мистецький, науковий і громадський») 1878 року. Інформативно-рекламна націленість обох публікацій акцентована вже початковими фразами. У першому випадку читаємо: «З початком цього року вийшла в Парижі осібною книжкою (перш печаталась у журналах) нова повість Е. Золя «L'Assommoir», котра в французькім літературнім світі наробила стільки шуму і крику, як рідко котра повість перед нею» (Франко 1976-1986: 48). У другому – зачин звучав так: «Читачі «Tygodnia» напевне зацікавляться деякими подробицями про життя і творчість автора, найновішу повість якого редакція має намір подати в перекладі» (Франко 1976-1986: 96). В обох різних за жанром і обсягом висловлюваннях-дискурсах І. Франка йшлося про задум і структуру циклу романів, про те, скільки вже вийшло і як вони

були сприйняті публікою, про тиражі кожного. Автор, як типовий хронікер, спирався не тільки на власні судження, а й на чутки, говорив про критичні баталії, з яких Е. Золя виходив переможцем спочатку в Росії, а потім і на батьківщині. У першому повідомленні містилося і гіперболічне судження сенсаційного характеру, яке не могло впливати з власного досвіду І. Франка, бо тоді Е. Золя закінчив роботу тільки над шостим романом. Проте молодий Франко в студентському журналі писав: «Ругон-Маккари належить уважати за одну з найграндіозніших прояв літератури нашого віку, не лиш задля особливого способу будувати поетичну композицію на чисто научній заснові, але й задля безпримірного об'єктивізму, з яким автор представляє своїх героїв» (Франко 1976-1986: 49).

І в першому, і в другому друкованому виступі І. Франка помітне ознайомлення критика з маніфестами, деклараціями самого Е. Золя, хоча тоді ще стаття «Експериментальний роман» не була оприлюднена. Зате друга стаття свідчила, що І. Франко уже добре знав біографію Е. Золя, його ранні твори, суперечливі відгуки преси про опубліковані 8 романів, наголошував на полемічному запалі Золя-публіциста і критика, виділяв його «прагнення йти наперекір пануючим смакам».

У статті «Еміль Золя і його твори» І. Франко виявив небуденну здатність до синтезування різноспрямованих поглядів і розвинутий художній смак, на основі якого з потоку текстів він відбирав найживучіші. Головною прикметою всіх творів Е. Золя І. Франко тоді вважав «точність в описах до найдрібніших деталей і правду психологічного аналізу» (Франко 1976-1986: 100).

Аналітико-синтезуючі схильності Франка-читача і критика виявилися в тому, що він з перших виступів про твори Золя почав звертати увагу на непереконливість деяких ідей романіста, які він відчитував у проблематиці окремих творів або в певних їх групах. Ця тенденція вже виразно виступає у вступному слові до українського перекладу «L'Assommoir» під назвою «Довбня» (1879). Франкове спостереження в ньому звучало афористично: «Талант аналітичний у нього дуже великий, але в синтезі,

узагальненнях і виводах він не такий сильний» (Франко 1976-1986: 104).

Четвертий виступ І.Франка в пресі з приводу творчості Е. Золя («Світ», 1881) свідчить про модель у сприйманні українським реципієнтом «правдивого типу робітника XIX віку (І. Франко) в духовній сфері. Еміль Золя – тип «тої залізної, невтомимої сили, котра стиха а невпинно працює над тим, щоб раз сказати перестарілому світові своє нове слово ділом, а доки сього не мож – протестує» (Франко 1976-1986: 114). І. Франко прочитав усі 20 романів, у новому, першому в Україні журналі «Літературно-науковий вісник» з'явилася його монографічна стаття «Еміль Золя, його життя і писання» як зразок літературно-критичного дискурсу в повній структурі (Франко 1976-1986: 275-307).

Рецензія спирається на три компоненти дискурсивного предмета освоєння: людина, її життєдіяльність, творчість. 1881 року І. Франко заголовком статті наголошував на двох елементах, бо знав тільки частину творчості – 9 романів із запланованих 20, про які Е. Золя постійно нагадував. Але і на доступному українському оглядачеві матеріалі він чітко формулює центральний концепт свого дискурсу: «Хоть «Історія Ругонів» ще далеко не скінчена, то прецінь її автор тепер уже стоїть безперечно в першій ряді французьких повістярів. Він там признаний голова нової «натуралістичної» школи, він перший старається не тільки в повістях вказати взірці нової методи, але і в критичних статтях прояснити її, звести в одну цілість, поставити повістярство на чисто науковім ґрунті» (Франко 1976-1986: 113). Автор поки що констатує факт – місце Золя в літературному житті Франції, його наміри і намагання висловити їх одночасно романами і критично-публіцистичними статтями. І. Франко поки що дистанціюється від переданої інформації, її оцінювання, а відтак переходить до формулювання власного погляду та його аргументації. Розгортаючи свій дискурс, критик сигналізує читачам про зміну суб'єкта судження: «І справді, щодо методу будування повісті на самім фактичнім матеріалі, на психологічних та патологічних студіях, щодо живості та

випуклості представлення всякої речі, Золя і деякі другі «натуралісти» (брати Гонкури) стоять вище від усіх повістярів, яких ми знаємо» (Франко 1976-1986: 113). Автор дбає про точне окреслення предмету думки: рангуючи повістярів, нагадує, що йдеться про тих, яких знає: виділяє в методі «будування повісті» фактичні студії і пластичність зображення. Семантично значимі і лапки, в які І. Франко бере слово «натуралісти». Вони також сигналізують читачам про те, що він уже проблематизує і дане вербальне визначення. Сумнів і логіку розгортання сумніву І. Франко передає з допомогою аналогії, образним висловом: «Кожна їх повість – се немов цілий світ фактів і спостережень; так і здається, що писатель якимсь дивним способом вирвав карту з життя першого-ліпшого стрічного чоловіка, освітив її по-своєму і подає нам живу, трепечучу, з тілом і кров'ю». Образний компонент у критичному дискурсі далі узагальнюється, «просвічується» понятійним мисленням. Іван Франко розмірковує так, що, по суті, переглядає тезу Золя про ідентичність романістики і науки та своє твердження з 1878 року про «науковий реалізм». Ось це далекосяжне міркування-висновок: «Дальше реалізм в представленні не може вже йти, а як піде далі, то перейде границі людської симпатії, перейде тую границю, поза котру діло штуки не сягає або, сягнувши, перестає бути ділом штуки, а стає або протоколом, або розправою науковою» (Франко 1976-1986). Мислитель, який розбивав будь-які догми, відразу застерігся від абсолютизації свого міркування, зазначивши, що це не значить, начебто «французькі натуралісти» довели повість до посліднього можливого ступня розвитку». Та й питання те, на думку Франка, «надто широке і надто важне, щоб мож його розібрати кількома словами», тому виходить поза межі життєпису Е. Золя.

Отже, у зміст рецептивної «парадигми» І. Франка, яка почала окреслюватися на початок 80-х рр. ХІХ ст., входили: а) інформація про місце письменника в літературному житті і ступінь його популярності; б) інформація про тиражі і переклади його творів; в) характеристика тематики і проблематики творчості із стислим

Драгоманов. – Р.Б.) в своєму дописі звернув увагу галицької молодіжі і всієї читаючої громади на нього і на цілу новішу реалістичну школу» (Франко 1976-1986: 109).

Так заінтригувавши адресата, автор безпосередньо звертався до передплатників нового журналу «Світ» («То ж думаємо, що наші читачі раді будуть пізнати життя і вдачу того славного писателя») і переходив до викладу біографії Е. Золя й аналізу його творчості, про що вже йшлося.

Франкова рецепція діяльності і творчості Е. Золя опосередковувалася не тільки російським контекстом, актуалізованим в 70-80-х роках Драгомановим, а й польським.

Інтенсивно працюючи в багатьох напрямках, виносячи задум писати просторішу історію української літератури, Франко немовби на якийсь час втрачає з поля зору автора «Ругон-Маккарів» і не відреагував відразу на появу роману «Жерміналь». Проте він міг прочитати в «Prawdzie» статтю Ед. Пшевуського «Germinal», під якою стояла дата 2 березня 1885 р., з чисто хронікерсько-репортерським початком: «Власне сьогодні вийшло книжкове видання «Жерміналь» Золя, твору, що лише кілька днів тому закінчив друкуватися в «Жіль Блазі» (Przewoski 1959: 256).

Типологічні перегуки оцінок Е. Пшевуського та І. Франка очевидні. Невдовзі вони підтвердилися побіжними і розгорнутими міркуваннями І. Франка з приводу як цього роману, так і еволюції творчості французького натураліста.

Через кілька років І. Франко відкине і поняття «школи» Е. Золя, наразі він вдається до аналогії з малярством (П. Сезанн і Е. Мане були друзями Е. Золя), до здобутків психології (явище інтуїції), щоб ще раз повторити вихідну для аналізу роману «Земля» тезу, що «невмирущою заслугою» Еміля Золя є «справді геніальне втілення» єдності людини і середовища.

І І. Франко не переставав стежити за творчістю Е. Золя. Серед згадуваних «взірців творів» він називав ті чи інші його романи, а найчастіше «Жерміналь» і «Земля». У цій ситуації він ще раз звернувся до творчості французького романіста. Був це знаменитий 1898 рік – рік столітнього ювілею нової української

літератури і 25-річної діяльності І. Франка, рік надзвичайної його продуктивності. У листі до М. Грушевського від 8 серпня 1898 року він повідомляє, що «лагодить Золя для 8-9 книги» (ЛНВ), говорить про трактат «Із секретів поетичної творчості» як готовий («мені все одно, коли їх друкувати»). А в листі до А. Кримського від 26.08 того ж року, відповідаючи на питання адресата про власну творчість і можливі впливи на неї, згадував улюбленого Е. Золя і то на першому місці. «Щодо літературної кар'єри, – признається Франко, – то головним моїм взірцем був Золя, потрохи Діккенс, Брет-Гарт, Марк Твен і Щедрін. Зрештою я шукав собі сам дороги, пробував різних тонів і різних манер, дивлячись на одно, щоб зміст був свій, щоб душа твору була частиною моєї душі» (Франко 1976-1986: 115).

Публікація «Еміль Золя, його життя і писання» – це не розширення попередньої статті «Еміль Золя. Життєпис», а цілком нова стаття, яка зафіксувала іншу якість рецепції особистості та творчості Е. Золя, вищий ступінь проникнення в художній світ письменника. Нова якість рецепції І. Франком доробку Е. Золя зумовлена не тільки іншою призмою, багатшим досвідом реципієнта, про що йшлося вище, а й наявністю ретроспекції в сприйманні критика.

Захоплення І. Франка, при всьому його критицизмі, творчістю Еміля Золя виявлялося ще не раз. Він відредагував по-французьки телеграму його дружині з приводу смерті «великого письменника і прекрасного громадянина, невтомного викривача несправедливості, друга правди» (Франко 1976-1986: 440), написав передмову до першого українського перекладу роману «Жерміналь» (1904), коротку рецензію на це видання (1905).

Особлива роль Івана Франка в популяризації імені Еміля Золя, поширенні в Україні ідей, досвіду, творів французького митця виявилася в тому, що при його найактивнішій участі українські читачі отримали переклади двох романів – «Пастка» і «Жерміналь». Перший знаменував початкову фазу рецепції Золя в Україні, коли утверджувався реалізм, а другий, супроводжуваний проникливими статтями Франка, хоч із запізненням, але з'явився тоді, коли українська література значно розширила естетичні

горизонти своїх реципієнтів, які могли сприйняти множинність смислів «славної повісті», повновартісний літературно-критичний дискурс. Як засвідчує статистика тиражів цього роману у Франції, а також його літературне життя в Україні, Франко мав добрий смак і дар передчуття. Кажучи його словами, один з «наймогутніших творів нової літератури», роман «Жерміналь» понад 100 років «потрясає мільйони сердець».

Так був заданий «дискурс» з приводу роману «Жерміналь», який досі триває в соціологічному літературознавстві: це твір розвінчування, викриття буржуазії й утвердження віри в пролетарську революцію («соціалістичний роман») чи «роман попередження» і проповіді класового миру.

Послання письменника-натураліста з кінця ХІХ століття до своїх нащадків було не натуралістичним. Закінчення роману «Жерміналь», його образно закодована семантика були вербалізовані прямою мовою публіцистики: «Я звертаюсь до всіх, хто працює: прочитайте цю книгу, і коли подасте голос, закликаючи до співчуття й справедливості, – моя місія буде виконана. Так, крик співчуття, крик справедливості, я не хочу більше. Якщо земля продовжуватиме трястися, якщо завтра катастрофи, про які я сповіщав, затьмарять світ, отже, мене не почули» (Золя 1963 – 1966: 571).

4.4. Плюралістична методологія розгляду цього твору «Жерміналь» Е. Золя в сучасній Франції та Україні

Дискурсивна практика існує в живих комунікативних процесах освоєння – руйнування – створення – перетворення традицій, норм, концептів, які завжди відбуваються в конкретних соціокультурних ситуаціях. Маючи на увазі співвіднесені історичні факти, котрі відбувалися діахронно в різноетнічних культурах (зокрема, такі, як Е. Золя – «ламав» усталені смаки і вперто завойовував популярність, як динаміка літературної рецепції та історично-літературної інтерпретації його роману «Жерміналь» у Франції та в Україні за різних соціокультурних умов), можемо з достатньою підставою твердити, що основною

інтелектуально-духовною операцією освоєння твору словесного мистецтва є відтворення/породження його смислу.

А «смысл» – наголошує Т. Гундорова, – як інтерпретативна можливість, як потенційна комбінація понять, думок, – формулюється через дискурс, тобто спосіб висловлювання, що характеризується взаємодією між окремим словом і цілим текстом, між індивідуальним мовленням і його контекстуальними значеннями, переводить семіотично-нарративні структури в дискурсивні – між смислом і письмом, знанням і вираженням, між текстом і ритмічно-біологічними матрицями, що його породжують» (Гундорова 1997: 22).

Взаємодія таких різноманітних за суттю і походженням факторів, що зумовлюють, визначають розгортання і презентацію-вербалізацію літературно-критичного дискурсу (ЛКД), не може бути стабільною й одноплослинною. Структура такого дискурсу ієрархізована за вертикаллю, хронотопна за горизонталлю, ідеально-матеріалізована за онтологією, семантично-семіотична за способом презентації.

Вертикальний вимір ЛКД охоплює концепти, архетипи, ціннісні орієнтації, дескриптивно-описові компоненти, номінативні (мовно-текстуальні) засоби.

Горизонтальний вимір ЛКД в писемному варіанті охоплює текстовий візуальний простір від початку до кінця, а в усному варіанті – часову тривалість і зміну, чергування висловлювань, які промовляються, артикулюються в даний час говоріння, мовленнєвої діяльності.

Онтологічний вимір ЛКД враховує його зародження в уяві (мовомисленні) критика і процес його матеріалізації засобами письма.

Семіотично-семантичний вимір ЛКД охоплює кодово-інтерпретаційні процедури адресанта й адресата, які спілкуються з приводу літературно-художнього твору чи художньо-мистецького явища (норми, канону, стильової тенденції, історико-літературного процесу, напряму).

За названими параметрами (вони не вичерпані) можна простежувати типи ЛКД саме як способи висловлювання про мистецькі явища, зважаючи на дискурсивні практики, прийняті в

суспільстві (цензура, добір редакторів, статус засобів масової інформації, винагорода журналістів і т.д.).

Розглядаючи різні типи дискурсів з перспективи постмодернізму, який «обіцяє найбільш лояльну, не авангардистську, а «екологічну» форму аналізу національної культури», Т. Гундорова припускає, що «саме постмодернізм як тип свідомості, буде мати змогу осмислити множинність національно-культурної традиції» (Гундорова 1997: 55). Постмодерністська критика культури, яка тепер домінує в світі, може стати «цікавою й важливою ланкою культурного самоусвідомлення в Україні – вважає авторка – оскільки вона, в принципі, спрямована на широку культурну гру, діалог різних символів і знаків, включаючи передмодерні, на зміщення абсолютного права якого б то не було закону чи канону (Гундорова 1997: 69).

Досліджуючи проблему літературної рецепції роману «Жерміналь», переконуємося що утвердилася плюралістична методологія розгляду цього твору в сучасній Франції.

Кожен композиційно завершений літературно-художній твір справедливо вважається тепер своєрідною метафорою. Виходячи з цього, Р. Барт обстоював множинність смислів подібних творів і в цьому зв'язку своєрідно тлумачив літературну критику як дискурс, відрізняючи її від читання-сприймання тексту і від філології як науки.

«Будь-яка критика становить собою акт глибокого, так би мовити, профільованого прочитання, вона розкриває певну осмисленість твору і в цьому аспекті справді розшифровує його, будучи засобом інтерпретації» (Барт 1987: 382).

І все-таки Р. Барт наполягав на варіативності критичних дискурсів по відношенню до твору, бо «вичитаний» з твору «смысл», образ твору не може бути «остаточною істиною».

«Критика, – вважав він, – це не переклад, а парафраза. Вона не може претендувати на розкриття глибинної «сутності» твору, бо цією суттю є не що інше, як сам суб'єкт; іншими словами – втілена відсутність; будь-яка метафора – це бездонний знак, а символічний процес у всій його невичерпності вказує власне на таку віддаленість позначуваного: критикові не вдається звести

метафору твору до певного однозначного смислу, він може лише продовжити смисли...» (Барт 1987: 382).

Відмінність літературно-критичного дискурсу від літературної рецепції за сучасних умов (читання-сприймання) пов'язана саме з письмом (писанням).

Р. Барт переконаний, що жодна людина в світі нічого не знає про той смисл, який виникає в читача у процесі читання, не знає, як читач «розмовляє» з книгою. І, навпаки, яким би невпевненим був критик, він мусить для публічного висловлювання «вдатися до власне письма в усій його повноті – в його стверджувальній функції», бо критик не може «ухилитися від того інституційного акту, який лежить в основі будь-якого письма» (Барт 1987: 386).

Щоби зрозуміти взаємозв'язок читання як рецепції і критики як дискурсу, яка постійно долає розриви, зміщення і переміщення в розвитку культури і функціонуванні літературного життя, треба вийти у сферу письма, тобто писання та оприлюднення літературно-критичних текстів, які відповідають закономірностям риторики і поезики, естетичної комунікації. Мала рацію В. Бурбело, наголосивши, що «визначальною типологічною ознакою дискурсу є його комунікативний модус» (Бурбело 1999: 29).

Спостереження Л. П'ясти над семантикою «науково-публіцистичного дискурсу» (П'яста 1998) стосуються власне літературно-критичного дискурсу, особливо в його рецептивному аспекті.

Літературно-критичний дискурс (ЛКД) – мовленнєва мовна функціонально-сміслова єдність, яку спричинюють концепти естетичної цінності, оригінальності художнього світу, властиві певній соціокультурній ситуації.

Звичайно, літературно-критичний дискурс як тип висловлювання в комунікативній ситуації насамперед має конотативну «приписку» і співвідноситься з відносно самостійною сферою творчої діяльності – з літературно-художньою критикою. Але як умомислення і текстова-знакова система літературно-критичний дискурс має свою синтактику, семантику і прагматику. Саме її ми продемонстрували аналізуючи проблему літературної рецепції роману «Жерміналь» Е. Золя.

Літературно-критичний дискурс у своїй структурі поєднує в різному співвідношенні рецептивно-чуттєвий (інтуїтивно-сенсуалістичний, емоційно-образний) і раціоналістично-вивідний (логічний, абстраговано-узагальнений) рівні.

Саме вони утримують літературну критику в статусі відносно самостійного виду творчості, а літературно-критичний дискурс – у межах окремого типу дискурсивної практики.

Пермякова О. Г.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

РОЗДІЛ 5

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСИМОЛОГІЇ ТА ПРАКТИКА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ УЧНІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ШКОЛІ

5.1. Історія дослідження оцінювання знань у Франції

У Франції дослідженням проблеми оцінювання знань учнів та проведенню моніторингу якості знань в навчальних закладах приділяється значна увага. Питання вимірювання знань учнів знайшли відображення в працях педагогів – дослідників Ф. Мерьо, А. Буске, І. Аберно, П. Жувансо, Ф. Перрену та ін.

Французькі науковці та дослідники А. Валлон, Р. Галь, А. Легран, А. Леон, А. П'єрон, М. Решлен, Ж. Левассер, Ж. Мейєр, Ж.-П. Каверні та Ж. Нуазе та ін. вважаються визнаними розробниками концептуальних і практичних засад оцінювання успішності учнів.

Вчені визнають, що існують різні типи оцінювання знань учнів, вибір яких визначається згідно поставлених завдань і моменту. Науковці стверджують, що оцінювання не має сенсу, якщо воно не визначено освітніми програмами, до того ж як зазначає Мішель Барлов «мета існує лише тоді, коли вона чітко визначена та визначено те, що треба оцінити» (Barlow 1994:1).

Оцінювання передбачає за допомогою наукових засобів визначення результатів педагогічної діяльності. Акцентуючи увагу на сутності оцінювання, варто зауважити, що оцінювання відрізняється від контролю тим, що воно не розглядає результат по відношенню до встановлених норм, а визначає (встановлює) середнє статистичне значення (оцінку) та розбіжності в залежності від накреслених завдань (Dictionnaire de pédagogie 2004: 126).

За визначенням французького педагогічного словника оцінювати – «це винести правильне судження на результат дії. Оцінювання за своєю природою є нормативним» (Dictionnaire de pédagogie 2004: 126). Підтвердженням цього є проведення оцінювання знань учнів на основі розроблених державних стандартів.

Аналіз наукових джерел свідчить (Les acquis des élèves, pierre de touche de la valeur de l'école? 2005), що запровадження оцінювання в школах Франції тісно пов'язано з іменами науковців-практиків К. Сейбель, Ж.-П. Буазівон та К. Тело.

У наукових доробках французьких вчених Ж. Ардуано, Ж. Берже, Ж. Мейєра (J. Ardoino, G. Berger, G. Meyer) цьому питанню відведено особливу увагу. Автори розрізняють поняття «оцінювання» і «контроль» залежно від мети і функцій (Meyer 1995: 25).

За їх твердженням, оцінювання направлене не лише на визначення ціни і значимості; воно є відображенням сутності освітнього процесу, є невід'ємною складовою процесу формування знань, водночас оцінювання постійно підтримує цей процес. Контроль носить монореферентний характер, він виявляє наскільки дійсність того, що перевіряється співпадає з встановленими нормами, тобто встановлює відповідність між реальним результатом і нормами. Контроль виступає як кінцевий (підсумковий) проект, оцінювання – навпаки, є безкінечним процесом. Контролювати – перевірити і виміряти розбіжності і варіації відхилення між тим, що заплановано (еталон) і тим, що є в дійсності. Оцінювати – продукувати, будувати, створювати те, що перевіряється. Отже, як бачимо, науковці розглядають оцінювання як складову процесу вироблення знань (Meyer 1995: 25).

Зауважимо, що у Франції існує окрема галузь педагогічної науки – досимологія («docimologie») – наука про контроль знань, оцінку, оцінювання успішності учнів (Dictionnaire de pédagogie 2004: 82), перші паростки її формування відносяться на початок ХХ століття. Термін «досимологія» має грецьке походження

(«*dokimé*», означає «іспит», «*logos*» – «наука») і історично пов'язаний з першими спробами вивчення питання виставлення шкільних оцінок.

У двадцятих роках минулого століття об'єктом вивчення для психологів Франції, Сполучених Штатів та Англії стала традиційна система оцінки знань учнів. У 1931 році корпорація Carnegie проводить міжнародне дослідження «Концепції, методи, техніка, педагогічне і соціальне значення іспитів та конкурсів». У Франції такі дослідження набули широкого масштабу у 1956 році під керівництвом А. П'єрона та М. Рошлена (*Henri Piéron et Maurice Reuchlin*), в результаті чого з'явилася велика кількість публікацій, зокрема в Бюлетені національного інституту професійної орієнтації (*l'INOP*) (*Les acquis des élèves, pierre de touche de la valeur de l'école?* 2005: 10). Подальші дослідження у цьому напрямку стали підґрунтям виникнення нової течії в педагогіці, яку було запропоновано А. П'єроном виділити як окрему галузь педагогічної науки – «досимологія» (*Les acquis des élèves, pierre de touche de la valeur de l'école?* 2005: 10).

Проблема перевірки і оцінки знань є багатогранною, її вивчали дослідники О. Веслен, Ж. Веслен (*Veslin 1992*), Ж. Кардіне (*Cardinet 1986*), Ф. Перрену (*Perrenoud 1986*), Ж. Мейєр (*Meyer 1995*) та ін. у самих різноманітних аспектах.

Науковці відмічають, що в основі досимологічних досліджень лежить, насамперед, статистичний підхід при виставленні оцінки за письмову роботу, винесенні судження про учня, оцінюванні його навчальної діяльності (*Merle 1998*).

Перші досимологічні дослідження, що проводилися А. Лож'є (*H. Laugier*) і Д. Вайнбергом (*D. Weinberg*) були присвячені вивченню питання виставлення оцінок і відносяться до 1936 року. Головним завданням цих досліджень було довести те, що шкільна оцінка не завжди може бути об'єктивною, що при виставленні оцінок мають місце неточності (помилки).

Наукові дослідження, започатковані французьким науковцем А. П'єроном (*H. Piéron*), були присвячені вивченню питання оцінювання учнівської діяльності, зокрема шкільної оцінки, її

об'єктивності та надійності, що і як послугувало підґрунтям для виникнення науки досимологія. У своїх наукових доробках французький науковець А. П'єрон дотримувався думки, що надійність та об'єктивність оцінки учнівської діяльності може бути забезпечена лише при умові, якщо письмова робота учня буде перевірятися не одним, а декількома вчителями, при цьому кількість перевіряючих залежить від дисципліни. Так за ствердженнями автора, згідно з його спостереженнями, об'єктивна оцінка за письмову роботу з французької мови була виставлена лише у результаті чисельних перевірок (78 вчителів перевіряли одну роботу) (Dictionnaire de pédagogie 2004).

5.2. Сучасні дослідження французьких науковців у галузі досимології

Досимологічні дослідження тривають у Франції вже більше як півстоліття. Наука досимологія вивчає не лише особливості проведення оцінювання, його форми, види оцінювання учнівської роботи, а також досліджує та виокремлює фактори, які впливають на оцінку. Серед таких факторів особливе місце належить «гало ефекту» («ефект ореолу»), який полягає у виявленні початкового судження про роботу учня (позитивне чи негативне) і яке підсилюється в залежності від того, що очікує вчитель («ефект Пігмаліона»): з самого початку виносяться позитивні відгуки про роботу учня, вчитель передбачає гарні результати і це впливає на остаточне судження про учня, його роботу (Dictionnaire de pédagogie 2004: 83).

Науковці (M. Marchand, Ph. Perrenoud) зазначають, що у навчанні при вимірюванні знань завжди наявні неточності і визнають, що досить складно винести правильно судження про рівень учнівських знань. Кожен вчитель має свій власний досвід оцінювання та керується своїми критеріями виставлення оцінки, але в будь-якому випадку обов'язковим є дотримування вимог, що висвітлені в сучасних працях з досимології, і що є основною вимогою при розгляді питання шкільної успішності (Dictionnaire

de pédagogie 2004: 83; Marchand 1996: 309; Perrenoud 1998).

Досимологічні дослідження підтверджують, що насправді не існує реальних об'єктивних підходів (прийомів) щодо оцінювання результатів роботи учня, оскільки вчителю досить складно розмежувати і визначити за психологічним станом учня те, що учень знав раніше до даного моменту і те, що він щойно засвоїв (Dictionnaire de pédagogie 2004: 83).

Аналіз французької наукової літератури з галузі досимології дає підстави стверджувати, що ряд науковців, зокрема А. П'єрон (H. Piéron), Р. Розенталь (P. Rosenthal), Ж. Нуазе (J. Noizet), Ж.-П. Каверні (J.-P. Caverni), Л. Якобсон (L. Jacobson), Ф. Меріо (Ph. Meirieu), К. Тело (C. Thélot) дотримуються однакових поглядів щодо проведення оцінювання результатів учнівської роботи і переконані в тому, що при проведенні оцінювання особливо необхідно дотримуватися лише статистичних підрахунків, які є точними і вказують на абсолютну відповідність реальному стану (Dictionnaire de pédagogie 2004: 83).

Отже, у результаті досимологічних досліджень встановлено, що виставлення об'єктивної оцінки при проведенні оцінювання знань учнів можливе лише в тому випадку, якщо відбувається статистична обробка показників успішності. Науковці наголошують, що число кількісних показників результативності учнівської успішності повинно обов'язково бути доповнено якісними характеристиками (аналізом) результатів (Dictionnaire de pédagogie 2004: 83).

Питання оцінювання знань учнів займають важливе місце у теорії і практиці французьких науковців. Варто зазначити, що в останні 30 років ХХ ст. у Франції було проведено цілий ряд досліджень з оцінювання знань учнів, розроблено ряд теорій, які пояснювали сутність оцінювання (Ж. Левассер, Ф. Перрену, Ж. Мейєр та ін.), форми і методи його проведення (Ж. Де Ландшере, Ж.-П. Каверні та Ж. Нуазе та ін.). Велика кількість теоретичних розробок присвячених питанням оцінки навчальних досягнень учнів (М. Барлов, Ж. Кардіне, М. Дюру-Белла, Ш. Аджі, П. Мерле) відноситься саме на кінець минулого століття. У працях

науковців висвітлені основні завдання з проведення оцінювання знань учнів, сформульовані вимоги до якості знань учнів, до їх оцінювання, розроблені методи контролю учнівської успішності, види обліку знань у традиційній системі навчання.

Численні праці французьких дослідників Ж. Мейера, Ж. Нуазе, Ж. Вогле, Ф. Маршана та ін. присвячені окремим питанням оцінювання шкільної успішності, в яких зокрема висвітлюються види, форми і методи оцінювання, розкриваються концептуальні засади проведення оцінювання знань учнів у Франції. Зокрема, Ж. Мейер у своєму дослідженні «Оцінювати: для чого і як?» («*Evaluer: pourquoi? comment?*» – пер. авт.) розглядає найбільш актуальну проблему освіти, а саме, оцінювання знань учнів. Автор висвітлює історичне минуле, що пов'язане з виникненням оцінки, розкриває передумови, які сприяли її впровадженню, а також розглядає існуючі види оцінювання знань учнів: «нормативне» (normative) – сумативне, сертифікаційне і «формативне» (formative), вказує на відмінності, що існують між ними. Процес оцінювання знань учнів, на думку автора, є набагато складнішим ніж проста перевірка учнівських робіт чи то контроль за роботою учнів. За словами автора оцінювання – це систематичний процес, який полягає у визначенні вчителем ступені відповідності виявлених знань, умінь та навичок тому, що попередньо було заплановано, порівнянні отриманих результатів (на основі виставлених оцінок, зауважень, балів), а також аналізі виявлених розбіжностей в рівні знань учнів (Meyer 1995: 10).

Французький науковець Мішель Барлов у своїх дослідженнях висвітлює проблему оцінювання знань учнів з філософської точки зору і розглядає оцінювання знань, як комунікативний акт педагогічного процесу, в якому важливе місце відводиться психоаналізу. Завдяки психолого-педагогічним дослідженням Мішеля Барлова у вчителів-практиків формується новий погляд на проблему вимірювання рівня знань учнів. На думку вченого, лінгвістичний, психологічний та соціальний фактори відіграють вагомую роль у процесі вимірювання рівня знань учнів (Barlow 1992).

Оцінювання займає важливе місце серед функцій, які виконує вчитель. Якщо розглядати навчання як комунікативний акт, то необхідно встановити, як і наскільки те, що сказав вчитель сприйняв (зрозумів) учень. У результаті комунікативного процесу встановлюється наскільки учень готовий до засвоєння іншого рівня знань. Перед вивченням нового вчитель повинен визначити кількісний та якісний рівень знань учня. В цьому випадку мова йде про діагностичне оцінювання. Діагностичне оцінювання дає можливість виявити, встановити рівень знань, здібностей і відношення учнів до засвоєння нових знань (Evaluation. Le système éducatif public français. Document réalisé à l'attention des professeurs et CPE stagiaires de l'IUFM de l'académie de Créteil).

Важливим є те, що при діагностичному оцінюванні мова йде не лише про перевірку рівня знань учнів, яким вони володіють, а метою такого оцінювання є реальний стан справ цілого класу і відмінностей, які існують в знаннях учнів (Evaluation. Le système éducatif public français. Document réalisé à l'attention des professeurs et CPE stagiaires de l'IUFM de l'académie de Créteil). Праці Ф. Перрену присвячені питанням оцінювання учнівської успішності, в яких автор висвітлює зокрема проблему оцінювання знань у форматі формативного оцінювання та у контексті диференційного навчання, а також вказує на шляхи подолання розбіжностей у знаннях учнів, які виявляються при проведенні оцінювання. Автор наголошує, що оцінювання є основним інструментом при встановленні класифікації, яка є показником успішності або відставання учнів, і яка насамперед забезпечує орієнтацію, відбір при поступленні на вищий рівень навчання або слугує для сертифікації учнів. На переконання автора оцінювання перш за все направлене на подолання шкільної неуспішності, у чому і полягає його головне призначення. Науковець вважає, що «...оцінювання повинно слугувати учневі, а не системі. Оцінювання повинно бути зосереджено на учневі з тим, щоб допомагати йому в навчанні» (Perrenoud 1998: 6).

На думку вченого, постійне спостереження за навчальним

процесом, яке здійснюється через оцінювання, насамперед, має допомогти учневі в навчанні (Perrenoud 1998: 20).

За ствердженнями Ф. Перрену «оцінювання – це своєрідна селекція в освіті». Головна роль оцінювання, на переконання дослідника, зводиться до встановлення ієрархій на різних рівнях освітньої системи. Учні порівнюються між собою згідно результатів їх успішності, потім порівнюються класи, навчальні заклади з тим, щоб визначити кращих. Впродовж навчального року оцінювання повинно здійснюється у вигляді контрольних робіт, усного опитування, іспитів, що у подальшому знаходить своє відображення у заповненні учнівського досьє, а все це і створює маленькі ієрархії з відзначення кращих. Але, як зазначає Ф. Перрену жодна з цих ієрархій не є визначальною і лише накопичення цих видів приводить до остаточної (кінцевої) ієрархії. Оцінювання, яке проводиться впродовж навчального року, за ствердженням дослідників (Merle, 1996) виконує роль підготовки до іспиту (Perrenoud 1998: 20).

За спостереженнями дослідників 70-80-ті роки минулого століття відзначені як початок періоду трансформувань в освітніх системах, суть яких полягала в наданні навчальному процесу більшої індивідуалізації, новим підходам в оцінюванні шкільної успішності, хоча ще впродовж десятиліття при оцінюванні знань учнів у Франції дотримувалися логіки селекції (Perrenoud 1998: 15).

Ф. Перрену зазначає, що більшість освітніх систем висловлювались за відведення особливої ролі диференційній педагогіці (*pedagogie différenciée*), яка передбачала індивідуальний підхід в навчанні і оцінюванні здібностей учнів. За спостереженнями науковця головним протиріччям більшості освітніх систем виступало саме оцінювання, його форми і методи проведення. Численні дослідження у галузі оцінювання, на переконання дослідників, сприяли розумінню того, що неможливо покращити або змінити оцінювання без відповідних змін в дидактичній і шкільній системі (Perrenoud 1998: 7). Проте дискусійним залишалося питання ієрархії, відбору, які

супроводжували навчальний процес.

Науковці відмічають, що класифікація є необхідною складовою в навчальному процесі, зокрема коли це стосується процесу відбору, який передбачає використання «ієрархії цінностей». За ствердженнями науковців оціночні судження, які виносяться стосовно роботи учнів, закінчуються завжди тим чи іншим видом відбору, відсіву. Дослідники зауважують, що будь-яке судження (розуміємо як оцінювання, прим. авт.), що винесено про роботу (успіх, досягнення) або особистість є завжди формою відбору (Marchand 1996: 74; Merieu 1997: 171-180).

Проте, як зазначають прихильники класифікації учнів, класифікація також має багато недоліків та двозначний характер. «Бути 15-тим поміж 30-ти учнів третього класу – це дуже добре, щоб продовжувати своє навчання далі, але це не теж саме, що бути 15-тим серед 30-ти учнів при закінченні навчання в школі» (Marchand 1996: 74).

Науковці визнають, що рейтингова система оцінок може розвинути суперництво (змагання) серед учнів, яке принижує самих слабких та сприяє тому, що такі учні не вірять в свої сили, не здатні добре вчитися та втрачають інтерес до навчання. На думку дослідників (М. Маршан), іноді така класифікація може нашкодити й сильним учням, у яких постійно формується переоцінка своїх здібностей. З іншого боку, відмовляючись від класифікації, постає питання, чи не будуть тоді вчителі та батьки позбавлені можливості співвідносити та порівнювати оцінки одних учнів з іншими? І, навпаки, порівняння може бути шкідливим для інших учнів (Marchand 1996: 74).

Прихильники концепції ієрархії, відбору (Ф. Перрену, М. Маршан) стверджують, що класифікація (рейтинг) учнів є засобом вираження (показник) ієрархії (субординації), що є неминучою необхідністю у житті суспільства. Прихильники цієї концепції відмічають, що добре, коли учні у класифікації можуть реально бачити стимул та допомогу у навчанні (Marchand 1996: 24).

Проте, Ф. Перрену у своїх наукових працях наголошує, що

деякі дослідники, наприклад Уберман (Huberman, 1988) дотримуються думки, що оцінювання не повинно слугувати для утворення будь-яких ієрархій, а повинно визначати рівень знань кожного учня з тим, щоб допомогти йому прогресувати у напрямку накреслених завдань (Perrenoud 1986: 11).

На думку деяких науковців (Thélot 2000) оцінювання переслідує дві мети: відзвітуватися і допомогти прогресувати. Французький науковець розрізняє дві окремі функції оцінювання: *«зовнішня функція: зробити систему прозорою і підзвітною для тих, хто зацікавлений (будь-яких перевіряючих, місцевих громад, сімей, учнів, студентів, політиків та ін.), повинна викликати відповідні громадські обговорення, сприяти розвитку здорової конкуренції між підрозділами освіти; внутрішня функція: надання допомоги учням, щоб проаналізувати свої дії для того, щоб покращити свою роботу»* (Paig 2001).

Відомо, що в педагогічній діяльності при визначенні шляхів навчання, учень з своїми успіхами та труднощами займає головне місце. Отже, при проведенні оцінювання рівня знань учнів необхідно не лише встановлювати, а й враховувати ритм роботи кожного учня (Marchand 1996: 74).

Французький дослідник Шевалар (Chevalard, 1986) зазначав, що оцінювання виконує роль своєрідного регулятора у відносинах між вчителями, батьками, учнями і направлене на попередження неуспішності (Chevalard 1986: 31-59; Perrenoud 1998: 8).

На переконання науковців Меріо (Merieu), Девелай (Develay), Дюрана (Durrand), Маріамі (Mariami) школа, її діяльність, тенденції більше зосереджені на підготовці учнів до шкільних іспитів ніж до активного життя в суспільстві (Perrenoud 1998: 18).

На думку зарубіжних дослідників, похибкою було б використання вступних іспитів до закладів освіти вищого ступеня (університети, вищі школи), а також проведення іспитів при переході до наступного класу у закладах середньої освіти. Дослідники вважають, що іспити не можуть об'єктивно виявити рівень учня. Невелика кількість питань не дозволяє об'єктивно

перевірити все, що засвоїв учень; кожен вчитель має свою власну думку стосовно відповіді, свої методи і критерії; до того ж кількість і складність додаткових запитань залежать від вчителя, що впливає у значній мірі на загальний результат. Головним недоліком іспитів науковці вважають їх нездатність до прогнозу, тобто іспити не дають можливості передбачити подальший розвиток дитини, її досягнення, а лише визначають (контролюють) фактичні знання учнів на даний момент (Meyer 1995: 14). Прогнозування є більш важливим ніж результат, який може змінитися за досить короткий період [1, с. Полонский 1981: 9).

Однак дослідники Ж. Мейєр (G. Meyer), Ф. Меріо (Ph. Merieau) у своїх наукових доробках висловлюються за відновлення іспитів на окремих ступенях шкільного навчання (Merieau 1995: 185-186).

Зокрема Ф. Меріо пропонує впровадити випускні (по закінченню ліцею) іспити нового типу. На переконання науковця необхідно змінити норми оцінювання, встановити нові критерії визначення рівня компетентності учнів, які передбачають виявлення у учнів здатності до дій в складних ситуаціях, вміння приймати правильні рішення, а головне, творчих і особистих здібностей. За словами науковця, зміни в шкільному оцінюванні викличуть зміни всієї шкільної системи, що якнайкраще сприятиме (допоможе) вчителям добре навчати учнів. Іспити повинні перевіряти готовність учнів до життя в суспільстві (Merieau 1997: 186).

Аналіз літературних джерел засвідчив, що у Франції в кінці ХХ століття при визначенні рівня навченості школярів перевага надається насамперед компетентнісному підходу. Французькі теоретики, дослідники, педагоги вважають, що такий підхід щодо визначення рівня знань учнів, при присвоєнні дипломів та освітніх кваліфікацій, а також виявлення рівня підготовки учнівської молоді до її майбутнього життя у суспільстві кардинально змінює формування змісту шкільних знань (Gal 1961). При цьому середня школа повинна надавати знання ідей і фактів, необхідних для життя та діяльності за умов сучасної

культури (Naby 1963; Merieu 1997).

Отже, лише компетентності, як наголошують науковці та міжнародні експерти з проведення моніторингових досліджень успішності школярів, є головними показниками як навченості учнів, що встановлюється лише на основі загально визначених національних освітніх стандартів (Galbaud 2005: 23-25), так і у визначенні подальшого розвитку випускників шкіл, готовності молоді до самостійного життя й соціалізації в суспільстві.

До середини 50-х років минулого століття, як свідчить аналіз наукових джерел (Послтвейт Т. Невілл 2003; Dictionnaire de pédagogie 2004), оцінювання в Європі практично ніхто не проводив на масштабному рівні. Запровадження оцінювання в європейських країнах розпочалося з проведенням ґрунтовних освітніх реформ Послтвейт Т. Невілл 2003: 19; Dictionnaire de pédagogie 2004: 125).

У Франції оцінювання стало широко використовуватися у розвиваючій педагогіці, дошкільній та початковій освіті починаючи з 1970 року. Відтепер мова не йшла лише про оцінювання знань і навичок та відношення до навчання, постала необхідність у нових формах оцінювання згідно з визначеними завданнями і з використанням нових засобів. Поступово почали розрізняти оцінювання «нормативне» («*sommative*» – сумативне, підсумкове), яке спрямоване на результати учнівських груп згідно з виконаними програмами і оцінювання «формативне» («*formative*»), яке передбачає аналіз складних ситуацій, навчальних заходів і різноманітних освітніх процесів. Таке оцінювання направлене не лише на визначення рівня знань, а більше на досягнення поставленої мети; має постійний характер і є невід’ємною складовою в педагогічній практиці (Dictionnaire de pédagogie 2004: 126).

5.3. Основні положення щодо оцінювання знань учнів

Ми пропонуємо розгляд тих основних положень щодо оцінювання знань учнів та їх висвітлення на державному рівні, на

які наголошує Дирекція програмування та розвитку (DPD) Міністерства національної освіти Франції.

Постійне (тривале) оцінювання («évaluation continue») – оцінювання, що здійснюється впродовж усього періоду навчання. Весь навчальний курс розподілений на окремі чітко визначені розділи, після кожного з цих розділів проводиться письмовий контроль. Перевірка проводиться індивідуально або в групах. Метою такого контролю є виявлення рівня засвоєння матеріалу, що вивчався, а також прогалин в засвоєнні вивченого матеріалу та найбільш частих помилок, що допускають учні при виконанні тестових завдань оцінювання. Такий вид оцінювання має формативний характер, тобто є формативним оцінюванням.

Зрозуміло, що лише добре засвоєний матеріал дає можливість тим, хто навчається гармонійно розвиватися. Відставання учнів у навчанні є результатом того, що навчальний матеріал засвоєно недостатньо. Отже, тривале (постійне) оцінювання («évaluation continue») дає можливість не лише швидко виявити в чому полягають проблеми відставання учнів, а головне, сприяють попередженню накопичення цих прогалин в знаннях та відставання в цілому. Головне завдання правильного проведення такого оцінювання – це аналіз помилок учня з обов'язковим відображенням його послідовного розвитку в навчанні, аналіз та порівняння.

В освітній системі Франції існує три основних види оцінювання. Перед поданням характеристики цих видів оцінювання, зупинимось на деяких історичних моментах та теоріях виникнення концепцій оцінювання.

Уперше поняття формативне та нормативне оцінювання з'явилося у 1967 році у Сполучних Штатах Америки. М.Скрівен розробив концепцію підсумкового або сумарного оцінювання. Згідно з цією концепцією, підсумкове оцінювання направлене на виявлення тих змін, які відбулися в ході навчального процесу та відносно зовнішніх факторів. Головний акцент робився на те, що «кінцеве або підсумкове оцінювання складається з сукупної оцінки набутих змін в процесі навчання, є визначальною мірою і

ця оцінка повинна бути відповідною до навчального процесу» (Meyer 1995: 18).

М. Скрівен також вивів концепцію формативного або внутрішнього оцінювання. Згідно з якою, формативне оцінювання, повинно за своїм призначенням контролювати правильність вибраного вчителем шляху та перевіряти чи учень встигає на кожному етапі навчання, а також щоб виконання відповідних завдань супроводжувалось отриманням учнем проміжних числених оцінок (Meyer 1995: 27).

Формативне оцінювання проводиться в процесі навчання і спрямовано на сам навчальний процес. Метою тих, хто відповідає за направленість цього процесу, покращення та успішне завершення його є загальна оцінка змін, які відбулися під час цього навчального процесу. «Таке оцінювання складається з глобальної оцінки або з декількох окремих оцінок, які відображають зміни знань в процесі навчання і які виставлені тими, хто відповідає за проведення навчального процесу, покращує та спрямовує його та доводить до успішного завершення» (Meyer 1995: 27).

Починаючи з 1970 року, в колах західних педагогів – дослідників ведуться різноманітні, численні дослідження та розробки видів оцінювання. Зупинимось на концепції оцінювання Б. Блума, яка проаналізована Ж. Мейєром. Згідно його теорії, існують такі види оцінювання: формативне, нормативне та діагностичне. За цією концепцією, формативне оцінювання – це такий вид оцінювання, що підтримує урок. Такий вид оцінювання застосовується для того, щоб дати можливість учню попередити свої помилки та запобігти невдач перед тим, як він підійде до кумулятивного моменту. Формативне оцінювання дає повну інформацію, яка необхідна як для вчителя так і для самого учня, щоб вияснити чи досягнуті заплановані завдання і чи сприяє сам навчальний процес розвитку учня. На думку Б. Блума, таке формативне оцінювання не «судить» учня і не вказує на його позицію серед інших учнів. Воно лише порівнює його досягнення з тими, що він мав до цього моменту (Meyer 1995: 27).

Ж. Мейєр зазначає, що згідно теорії Б. Блума, види оцінювання повинні розрізнятися згідно своїх завдань, а також і своїми характеристиками та застосуванням, відношенням (ставленням) до нього. Таким чином, формативне оцінювання має пізнавальний (навчальний) характер і таке оцінювання не направлене на визначення місця учня серед інших, воно порівнює результати його успішності з тими, що були напередодні вивчення того чи іншого матеріалу, або на початку курсу навчання (Meyer 1995: 27).

У Франції вперше поняття «формативне оцінювання» з'явилося у 1978 році (Pair 2001).

Діагностичне оцінювання передбачає відносний (позиційний) характер, визначає рівень засвоєння знань. Такий вид оцінювання має місце як на початку навчання, так і впродовж його. Підсумкове оцінювання, за визначенням Б. Блума, слугує насамперед для класифікації, сертифікації або визначенню рівня знань кожного окремого учня (Meyer 1995: 27).

Підсумкове оцінювання встановлює чи досягнута поставлена мета, також направлене на порівняння результатів учнівської успішності між собою. Тоді як формативне оцінювання проводиться наприкінці вивчення окремих розділів навчальної дисципліни, підсумкове оцінювання об'єднує декілька таких розділів, блоків з цієї дисципліни і проводиться як підсумок.

Науковець підкреслює, що ці види оцінювання відрізняються, перш за все, вибором поставлених завдань, труднощами самих завдань та тестовими запитаннями, до того ж вони відрізняються в підходах до виставлення оцінок та обробкою результатів, які є відображенням проведення цього оцінювання. Мета сумарного (нормативного) оцінювання, за теорією Б. Блума, – це аттестація розвитку кожного учня. Цей вид оцінювання вказує на рівень знань, якого досягнув учень, на його місце в порівнянні з іншими учнями класу. Тоді як формативне оцінювання проводиться під час вивчення кожного параграфу, окремого підрозділу, нормативне оцінювання, за твердженням Б. Блума, може об'єднувати декілька тем, розділів тощо.

Щодо діагностичного оцінювання, то такий вид оцінювання дає можливість виявити сильні та слабкі моменти в навчанні учнів як на початку так і на протязі всього періоду навчання. Проведення такого оцінювання необхідно для того, щоб вчасно виявити кому з учнів необхідно надати допомогу, кого треба підтримати в необхідний момент, а також для того, щоб вчитель міг правильно та ефективно спланувати свою подальшу роботу з учнями (Meуer 1995: 27).

Звернемося до вчення Ж. де Ландшеере про теорію оцінювання та його призначення, яка була розроблена у 1976. Згідно цієї концепції зберігається відмінність між нормативним та формативним видами оцінювання, що була визначена в працях Б. Блума. Основним завданням формативного оцінювання є виявлення, чому та де у учня виникають труднощі в навчальному процесі та як йому допомогти подолати ці труднощі. При такій формі оцінювання сама оцінка, а тим більше «підрахунки» (результати) не виступають основними показниками. Головним тут є процес відтворення інформації для учня та вчителя. В силу своєї діагностичної природи, формативне оцінювання підрозуміває корегуючий акт (виправлення), без якого, до того ж, не існує справжнього навчання (Meуer 1995: 27).

Формативне (формувальне) оцінювання постійно сприяє розвитку учня, допомагає йому проявити всі свої розумові здібності, стимулює його в навчанні, виявляє можливі труднощі в навчанні, а також його сильні сторони. А при нормативному оцінюванні виявляється рівень знань учня відносно його однокласників або згідно програми, робиться підсумок його успішності. Формативне оцінювання спрямоване на конкретного учня. Згідно з теорією М. Барлова, формативне оцінювання є більш поширеним, воно оцінює особистість учня в усіх аспектах: шкільне життя, манера працювати і т.п., а не тільки результати його роботи. Формативне оцінювання не намагається «зондувати корні», а має на меті допомогти учневі самому проаналізувати ситуації, положення його справ, іноді і за допомогою батьків. Таке оцінювання не є вердиктом. Воно виступає на перший план тоді,

коли необхідно підбадьорити або стимулювати учня. Наприклад: «Чудово, Еманюель. Цей триместр показав на що ти здібний!» (Barlow 1994: 102).

На думку М. Барлова, формативне оцінювання є своєрідним діалогом учителя з учнем. Дуже вдале порівняння вчителя з лікарем: «Вчитель нагадує лікаря, який добре знає, що медикаменти не мають магічного ефекту. Вони повинні відповідати темпераменту кожного пацієнта і не можуть йоговилікувати без його на те бажання» (Barlow 1994: 103). Так само і учень повинен мати бажання підняти свій рівень знань, покращити результати свого навчання. А роль вчителя полягає в тому, щоб достатньо ефективно проводити навчальний процес, спрямовувати та стимулювати роботу учня, допомогти йому правильно вибрати свій шлях у навчанні, підібрати найбільш результативні методи роботи з тим чи іншим учнем (Legrand 1997: 2).

Для того, щоб зрозуміти функції формативного оцінювання, доречно звернутися ще раз до визначення та характеристики цього виду оцінювання, яке надає М. Барлов у своїх численних працях, які присвячені важливому аспекту педагогічної діяльності – оцінювання. Науковець зауважує, що оцінювання постійно «супроводжує» учня в його навчанні, є постійним засобом вимірювання його успішності, відображенням його роботи впродовж усього навчання від початку і до кінцевого етапу (Barlow 1994: 32).

Згідно такої концепції, цей вид оцінювання розглядається як діалог, де «фразою та манерою тону намагаються вказати учневі на ті моменти, які допомагають йому покращити свої досягнення» (Barlow 1994: 103).

Отже, завдяки формативному (формульованому) оцінюванню учень може сам орієнтуватися в навчальному процесі, визначати свій розвиток, самостійно оцінювати свою роботу. За ствердженнями французьких педагогів, виникнення формативного оцінювання «...є насправді вершиною досягнень в педагогіці» (Meyer 1995: 17).

Формативне (формульоване) оцінювання. За визначенням науковців (К. Тагліант, Ж. Мейер) формативне оцінювання – це

поєднання 3-х типів оцінювання: початкове, постійне та підсумкове (Meyer 1995: 23; Tagliante 1991: 13).

Мета такого оцінювання полягає у сприянні навчанню дитини. Таке оцінювання покликане допомогти учневі в його навчанні, підтримати і розвинути його компетенції. При проведенні формативного оцінювання отримані результати дають можливість кожному визначити свою роль в тандемі вчитель/учитель. Як зауважає французький дослідник Крістін Тагліант, вчитель за допомогою оцінювання виявляє рівень знань учнів і визначає слабкі і сильні моменти в роботі учнів, а учні бачать свій рівень, своє положення на рівні класу, до того ж вони повинні добре розуміти, на що необхідно звернути увагу в навчанні, направити свої зусилля (Tagliante 1991: 13).

Для кожного учасника навчального процесу оцінювання повинно бути допомогою і опорою. Оцінювання не повинно бути санкцією, воно повинно бути засобом, яким користуються під час навчання, який допомагає визначити шлях для досягнення поставленої мети (Cajnac'h 1987).

Ф. Перрену стверджує, що формативне оцінювання – це оцінювання, яке допомагає учневі у навчанні, а для вчителя формативне оцінювання є також необхідним засобом в організації навчального процесу.

Навчання ніколи не є простим, воно відбувається методом спроб та помилок, припущень, поверненням назад в минуле і водночас передбачає очікування результату. Особистість буде вчитися краще лише при умові, якщо вона (особистість) бачить зворотній результат своєї роботи, коли є регулювання навчального процесу під різними формами: виявлення помилок, припущення, додаткове роз'яснення, врахування базових моментів, а будь-який вид роботи повинен бути завершеним, тобто передбачається наявність виконаного завдання, до того ж у учнів повинна бути впевненість у собі.

На переконання Ф. Перрену формативне оцінювання повинно відповідати потребам учнів і в жодному випадку не повинно відповідати стереотипам, які регулюють сертифікаційне оцінювання. Вихідним пунктом для оцінки знань (умінь, навичок) традиційно вважається визначення кінцевих і проміжних

результатів, які мають досягнути учні в своєму розвитку (Perrenoud 1998: 2).

Формуюче оцінювання (*formatrice*). У результаті проведення такого оцінювання у учня з'являється можливість зрозуміти над чим йому ще необхідно попрацювати, на що звернути увагу і в деякій мірі це дозволяє відкорегувати його діяльність (навчання) згідно визначених завдань самим учнем та відповідно до його особистих потреб (Perrenoud 1998).

При проведенні нормативного оцінювання, за теорією Ж. де Ландшеера, враховують результат, що отриманий після проведення та виконання класичного тесту. Цей результат розглядають згідно статистичних даних: які досягнення учня в порівнянні з іншими учнями, яка відповідність нормативним показникам (*L'éducation nationale mal notée par l'OCDE 2001*).

Нормативне оцінювання – це оцінювання, при якому учень порівнюється з іншими учнями або відносно зовнішніх факторів (програм): він є на рівні класу, він добре встигає (кращий відносно інших), чи цей учень належить до розряду тих дітей, які вчаться слабо.

Оцінювання може носити і негативний характер, коли увага приділяється оцінкам або замість того, щоб оцінювати знання та досягнення, результати роботи учня, оцінювання направлене на підрахування помилок, які допустив учень. Крім того, таке традиційне оцінювання є майже завжди підсумковим, тобто воно має місце в той момент, коли учень вже не може виправити свої помилки (контрольна робота і кінець триместру).

Згідно зі трактуваннями вчених, формативне оцінювання є по суті освітнім, воно зорієнтовано на учня, на його потреби. Адже воно існує не тільки для вчителя. У повсякденному житті класа, протягом трьох триместрів навчання вчитель виконує роль контролера: він перевіряє та контролює як учні засвоїли те, що вони повинні були засвоїти. Це визначається балами або взагалі зауваженнями вчителя (Meyer 1995: 27).

Кожний з цих видів оцінювання має особливості. Ж. Мейєр пропонує відновити існування тих відмінностей, які були характерними при розмежуванні (з 1968 року) таких понять як нормативне (сумативне, сертифікаційне) та формативне

оцінювання, наголошуючи, що відмінність між ними поступово зникає і трансформується в педагогічне кредо (догмат) (Meyer 1995: 29).

Порівнюючи види оцінювання, французькі науковці відмічають, що «якою б не була мета нормативного (сумарного) або формативного (формуваального) оцінювання – вони однакові за своєю суттю: направлені на покращення навчання. Ці два види оцінювання відрізняються один від другого лише «концептуально та теоретично, але не функціонально» (Meyer 1995: 16).

5.4. Основні види оцінювання знань. Порівняльна характеристика

Три основних види оцінювання, на яких ми зупинилися в своєму дослідженні є різними за своєю метою. Оцінювання масове (загальне), що проводиться на початку циклу, має *діагностичний* характер. Оцінювання, яке проводиться у класі, має *формативний* характер, але воно також веде до орієнтації, яка вимагає прогнозу. Дипломи є завершенням підсумкового оцінювання, яке є *сумативним* (Meyer 1995: 34-35).

Ми розглянули лише декілька концепцій оцінювання рівня знань учнів і завдяки чому мали можливість порівняти характеристики формативного та нормативного оцінювання. Результати нашого порівняння можна представити у вигляді таблиці.

Французькі науковці виділяють також наступні види оцінювання знань учнів:

– *контрольне* оцінювання («évaluation contrôle»), при якому вчитель визначає рівень знань учня за допомогою оцінки; оцінка виставляється за відповідь на уроці, за виконану роботу, за домашнє завдання;

– *атестаційне* оцінювання («qualifiante») або сертифікативне («certificative»); такий вид оцінювання знань учнів має місце при проведенні екзаменів, конкурсів (Levasseur 2002: 2).

Порівняльна характеристика видів оцінювання

	Формативне оцінювання	Нормативне оцінювання
Функції	Допомогти учню в навчанні	Перевірка засвоєного учнем матеріалу
Теоретичне визначення	Внутрішнє Багатоаспектне Динаміка Комунікативність	Зовнішнє Моноаспектне Чітка відповідність зовнішнім нормам Статистика Інформативність
Завдання	Збалансування	Відбір
Головні особи	Учні	Учитель/учні
Засоби	Всі складові навчального процесу, що сприяють стимулюванню, створенню та розвитку пізнавального процесу	Оцінки, букви, середнє арифметичне результатів. Подвійний: знає/не знає; так/ні; 1/0, якщо нормативним є очікуваний показник: 80%, 100%
Об'єкти	Всі засоби, що сприяють розвитку компетенції учня	Показники компетенції
Оцінює особу	Згідно її самої Майже постійно Чітко, прозоро (критерії пояснюються) Виховне (має на меті чомусь навчити) Реальна допомога, підтримка сприяння Спрямоване на процес (як учень орієнтується в навчанні) Діагностика (сильні моменти та труднощі з якими зустрічається учень) Соціальний аспект (діалог між тим, хто навчає і тим, хто навчається)	Згідно зовнішніх норм та відносно інших Підсумково Не прозоро Проста констатація факту Спрямоване на результат Прогнозування Індивідуальний аспект

*Джерело: (Barlow 1992).

Ці види оцінювання є необхідними при винесенні рішення про майбутнє учня: при переведенні з класу в клас (на вищий ступень шкільного навчання), при професійній орієнтації та при визначенні його кваліфікаційного рівня. Хоча сертифікативне або атестаційне («certificative», «qualificative») оцінювання і є важливим у шкільній системі, але воно не відноситься до компетенції Дирекції програмування та розвитку (DPD). Оцінювання діагностичне та підсумкове є компетенцією DPD.

5.5. Оцінювання крізь призму освітньої політики та освітньої системи Франції

У законі про освіту визначено напрями проведення оцінювання:

- учні та студенти: здійснюється в класі, в раді класу (прогноз з метою подальшої орієнтації); іспити або інші види видачі дипломів;
- персонал: при прийомі на роботу, підвищення професійного рівня, кар'єрне зростання.
- заклади: школи, навчальні шкільні заклади та заклади університетської освіти, служби департаментів, академічні та адміністративні органи.
- національна система освіти: різні аспекти функціонування – освітня практика, досвід, інновації, політика, реформи; оцінювання проводиться, коли необхідно визначити результативність діяльності (як співвідносяться результати з діяльністю), ефективність затрат (співвідношення діяльності з витратами), продуктивність (представлення результатів за вартістю) (*Les acquis des élèves, pierre de touche de la valeur de l'école?* 2005).

Науковці зазначають, що діяльність вчителя при здійсненні оцінювання залежить також від його психологічного стану, в якому він працює та від його досвіду роботи. Це в основному стосується тих французьких вчителів, які не мають достатньої психо-педагогічної та досимологічної підготовки та в результаті чого не володіють методами спостереження аналізу,

програмування (прогнозування) та стандартизації (Marchand 1996: 68-84).

Французькі науковці Менга і Дюрю-Белла у 1988 р. започатковують низку дослідницьких робіт щодо ефективності діяльності шкіл, а згодом і вчителів, типу «подача – кінцевий результат». В основі цих досліджень лежав науковий підхід до визначення кінцевих результатів учнівської успішності, зокрема виявлення факторів, які впливають на неї. Науковці виявили існування певного ефекту (наслідку), який властивий навчальному закладу на відтворення соціальних нерівностей школою. Мета таких досліджень полягала в тому, щоб порівняти набуті знання за час навчання дітей різних соціальних категорій, їхні оцінки та орієнтацію в кінці 3-го класу коледжу. Порівняння поточних оцінок та результатів національного оцінювання вказало на існування соціальних нерівностей: діти сприятливих категорій населення мають кращі показники з проведеного оцінювання на противагу дітям з несприятливих категорій. Інакше кажучи, учні несприятливих соціальних категорій зазнають більше селекційного відбору в найбільш популярних коледжах. Отже, на думку авторів, «ефект наслідку» пов'язаний в більшій мірі з соціальним забарвленням, тобто з соціальними характеристиками дітей, яких ці коледжі приймають (Duru-Bellat 2004: 39).

Французькі дослідники (Ж.-Л. Деруе, К. Пер) зазначають, що оцінювання є соціальним фактором, яке недостатньо вивчено з точки зору науки і потребує подальшого наукового підходу у контексті з сучасними вимогами освітніх систем (Pair).

Зауважимо, що розвиток діяльності з оцінювання роботи навчальних закладів, успішності учнів, освітньої політики є обов'язковою складовою освітньої системи, а «... відзвітувати, представити результати діяльності шкільної системи – є відносно новим феноменом в освіті» (Kogan, 1996), ... темою досліджень в освітній галузі, одним з найважливіших питань сьогодення, яке викликає ряд дискусій» (Derouet 2003; Perrenoud 1998: 8).

У нормативних документах Міністерства освіти Франції (Bulletin officiel du Ministère de l'Éducation Nationale et du Ministère de la Recherche 2001; Circulaire № 99-104 1999: 2) наголошується,

що серед інших видів педагогічної діяльності, оцінювання повинно займати основне місце у практиці шкільного життя. Оцінювання дає можливість слідкувати, спостерігати за учнем у процесі навчання, бачити його роботу на кожному з етапів та своєчасно запобігати відставанню, використовуючи необхідні педагогічні засоби з тим, щоб надати допомогу учню, підтримати його в разі необхідності, або покращити його роботу.

З аналізу спеціальної літератури видно, що у Франції проблемам шкільництва, зокрема оцінюванню приділяють значну увагу не лише державні органи управління освітою, а й політичні лідери, які наголошують, що в умовах демократії мета оцінювання полягає у звітності. У своїй доповіді на засіданні Вищої Ради з оцінювання міністр освіти заявив, що завданням Ради є «... зробити інформацію про школу незалежною та прозорою, і тим самим сприяти залученню громадськості до дискусій про якість освіти». У доповіді було наголошено, що згідно указу «Про оцінювання» від 22 січня 1990 року «Оцінювання є вимогою демократії і повинно надати суспільству інформацію та об'єктивні оцінки, які дозволять краще сформулювати свою думку про надання освітніх послуг» (*Les acquis des élèves, pierre de touche de la valeur de l'école?* 2005).

У Законі про Освіту Франції зазначається, що на всіх рівнях, від Міністерства Освіти до кожного вчителя класу, необхідно забезпечити засобами, використання яких дозволяє ефективно проводити оцінювання знань учнів. Головною метою проведення оцінювання є покращення освітньої системи. Під цим розуміється наступне: особлива увага повинна приділятися питанню правильного оцінювання результатів роботи системи освіти в цілому, а також результатам роботи кожної окремої школи, кожного навчального закладу, стимулювання роботи школи; відшукування засобів, що сприяють роботі в цьому напрямку; висвітлення інформації по результатах проведеного оцінювання з метою покращення цих результатів методом «ефект зворотнього відображення»; розвиток засобів оцінювання. На думку теоретиків, це є насправді демократичною метою. Законом про Освіту передбачено, що оцінювання не повинно викликати конкуренцію серед учасників та уповноваженими освіти. «Мова

йде про дотримання політики концепції законодавства, що лежить в основі державної освіти. Питання не полягає в тому, щоб побачити (висвітлити) результати, а в тому, щоб надати можливості для їх покращення» (Emin 2002), оцінювання повинно «внести свій внесок у вдосконалення системи освіти» (Les acquis des élèves, pierre de touche de la valeur de l'école? 2005).

Беззаперечно, що оцінювання є допоміжним засобом у вирішенні багатьох освітніх завдань. На думку вчених, оцінювання не може розглядатися лише як зовнішній погляд на роботу учнів, як зовнішній контроль відповідності дії до результату, що добре підтримує діагностику, слугує виявленню причин відставання учнів у навчанні, а направлене, насамперед на те, щоб в подальшому зробити навчальний процес більш ефективним і справедливим. Оцінювання є водночас і внутрішнім орієнтиром у вимірюванні особистого розвитку. Наявність таких критеріїв значно міняє перспективу і процес оцінювання, бо в такому разі потреба в оцінюванні могла б виходити не лише від тих, хто контролює і здійснює це оцінювання, а саме від тих, хто підпадає під цей процес (Dictionnaire de pédagogie 2004: 127).

Оцінювання не є простою констатацією. Викриваючи недоліки в педагогічній діяльності, вказуючи на успіхи, оцінювання слугує для порівняльного аналізу, дає можливість зрозуміти різноманітність ситуацій, допомагає побачити зміни в роботі. Отже, оцінювання направлене, насамперед на покращення освітньої системи і є необхідним допоміжним інструментом для прийняття рішень (Dictionnaire de pédagogie 2004: 127).

У французьких педагогічних джерелах зазначається, що оцінювання направлено на розвиток школярів, результати оцінювання повинні слугувати матеріалом для вироблення подальшої стратегії навчання, згідно з якою зміст освітніх завдань повинен відповідати можливостями учнів. Використовуючи різні види оцінювання у своїй педагогічній діяльності вчитель визначає результати роботи цілого класу, а також і кожного учня окремо, відмічає особисті досягнення учня в порівнянні з його попередньою роботою, спостерігає за прогресуванням учня в навчанні. Завдяки оцінюванню вчитель має можливість виявити учнів, які потребують допомоги в

навчанні і у зв'язку з цим розробити необхідні допоміжні заходи з тим, щоб допомогти таким учням. Результати оцінювання слугують матеріалом для аналізу ситуації, роботи як цілої групи так і окремого учня і, насамперед, дозволяють побачити як позитивні так і негативні моменти в навчальному процесі, завдяки чому вчитель може корегувати свою роботу відповідно до можливостей даної групи учнів. Оцінювання проводиться не лише серед учнів з метою визначення їх рівня знань, а розповсюдилося і на різні галузі освітньої системи, що передбачає збір інформації, її обробку й аналіз з тим, щоб визначити ефективність функціонування цієї системи та виявити рівень виконання поставлених завдань, а також з метою діагностування усіх передбачених і непередбачених явищ (Dictionnaire de pédagogie 2004: 126).

У ході нашого дослідження з'ясовано, що впродовж 1965-2000 років практика оцінювання знань в освітній системі Франції зазнавала суттєвих змін, з'явилися нові форми оцінювання. Державні органи управління освітою значну увагу приділяли проблемам шкільництва, зокрема оцінюванню. У Програмах та офіційних інструкціях Міністерства освіти Франції викладені основні вимоги щодо навчання та оцінювання знань учнів. Кінцевою метою державного оцінювання якості знань є визначення та розробка згідно отриманих показників подальших шляхів педагогічної діяльності на всіх рівнях освітньої системи: клас, школа, округ, регіон, нація (Evaluation à l'entrée en seconde generale et technologique. Histoire et géographie. Document à l'attention du professeur 2001; Raffestin 1973).

Досимологічні дослідження дають можливість побачити та зрозуміти основні моменти в покращенні системи оцінювання шкільних результатів. Завдяки численним науковим дослідженням і впровадженню ряду нововведень в систему оцінювання в освітній системі Франції досягнуті принципи узгодження щодо питання оцінювання успішності учнів.

ЛІТЕРАТУРА

Аникина М. Н. Лингвострановедческий анализ русских антропонимов: (личное имя, отчество, фамилия) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. М., 1988. 14 с.

Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М., 1974 (1995). 472 с.

Апресян Ю. Д. В какой мере можно сформулировать понятие синонимии? *Облик слова*: Сб. ст. М., 1997. С. 9-21.

Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М. : Языки русской культуры, 1999. 895 с.

Барт Р. Критика и истина. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе*. М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. С. 349-384.

Белая В. И. Культуроведческий потенциал онимов в текстах по истории. Язык и культура: материалы I Международной конференции (Киев, ун-т им. Т. Шевченко). К., 1992. С. 128-129.

Блэк М. Метафора. Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. С.153-172.

Большой энциклопедический словарь (БЭС). М.: Большая Российская энциклопедия, СПб.: «Норит», 2000. С.331.

Бондалетов В. Д. К обоснованию лингво-страноведческого словаря «Русские имена». Материалы к серии «Народы и культуры». М. : Наука, 1993. Вып. 25 : Ономастика. Кн. 1 : Имя и культура. С. 78-81.

Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. Москва: УРСС, 2013.

Бурбело В. Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури IX-XVIII ст. : Автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.05 – романські мови / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1999.

36 с.

Веденина Л. Г. Особенности французского языка : [пособие для учителя]. М. : Просвещение, 1988. 240 с.

Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии. Исследования по русской грамматике. М., 1975. 371с.

Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. М.: Добросвет, 2000. 832 с.

Гак В.Г. Языковые преобразования: Виды языковых преобразований. Факторы и сферы реализации языковых преобразований / [изд. 2-е, испр.]. Москва : Эдиториал УРСС, 2013.

Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики : сб. неизд. текстов, подгот. под рук. Р. Валена ; пер. с фр. П. А. Скрелина ; общ. ред., послесл. и коммент. Л. М. Скрелиной. М. : Прогрессивная культура, 1992. 224 с.

Гоббс Т. Учение о теле. Избранные сочинения. Ч. 1. Л., 1926. 273 с.

Горпинич В. О., Прийменко В. О. Катоїконімія французької мови : [монографія] Ономастика і апелятиви. Вип. 32. Донецьк: ДНУ, 2008. 214 с.

Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів, 1997. 298 с.

Домброван Т.И. Синергетическая модель развития английского языка: монография. Одесса: КП ОГТ, 2014.

Дребет В. В. Іменник у сучасній німецькій мові: семантика, синтагматика, парадигматика (лінгвосинергетичний підхід) / дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 – Германські мови. Чернівці, 2017.

Золя Э. Собрание сочинений: В 26-ти томах. М.: Художественная литература, 1963–1966.

а) – // – Листи: Едуарду Роду від 16.03.1884 р.; Жоржу Ренару від 10.05.1884 р.; Жоржу Монтогрей від 8.03.1885 р.; Жюлю Леметру від 14.03.1885 р.; Анрі Сеару від 22.03.1885 р.; Едуарду Роду від 27.03.1885 р.; Франсісу Маньяру від 4.04.1885 р.; видавцеві одного журналу, грудень 1885 р.; Жюлю Леметру від 9.03.1890 р.; Віктору Симону, редакторові «Радикала» від 19.10.1892 р.; Є.Семенову від 27.11.1896 р.

Зубко А. Українська ономастика : здобутки та проблеми. Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. С. 262–281.

Есперсен О. Философия грамматики ; пер. с англ. В. В. Пассек, С. П. Сафронова ; под ред. и с предисл. Б. А. Ильиша. 2-е изд., стер. М. : Едиториал УРСС, 2002. 408 с.

Катагощина Н. А., Гурычева М. С., Аллендорф К. А. История французского языка : [учебник для ин-тов и фак. иностр. языков]. Изд. 2-е, испр. М. : Высшая школа, 1976. 319 с.

Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение. М.; Л. : Наука, Ленингр. отделение, 1965. 109 с.

Кійко С. Омонімія в мові і мовленні: монографія. Чернівці: Родовід, 2014.

Кійко С. В. Мовна і міжмовна омонімія в німецько-українських паралелях: лінгвосинергетичний аспект / дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 – Германські мови, 10.02.15 – Загальне мовознавство. Чернівці, 2015.

Кійко С. В. Синергетика омонімії як мовного, мовленнєвого і міжмовного явища / монографія. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2016.

Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1961. 161 с.

Ковшова Л. С. О некоторых этнических производных во французском языке. Иностранные языки в высшей школе : [учеб.-метод. пособие]. Вып. 19. М. : Высшая школа, 1987. С. 101–108.

Колмогорова А. В. Языковое значение как синергетическая система. *Научное мнение*. 2012. № 9. С. 61–67.

Кондрашов В. А., Чекалов Д. А., Копорулина В. Н. Новейший философский словарь. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008.

Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики: Синергетическое мировидение. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ». Серия «Синергетика: от прошлого к будущему», 2010.

Левицкий В. В. Семасиология / [2, испр. и доп.]. Винница: Нова книга, 2012.

Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е, испр.

М.: УРСС, 2004. 436 с.

Милявская Н. Б. К вопросу о взаимодействии метафоры и метонимии на уровне слова. URL: Milyavskaya.pdf.

Милль Дж. Ст. Система логики силлогистической и индуктивной [пер. с англ.]. М. : Леман, 1914. 865 с.

Митрофанов В. А. О национально-культурной принадлежности наследственных антропонимов: (на примере определения понятия «русские фамилии»). Язык и культура : материалы I Международной конференции (Киев, ун-т им. Т. Шевченко). К., 1992. С. 85–86.

Москвин В.П. Правильность современной русской речи. Нормы и варианты. 2-е изд.. Волгоград: Перемена, 2004. 149 с.

Нерознак В. П. Топонимика. Лингвистический энциклопедический словарь ; гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Советская энциклопедия, 1990. С. 515–516.

Ощепкова В. В. Культурологические, этнографические и типологические аспекты лингвострановедения : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. М., 1995. 35 с.

Пиотровский Р. Г. О лингвистической синергетике. *Научно-техническая информация*. 1996. № 12. С. 1–12.

Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений: монография. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012.

П'яста Л.В. Міжстильова і міжмовна взаємодія в семантиці дискурсу (на матеріалі творів С.Єфремова): Автореф. дис....канд. філол. наук: 10.02.01/Інститут мовознавства ім. О.Потебні. К., 1998.

16 с.

Полонский В. М. Оценка знаний школьников / В. М. Полонский. – М. : Знание, 1981. – 96 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия: Педагогика и психология ; № 4).

Послтвейт Т. Невілл. Моніторинг стандартів освіти / Т. Невілл Послтвейт. Моніторинг стандартів освіти [за ред. Тайджимана А., Послтвейт Т. Невілла]. Львів : Літопис, 2003. 328 с.

Рипецкая О. Ф. Формальная и содержательная структура

топонимов (на матеріалі ойконимії ГДР) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04. 1988. 35 с.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.

Селіванова О. Світ свідомості в мові: монографія. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2013.

Скляренко О. М., Скляренко О. О. Типологічна ономастика : [монографія] : у 5 кн. Кн. перша : Лексико-семантичні особливості онімного простору. Одеса : Астропринт, 2012. 413 с.

Скрелина Л. М. Лингвистика XX века : школа Гийома (психосистематика): [учеб. пособие к курсу «История лингвистических учений и методов анализа»]. СПб., 2002. 425 с.

Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка: учебник. 2-е издание, исправленное. Москва: Астрель : АСТ, 2003. 221 с.

Словарь литературных терминов. URL: <http://enc-dic.com/lit/Trop-535.html>.

Сумцовъ Н. Ф. Малорусскія фамильня прозванія. Киевская старина. 1885. Т. XI. № 2. С. 215 – 228.

Суперанская А. В. Микротопонимия, макротопонимия и их отличие от собственно топонимии. Микротопонимия; под ред. В. А. Никонова. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. С. 31–38

Суперанская А. В. Общая теория имени собственного: [монография]. М. : Наука, 1973. 367 с.

Суперанская А. В. Структура имени собственного: (фонология и морфология). М. : Наука, 1969. 207 с.

Тарасенко В. В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания / [2-е изд.]. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012.

Телия В. Н. Метафора в языке и тексте. М.: Наука, 1998. 176 с.

Тузов В. В. Синергетика как методология исследования процессов самоорганизации сложных систем. *Библиосфера*. 2007. № 1. С. 52–59.

Тулдава Ю. Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики. Талин: Валгус, 1987.

Хакен Г. Синергетика. Москва: Мир, 1980.

Хакен Г. Синергетика: Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах. Москва: Мир, 1985.

Чернавский Д. С. Синергетика и информация: Динамическая теория информации / [4-е изд.]. Москва: УРСС, 2013.

Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976-1986. а) - // - [Роман Е. Золя «L'assommoir»]. Т. 26. С. 48-49;

б) - // - Еміль Золя. Життєпис // Там само. С. 109-114;

в) - // - Еміль Золя, його життя і писання // Там само. С. 275-307;

г) - // - Принципи і безпринципність. Т. 34. С. 360-365;

д) - // - Листи Івана Франка до Я. Рошкевича від 22.09.1877 р.; до Ольги Рошкевич з початку березня 1878 р.; з квітня 1878 р.; від 30.07.1878 р.; від 14.08.1878 р.; від 20.09.1878 р.; від 10.11.1878 р.; від 18.12.1878 р.; від 15.01.1879 р.; від 13.03.1879.; від 1.04.1879.; від 6.04.1879 р.; до Драгоманова від 21.08.1878 р.; від 29.01.1881 р.; від 26.04.1890 р.; до М.Павлика від 26.03.1879 р.; від 6.06.1879 р.; від 30.07.1879 р.; від 12.11.1882 р.; до А.Кримського від 21.05.1892 р. від 26.08.1898 р.; до М.Грушевського від 8.08.1898 р.; з березня 1899 р.;

Шабанова А. Б. О национально-культурной семантике фольклорной ономастики. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : [межвуз. сб. науч. трудов] / отв. ред. Ю. Т. Листрова-Правда. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. С. 68–76.

Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. Т. 1. 182 с.

Щерба Л. В. Фонетика французского языка : очерк французского произношения в сравнении с русским. 7-е изд. М. : Высшая школа, 1963. 302 с.

Barcelona A. Types of arguments for metonymic motivation of conceptual metaphor. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin-N.Y., 2000. p. 31–58.

Barlow M. L'évaluation scolaire. Décoder son langage. Lyon : Chronique sociale, 1992. 186 p.

Barlow M. Formuler et évaluer ses objectifs en formation / M. Barlow. 5- édition. Lyon : Chronique sociale, 1994 – 176 p.

Barthes R. Essais critiques. Paris: Ed. du Seuil, 1981. 275 p.

Baylon Ch., Fabre P. Les Noms de lieux et de personnes. Paris : Nathan Université, 1982. 277 p.

Beaucarnot J.-L. Les noms de famille et leurs secrets. Paris : Laffont, 1988. 354 p.

Breal M. Essai de semantique : science des significations. Paris : Larousse, 1924. 235 p.

Brondal V. Les parties du discours. Copenhague : Munksgaard, 1948. 173 p.

Bulletin officiel du Ministère de l'Education Nationale et du Ministère de la Recherche. 2001. N° 30 du 26 juillet. 5 p.

Charbonnel N. La metaphore entre philosophie et rhetorique. PUF, 1999. 245 p.

Charles M. Rhétorique de la lecture. Paris: Ed. du Seuil, 1977. 297 p.

Coste J. Dictionnaire des noms propres : Toponymes et patronymes de France. Paris : Armand Colin, 2006. 700 p.

Cajnac'h D. Théorie d'apprentissage et acquisition d'une langue étrangère. Crédif-Hatier : Coll. LAL, 1987. 75 p.

Cardinet J. Pour apprécier le travail des élèves. [S. l.] : De Boeck, 1986. 133 p.

Cardinet J. Remettre le quantitatif à sa place en évaluation scolaire. Neuchâtel, IRDP, Recherches, 1990. P. 90 -101.

Chevalard Y. Vers une analyse didactique des faits d'évaluation. *L'évaluation: approche descriptive ou prescriptive?* Bruxelles : De Boeck, 1986. P. 31 – 59.

Circulaire N° 99-104 du 28 juin 1999. BO n° 28 du 15 juillet 1999. Extraits du recueil des Lois et Réglements. *Education nationale*. 1999. N°8. P. 2-3.

Dauzat A. La Toponymie française. Paris : Payot, 1971. 335 p.

Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et évolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. 264 p.

Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de famille et prenom

---

de France. Paris : Larousse, 1951. 620 p.

Dauzat A., Rostaing Ch. Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France. Paris: Larousse. Librairie Guénégaud, 1963. 738 p.

Emin J.-C. Les grandes lignes du dispositif d'évaluation du système éducatif français; Direction de la programmation et du développement ; Ministère de la jeunesse, de l'éducation nationale et de la recherche. – 2002. URL : <http://www.education.gouv.fr/dpd/ni.htm>

Derouet J.-L. Collège unique en question. Paris : P.U.F., 2003. 409 p.

Dictionnaire de pédagogie / L. Arénilla, B. Gossot, M.-C. Rolland, M.-P. Roussel. Paris : Bordas : SEJER, 2004. 288 p.

Duru-Bellat M. Organisation scolaire et inégalités sociales de performances : les enseignements de l'enquête PISA. *Education et Formations*. 2004. P. 123–131.

Evaluation. Le système éducatif public français. Document réalisé à l'attention des professeurs et CPE stagiaires de l'IUFM de l'académie de Créteil – 72 p.

Evaluation à l'entrée en seconde generale et technologique. Histoire et géographie. Document à l'attention du professeur. *Direction de la programmation et du développement ; Mission de l'évaluation*. Paris, 2001. 36 p.

Fauconnier G. Espaces mentaux : aspects de la construction du sens dans les langues naturelles. Paris, Les Éditions de minuit, 1984. 216 p.

Fellbaum Ch., Miller G.A. Semantic Networks of English. *Cognition*, 41. 1991. pp. 197-229.

Fellbaum Ch. On the Semantics of Troponymy. *Green R., Bean C. A., Myaeng S. The Semantics of Relationships. An Interdisciplinary Perspective*. London: Kluwer Academic Publisher, 2002. pp. 25-34.

Fleischer W., Michel G. Stilistik der deutschen Gegenwartsprache. VEB Bibliographisches Institut, 1975. S. 258.

Fleischer W. Kommunikativ-pragmatische Aspekte der Wortbildung. *Sprache und Pragmatik*. Lund: Lunder germanistische Forschungen. 1979. № 48. S. 317 – 329.

Freeman M. H. Cognitive Linguistic Approaches to Literary Studies: State of the Art in Cognitive Poetics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford-New York, Oxford University Press, 2007. Pp. 1175-

1202.

Gal R. Où en est la pédagogie ? Paris : [s. n.], 1961. 161 p.

Galbaud D. Le socle commun, nouvelle version. *Le Monde de l'éducation*. 2005. Janvier. Pp. 23 – 25.

Gardes-Tamine J. Au cœur du langage: la métaphore. Paris: H. Champion, 2011. 258 p.

Gaudin F. La socioterminologie. *Langages*. N 157. 2005. Pp. 80-92.

Goossens L. Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*. N 1/3/1990. pp. 323-340.

Gouvert X. Problèmes et méthodes en toponymie française : thèse pour obtenir le grade de docteur : discipline : langue française. Paris, 2008. 1118 p. URL: www.theses.paris4.sorbonne.fr/These.gouvert.pdf

Grady J. E. Metaphor. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford-New York, Oxford University Press, 2007. pp. 188-213.

Greimas A. J., Courtés J. Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage. Paris, Hachette, 1979. 454 p.

Haby R. Perspective d'une éducation du second degré. *L'Education Nationale*. 1963. № 2.

Haken H. Chaos and Order in the Nature. Berlin: Springer-Verlag. Springer. Series in Synergetics, 1980.

Jamet D. Les dérives potentielles de la métaphore : essai de typologie. *Dérives de la métaphore, Actes du colloque des 19, 20 et 21 octobre 2006 de l'Université Jean Moulin*. Lyon 3, Paris, L'Harmattan, 2008. pp. 205-221.

Kleiber G., Tamba I. L'hyponymie révisée: inclusion et hiérarchie. *Langage*. Année 1990. Volume 25. Numéro 98. pp. 7-32.

Kleiber G. Nominales. Essais de sémantique référentielle. Paris, A. Colin, 1994. 247 p.

Köhler R. Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum: Studienverlag Brockmeyer, 1986.

Kövecses Z., Radden G. Metonymy: developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9-7. 1998. pp. 37-77.

Lakoff G., Johnson M. Elementi di linguistica cognitiva. Urbino, QuattroVenti, 1998. 264 p.

Landheer R. Le rôle de la métaphorisation dans le métalangage linguistique. *Verbum*. n° 24. Nelly Flaux, 2002. pp. 283-294.

Le Guern M. Sur la métaphore comme déplacement. *Métaphore et perception. Approches linguistiques, littéraires et philosophiques, Actes des journées d'étude du 1er juin 2006 et du 25 janvier 2007 de l'Université Jean Moulin*. Lyon 3, Paris, L'Harmattan, 2008. pp. 13-18.

Lebel P. Les noms de personnes en France. Paris : Presse Universitaire de France, 1981. 128 p.

Marchand F. Evaluation des élèves et conseil de classe. Desclu de Brouver, 1996. Pp. 68 – 84.

L'éducation nationale mal notée par l'OCDE. *Le Figaro*. 5.12.2001. URL : <http://www.figaro.fr>

Legrand L. Le contrôle de l'efficacité pédagogique. *Administration et éducation*, n° 2, juin 1997. Pp. 5 – 83.

Les acquis des élèves, pierre de touche de la valeur de l'école? Juillet 2005 N°2005-079. 85 p. URL : ftp://trf.education.gouv.fr/pub/edutel/syst/igen/acquis_des_eleves.pdf.

Levasseur J. Les dispositifs d'évaluation des acquis des élèves en France. Sao Paulo-Brésil, octobre 2002. 10 p.

Maineke E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 1996.

Meindl C. Methodik für Linguisten: Eine Einführung in Statistik und Versuchsplanung. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2013.

Merieu Ph. Ecole ou la guerre civile. Pion : [s. n.], 1997. 211 p.

Merle P. Les recherches sur la notation des élèves. *Education & formation*. 1998. N°53, mars. Pp. 7-17.

Meyer G. Profession enseignant. Evaluer: Pourquoi? Comment? Paris : Hachette : Cedex, 1995. 176 p.

Molino J. Le nom propre dans la langue. *Langages*. 1982. N° 66. Pp. 5-21. URL: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge_0458726x_1982_num_16_66_1123

Mortureux M.-F., Petiot G. Hypo/hyperonymie et stratégies discursives. *Langages*, 25e année. n°98. 1990. pp. 115-121. URL: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge_0458-726X_1990_num_25_98_1586.

Niklas-Salminen A. La lexicologie. Paris: Armand Colin/Masson, 1997. 187 p.

Nüse R. Lexikalische Semantik als Psycholinguistik: Ein Experiment zum Polysemie / Monosemie-Problem bei Präpositionen. *Lexikalische Semantik aus kognitiver Sicht: Perspektiven im Spannungsfeld linguistischer und psychologischer Modellierungen* / [hrsg. von P. Ludewig, B. Geuts]. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998. S. 119–139.

Pagès A. La Bataille littéraire. Essai sur la réception du naturalisme à l'époque de *Germinal*. Librairie Séguier, 1989. 276 p.

Pagès A. Emile Zola. Bilan critique. Paris: Nathan, 1993. 128 p.

Palacký F. Rozbor etymologický mistnich jmén českoslovanských. *Časopis českého museum*. 1834. VIII. S. 404 – 419.

Pair C. Haut Conseil de l'évaluation de l'école. Forces et faiblesses de l'évaluation du système éducatif en France. Octobre 2001. 60 p. URL: <http://cisad.adc.education.fr/hcee/documents/pairdef.doc>.

Pair C. L'évaluation des systèmes éducatifs. 13 p. URL: <http://www.ciep.fr/reform/rdvevaluation1.htm>.

Perrenoud Ph. De quoi la réussite scolaire est-elle faite? *Éducation et recherche*, n° 1, 1986. P. 133–160.

Perrenoud Ph. Du pilotage partagé au pilotage négocié 2001. 18 p. URL: <http://www.unige.ch>.

Perrenoud Ph. L'évaluation des élèves. De la fabrication de l'excellence à la régulation des apprentissages. Paris: De Boeck Universté, 1998. 219 p.

Perrenoud Ph. Touche pas à mon évaluation! *L'évaluation des élèves. De la fabrication de l'excellence à la régulation des apprentissages*. Bruxelles: De Boeck, 1998. Chapitre 9. Pp. 169–186.

Polenz P. Deutsche Satzsemantik. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2012.

Prandi M. Grammaire philosophique des tropes. Paris, Les Éditions de Minuit, 1992. 252 p.

Prandi M., Rossi M. Les métaphores dans la création de terminologie. *Terminologie: textes, discours et accès aux savoirs spécialisés*. Ed. du GLAT, 2012. pp.7-19.

Przewoski E. «*Germinal*» (Ostatnia powiesc Zoli). *Polska krytyka literacka (1800-1918) Materialy*. T.3. Warszawa: PWN, 1959. S. 256-260.

Raffestin A. La réussite et l'échec scolaire étudiée sous l'angle

---

sociale / A. Raffestin // Les sciences de l'éducation. – 1973. – № 1. – 23 p.

Resche C. La métaphore dans le domaine économique: lieu d'interface entre langue et culture. *Langues & Cultures: une histoire d'interface*. Paris, Publications de la Sorbonne, 2006. pp. 13-14.

Richardt S. Metaphor in Languages for Special Purposes: the function of Conceptual metaphor in Written Expert Language and Expert-Lay Communication in the Domains of Economics, Medicine and Computing. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005. p. 36.

Ricoeur P. La métaphore vive. Paris, Seuil, 1997. 411 p.

Riemer N. Remetonymizing metaphor: Hytercategories in semantic extension. *Cognitive Linguistics*, 4. 2002. pp. 379–401.

Roché M. De l'attribution du genre aux mots nouveaux dans la langue française. Thèse de doctorat (NR), Université de Toulouse-le Mirail, 1991. 820 p.

Schlanger J. Les métaphores de l'organisme. Paris, L'Harmattan, 2005. 272 p.

Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik / [2. überarb. Aufl.]. Tübingen und Basel: Francke Verlag, 1996.

Serebrennikow B. A. Allgemeine Sprachwissenschaft: Die innere Struktur der Sprache: in drei Bänden. Bd. II. München-Salzburg, 1975.

Stengers I., Schlanger J. Les concepts scientifiques. Invention et pouvoir. Paris: Folio, 1991. 310 p.

Tagliante C. L'évaluation. [S. l.] : CLE internatioanale, 1991. 141 p.

Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. Wrocław Kraków : Wyd-wo PAN, 1958. 343 s.

Togebly K. Structure immanente de la langue française. Copenhagen, 1951. 282 p.

Todorov T. Les genres du discours. Paris: Ed. du Seuil, 1978. 313 p.

Taylor J. R. Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory. Oxford, Clarendon Press, 2002. 612 p.

Veslin O. Corriger des copies. Paris : Hachette, 1992. 159 p.

Vial André-Marc. Germinal et le «socialisme» de Zola. Paris: Editions sociales, 1975. 112 p.

Vial É. Les Noms de villes et de villages. Paris : Belin, 1983 319 p.

Warren B. What euphemisms tell us about the interpretation of words. *Studia Linguistica*. N 46(2). 1992. pp. 128-172.

Zipf G. K. Human behaviour and the principle of least effort. Cambridge: Addison-Wesley, 1949.

Zola E. Corespondance. // Ed. dir. par B. Bakker. Presses de l'Université de Montréal et editions du CNRS. 1978-1987. Vol 6.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Digitales Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. URL: <http://www.dwds.de/>.

Duden. Deutsches Universalwörterbuch. On CD. Mannheim: Dudenverlag, 2003. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. Систем. вимоги: Pentium; 128 Mb RAM; Windows 2000, XP; MS Word 2000. Назва з титул. екрану.

Grass G. Die Blechtrommel / [15. Auflage]. München: Deutsches Taschenbuch Verlag, 2005.

Kampf gegen Islamisten: Britische Armee in Alarmbereitschaft für Mali-Einsatz. URL:

<http://www.spiegel.de/politik/ausland/britische-soldaten-stehen-fuer-mali-einsatz-bereit-a-878912.html>.

Süskind P. Das Parfum. Zürich: Diogenes Taschenbuch Verlag AG, 1994.

Wahrig Digital. Deutsches Wörterbuch [Електронний ресурс]. On CD. Gütersloh: Wissen Media Verlag, 2007. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. Систем. вимоги: Pentium; 256 Mb RAM; Windows 2000, XP, Vista MS Word 2003. Назва з титул. екрану.

ПРО АВТОРІВ

Дребет Віктор Васильович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Косович Ольга Василівна – доктор філологічних наук, доктор габілітований в галузі мовознавства, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Пежинська Ольга Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Бубняк Роман Антонович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Бубняк Ганна Миколаївна – асистент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Пермякова Ольга Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукове видання

ДИХОТОМІЯ «МОВА – ДИДАКТИКА» У ПЕРСПЕКТИВІ СЬОГОДЕННЯ

Монографія за редакцією Ольги Косович

Підписано до друку 26.10.2021.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 10,11. Обл.-вид. арк 7,75.

Тираж 300 примірників. Замовлення № 10/21/1-7.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю. В.

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7.

тел. (0352) 40-08-12 (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*